

Міністерство освіти і науки України
Херсонський державний педагогічний університет
Історичний факультет

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

“ПІВДЕННИЙ АРХІВ”

(ІСТОРИЧНІ НАУКИ)

Випуск III

Херсон 2000

Херсонський державний педагогічний університет

2

Затверджено вченою радою Херсонського державного педагогічного університету

Рішення президії ВАК про реєстрацію від 8 вересня 1999 р.
(бюлетень № 5, 1999 р.)

Редакційна колегія:

Дарієнко В.М. –	д.і.н., професор (головний редактор)
Добролюбський А.О. –	д.і.н., професор;
Колесник І.І. –	д.і.н., професор;
Сінкевич Є.Г. –	к.і.н., доцент (видавничий редактор)
Сусоров В.Д. –	д.і.н., професор;
Тригуб П.М. –	д.і.н., професор.

Мова видання: українська, польська, російська

Адреса: Україна, 73000, м. Херсон, вул. 40 років Жовтня, 27, Херсонський державний педагогічний університет, історичний факультет. Телефон (0552) 24-04-36.
E-mail: Sinkevich@kspu.kherson.ua

Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки.
–Випуск 3. – Херсон: Айлант, 2000. –156 с.

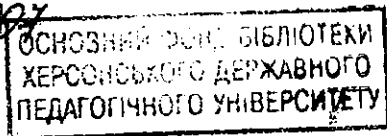
ISBN 966-630-025-7

У збірнику розміщені матеріали доповідей та виступів учасників наукових читань "Українська історична наука: сучасний стан та перспективи розвитку", присвячених п'ятій річниці від створення історичного факультету ХДПУ (25-28 вересня 2000 р.).

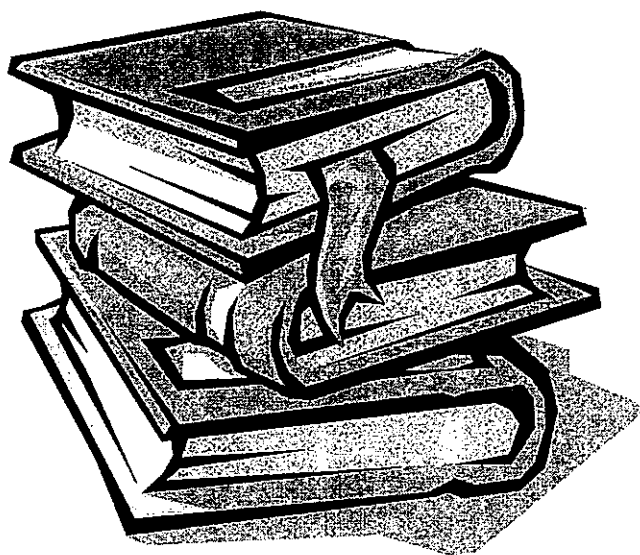
ISBN 966-630-025-7

© ХДПУ, 2000

407907

**ІСТОРИЧНА НАУКА:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ**

УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІЯ НА ПЕРЕХРЕСТІ: ТРАДИЦІОНАЛІЗМ ЧИ ПОСТМОДЕРНІЗМ?

У 1995 році на сторінках впливового американського видання "Slavic Review" розгорнулася дискусія щодо наукової легітимності української історії. Сутність дискусії полягала в тому, чи має Україна свою власну історію у традиційно-звичному її розумінні, тобто у рамках національно-державної парадигми, типової для розвинутих західноєвропейських країн, чи ні [1].

Ті ж самі мотиви про шляхи та перспективи вивчення української історії звучать у численних статтях та есе про кризу сучасної історичної науки в Україні [2].

У сфері пошуку і розбудови нових концептуальних ідей та методологічних підходів щодо української історії на даний момент можна виділити дві тенденції. Першу слід визначити, як традиціоналістську, яка, до речі, має два протилежні полюси. Йдеться про націоналістичну концепцію історії України, яка оформилася ще у дореволюційній українській історіографії, працях М.Грушевського, В.Липинського та їх послідовників і знайшла подальший розвиток у роботах діаспорних істориків.

Другий полюс становить марксистська, радянська схема української історії, знаковими рисами якої були формаційний принцип, класовий підхід, реанімація державної схеми російської ліберальної історіографії. Цікаво, що і марксистська, і націоналістична схеми української історії, незважаючи на зовнішні різниці, не виходили за межі традиційної національно-державної парадигми історії, поширеної в європейській та світовій історіографії XIX – XX ст.

На даному етапі розвитку української історичної науки відбувається достатньо інтенсивний процес заміщення марксистської історичної термінології національно-орієнтованою лексикою, наприклад: "формація" – "культура"; "клас" – "народ-нація", "народ"; "державна" – "еліта"; "класова боротьба" – "визвольний рух"; "революційна ситуація" – "культурно-національне відродження"; "громадська війна" – "національно-демократична революція" тощо.

До речі, зміст більшості сучасних шкільних та вузівських підручників з історії України являють собою ефект "націоналістичного щеплення" на могутньому дереві марксистського світогляду пострадянської доби.

"Постмодерністський виклик" історії передбачає відсутність ієрархії культурних, інтелектуальних та будь-яких інших цінностей, усе однаково важливе і необхідне, що у свою чергу актуалізує компаративістські студії та принцип деконструкції, розуміння цілого на основі його

фрагментів і складових. Традиціоналісти, звичайно, прагнуть втиснути українську історію у прокрустове ложе сталих національно-державних схем і концепцій, що цілком відповідає соціально-політичним ідеалам сучасної власної еліти, яка виховувалася на марксистській системі цінностей і порівняно недавно виявила у своїй свідомості сильні націоналістичні інтенції.

Разом з тим українська історія являє собою своєрідний соціокультурний феномен, що характеризується дисконтинуїтетом державного устрою, поліетнічною строкатістю, багатою унійною практикою, прозорістю кордонів, аморфністю культури, відкритістю до релігійно-політичних, культурних, наукових впливів. Усі ці риси з точки зору традиціоналістського державно-національного мислення сприймалися протягом довгого часу як вияв неповноцінності, другорядності української історії. Невипадково в художній і науковій свідомості образ України часто асоціюється із відомим топосом "бідної удови" у сім'ї народів, які мають "повноцінну" національно-державну історію.

На думку американського дослідника української історії, ініціатора дискусії на сторінках "Slavic Review" Марка фон Гагена, ці риси української історії є не стільки її недоліками, скільки перевагами. Завдяки своїй культурній, етнічній та політичній неординарності історія України може стати своєрідним науковим полігоном для розробки постмодерністських ідей і підходів [3].

Справа в тому, що українська історія, як і будь-яка інша має свій внутрішній зміст та самобутню конфігурацію, відмінну від лінійних та прогресистських схем. Представник американської культурно-антропологічної школи Альфред Крюбер у свій час сформулював ідею "перервного історичного розвитку", яка також мала право на існування, як циклістські або еволюціоністські моделі розвитку. Яскравим прикладом траєкторії "перервного розвитку" є історія давнього Єгипту [4].

Конфігурація української історії також не зовсім вписується у традиціоналістські, циклістські або еволюціоністські схеми. Минуле України являє послідовну зміну підйомів та занепаду, відроджень та руїни, "антрактів" історичного буття в культурному і державно-політичному поступі.

Так, імпульси активного розвитку на полі української культури чергувалися із періодами завмирання та гальмування культурної діяльності. Українська культура пережила кілька піків піднесення, вибросу культурної енергії:

- 1) культурне піднесення у зв'язку з прийняттям християнства, потужним впливом візантійської культури із властивим їй біблейно-александрійськими традиціями мислення, перевагою почуття, драми життя, над логосом, платонівсько-аристотелівським стилем мислення;

- 2) другий південно-слов'янський культурний вплив кін. XIV- 1 пол. XVI ст., який характеризувався діяльністю Тирновської школи, поши-

ренням ідеології ісіхазму, церковними єресьми, реформаційними рухами, що дало значний імпульс у зближенні двох тенденцій розвитку української культури: греко-православно-слов'янської та латино-польсько-європейської;

3) культурно-національне відродження кін. XVI- поч. XVII ст., що було зв'язано із формуванням засобів національного самоствердження українського народу в умовах посилення політичної реакції та католицької експансії з боку Польщі, витвором національної системи освіти. Своєрідним компромісом між східнослов'янськими освітніми традиціями та "латинською" наукою став Острозький культурно-освітній центр з його "тримовним ліцеєм", друкарнею та гуртком вишуканих інтелектуалів, представників різних конфесій і наукових шкіл;

4) класичне відродження кін. XVIII – поч. XX ст., що являло собою складний феномен становлення національної ідеології, визвольного руху та формування ідеї історичної державності;

5) ренесанс української культури, науки, літератури 20-х рр. XX ст., коли українська культура вступила в стадію активної інтеграції до світової культурного простору, а наукова і літературна діяльність українських інтелектуалів відповідала європейським і світовим стандартам і зразкам;

6) "мікроренесанс" кін. 1950 – поч. 1960-х рр. був пов'язаний із поживанням методологічного руху серед української творчої і наукової інтелігенції в межах марксистської парадигми мислення, спробами позбавитися наслідків сталінізму, з віртуальним пошуками "очищеного", справжнього марксизма; із відносною свободою думки і творчості;

7) відродження 1990-х рр., яке характеризується подоланням ідейної ізоляваності, комплексу культурної меншовартості, національної другорядності, спробами інтеграції в єдиний культурний та інтелектуальний простір Сходу і Заходу.

Періоди занепаду або "антрактів" історичного буття пов'язані з 1) добою історичної "безмовності" XIII – XIV ст.; 2) епохою Руїни 2 пол. XVII ст.; 3) процесом дезінтеграції традиційного українського суспільства у 2 пол. XVIII ст. й остаточними перетворенням Малоросії-України на культурну провінцію Російської імперії; 4) етапом тотальної русифікації, деукраїнізації та політизації української культури за часів радянського режиму.

До речі, такі концепти, як "культурно-національне відродження", "довге XVII ст." (Н.Яковенко), "довге XIX ст." (І.Лисяк-Рудницький), "Руїна" з моменту їх виникнення і входження у науковий обіг ілюстрували своєрідну конфігурацію української історії.

Впадає в вічі, що одна з ключових міфем української історії щодо творчої ролі соціально-політичної еліти в національному процесі, є типово українським явищем, що відбиває специфіку ментальних структур у свідомості українського народу.

Справа в тому, що ідея еліти є своєрідним замісником ідеї державного ірраціоналізму, компенсацією відсутності або браку лідерства, нестачі вождизму, яскравих харизматів в українській історії.

Ідея еліти невинна, своїм корінням вона сягає до такого архетипу українського національного характеру як образ "Матері-Землі", "Неньки-України", від цього образу до іншого архетипічного ряду, такого як рівність усіх синів однієї "Матері-Землі". Звідси відсутність ідеї старшинства, права майорату, ідеалу вождизму. Від цього архетипічного мотиву беруть початок, з одного боку, ідеали соборності, рівності, демократизму, з іншого, феномен отоманщини, анархії, невміння утримати владу.

Образ батька у колективному несвідомому українців уособлює грізну, караючу силу, символ влади, держави.

Важливою особливістю українського історичного буття являється ідеал "родинності", сім'ї. Родинність – це не лише ознака соціального існування та психіки українця, але й специфічна форма організації культурної праці в умовах бездержавності та інституційної нелегітимності духовного життя в Україні. В політичній, культурній та інтелектуальній історії України існує таке явище як "харизматичні клани" (О.Прицак). Йдеться про роди Вишневецьких, Острозьких, Хмельницьких, Скоропадських, Розумовських-Репніних тощо.

Протягом XVIII – XIX ст. осередками культурної праці в Україні були резиденції багатих дідачів-меценатів, високих посадових осіб, панські маєтки, літературні салони, масонські ложі, політичні товариства, земляцтва, громади. Тяглість української культурної та наукової традиції підтримувалася дворянсько-старшинськими родинами, фамільними кланами, які протягом багатьох поколінь давали видатних представників української науки, літератури, мистецтва, історії. Це родини Антоновичів, Грушевських, Марковичів-Маркевичів, Максимовичів-Тимковських, Білозерських-Кулішів, Драгоманових-Косачів, Лазаревських.

Специфічною рисою українського історичного життя, що відрізняє його, наприклад, від російського, був ідеал вчительства. Типовим явищем для духовного життя України були мандрівні дяки, які протягом довгого часу забезпечували досить високий рівень освіти та культури серед українського населення у порівнянні з іншими народами.

З 2-ої половини XVII ст. Київ перетворюється на один з потужних культурно-освітніх центрів Центрально-Східної Європи із його школами, друкарнями, значним релігійно-полемічним та літературно-публіцистичним потенціалом. Києво-Могилянській колегіум, а згодом академія, з моменту свого утворення являв навчальний заклад європейського типу, де зберігалась і національна православно-візантійська традиція освіти та вченості. Києво-Могилянська академія готувала кадри не лише освічених людей, урядовців, вихователів та придворних

поетів російських царів (С.Полоцький), але й промоторів російського абсолютизму, теоретиків імперської ідеології (Ф.Прокопович, Д.Туптало).

За рахунок української освіченої еліти, яка здобула домінуючі позиції в урядових колах обох російських столиць, а також прибалтійських німців відбувався процес європеїзації Росії у XVIII ст.

Мотиви вчителства не замирили в українському духовному житті і наприкінці XVIII – XIX ст. Знаковими постатями української філософської традиції були Григорій Сковорода і Памфіл Юркевич. Культурою ідеєю української філософської думки була ідея кордоцентричності українського народу, так звана "філософія серця", яка стала предтечею виникнення російської релігійної філософії кін. XIX – поч. XX ст., визнаним представником якої був Вол.Соловйов. Своєрідна "інтелектуальна магія" полягала в тому, що Володимир Соловйов вважав себе давнім нащадком Г.Сковороди по материнській лінії, і був вихованцем та учнем П.Юркевича. Саме П.Юркевич "породив" Вол.Соловйова і відтак увесь класичний російський ідеалізм кін. XIX – поч. XX ст. Уся потужна українська інтелектуальна традиція, змінивши русло в мові, потекла в російську культуру, в якій спричинила справжній розквіт, а самі українці залишилися на рівні "хутірського космосу", бо "не мали чим" думати про себе [5].

Таким чином, сучасна українська історіографія стоїть перед складною дилемою. Традиціоналістський шлях, якого додержується більшість українських істориків, у найкращому разі буде являти талановите епігонство, тиражування відомих зразків і норм європейської науки із її національно-державною домінантою. "Постмодерністський виклик" українській історії швидше залишиться без відповіді з огляду на соціально-політичну інерцію, перевагу традиційно-звичних настанов у суспільстві, а також рівень сучасних дослідницьких технологій в українській історичній науці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Hagen von M. Does Ukraine Have a History?, *Slavic Review* 54, no. 3 (Fall 1995); Grabowicz G. *Ukrainian Studies: Framing the Context*, Ibid; Kappeler A. *Ukrainian History from a German Perspective*, Ibid; Isaievych I. *Ukrainian Studies—Exceptional or Merely Exemplary?* Ibid; Plokhyy S. *The History of a "Non-historical" Nation: Notes on the Nature and Current Problems of Ukrainian Historiography*, Ibid; Slezkine Y. *Can We Have Our Nation State and Eat it Too?* Ibid.
2. Смолій В.А. Українська історична наука на рубежі ХХІ століття. Проблема пошуку нових теоретичних та методологічних підходів // *Освіта України*. 1997 №27; Таран Л. Про кризу сучасної української історіографії // Четвертий Міжнародний конгрес україністів. Доповіді та повідомлення. Історія. Ч.2. ХХ століття. Одеса-Київ-Львів. 1999; Реєнт О. Криза сучасної історичної науки: методологічний і джерелознавчий аспекти // Там таки; Колесник

І.Українська історіографія з перспективи концептуального синтезу // Там таки.

3. Hagen von M. Does Ukraine Have a History?, Slavic Review 54, no. 3 (Fall 1995). P.658-673.
4. Кребер А.Л. Конфигурации развития культуры // Антология исследований культуры. СПб., 1997. Т.1. С.471.
5. Забужко О. Філософська і культурна притомність нації // Сучасність. 1994. №3. С.121-122.

В.ГОЛОВКО

КРИЗА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ: САМОРЕФЛЕКСІЯ ДІАСПОРИ

Одним з перших проявів кризи української історичної науки в діаспорі була проблема визначення орієнтирів розвитку. Спочатку головним орієнтиром було взято жорстке протистояння з радянської наукою. Наприклад, в проєкті В.Кубійовича щодо створення Української Вільної Академії Наук (1945-1946 років) серед "спеціальних проблем, що мають значення для західного світу і можуть бути розв'язані перш за все українськими вченими" називалась така: "Представити Заходові на прикладі України дійсне обличчя большевізму і вказати небезпеку, яка йому грозить" [1].

Очевидно, що такий підхід був занадто політизований. Однак процес його зміни розпочався лише в період хрущовської відлиги. Точкою відрахунку цих змін можна вважати програмну статтю Олександра Оглоблина в першому числі часопису "Український Історик" "Завдання української історіографії на еміграції". В ній історик задається питанням: чи є українська еміграційна історіографія антитезою українській советській історіографії? І дає таку відповідь: "Українська еміграційна історіографія – це лише галузь єдиної великої української історіографії, законний спадкоємець її кращих традицій і співтворець її дальшого розвитку". Після другої світової війни, за думкою дослідника, українська історична наука – діаспорна і радянська – мала два етапи свого розвитку.

Перший етап – 1945-1953 роки, який характеризувався паралічем історичних дослідів в Україні, тоді як еміграційна наука представляла українську історіографію в світі. На другому етапі, після 1953 року, має місце піднесення історичної науки в УРСР, тому еміграційна історіографія повинна була обмежити сферу своєї діяльності.

Такий підхід зустрів певний опір. Так, наприклад, діаспорний дослідник М.Кушнір вбачав в такій інтерпретації ознаку загнивання українського наукового життя на еміграції. Твердження, що "рівночасно з

"відлигою" в Україні повинна наступити – "відлига" на еміграції" він називав карикатурним [2]. Далі дослідник відзначав: "Відлига" суперечить поняттю еміграція так, як неволя свободі або слухність кривді" [2;42].

Одним з перших, хто систематизував поняття криза української історіографії в діаспорі, був Л.Винар. Українська історіографія за кордоном, беручи до уваги сприятливі умови для досліджень, повинна була б, розмірковував Л.Винар, бути у розквіті. Однак він зауважував: "Вдумливий дослідник розвитку української науки у вільному світі ствердить об'єктивно кризовий стан української історіографії, спричинений чисельними факторами нашого життя і обставин" [3], більше того йде "повільне вмирання української вільної історичної науки".

Однією з головних причин кризи дослідник називав кадрову проблему. Суть проблеми в тому, що на зміну історикам старшої генерації не приходить молоде покоління істориків. Крім цього, в молодшому поколінні мала місце тенденція до переорієнтації на неукраїнську тематику, прийняття "американської" схеми історії Східної Європи (схема, що "базується на працях російських професорів американських університетів") або зайняття так званою "сучасною історією" ("Current History") та "советологією", які в більшій мірі належать, з точки зору дослідника, до політичних наук, ніж до історичних.

Дослідник вважав, що нагальною проблемою є збереження наукової традиції, зв'язків між коліннями науковців: "Молоде і наймолодше покоління українських істориків мусить знайти за допомогою старших істориків безпосередній зв'язок із 150 літньою традицією української історичної науки" [3;122]. Зокрема, на думку дослідника, розрив наукової традиції проявляється в тому, що серед істориків молодшої генерації, які отримали освіту в західноєвропейських і американських університетах, мають місце "великі недоліки в методологічних і джерелознавчих проблемах історії України".

Другим фактором, який впливає на стан української діаспорної історіографії є діяльність наукових установ. Особливості організації української науки в еміграції, що з самого початку вона базувалася на засадах децентралізації. Провідними науковими установами були Українська Вільна Академія Наук і Наукове товариство імені Т.Г.Шевченка. Проблема не в них (ім Л.Винар дав добру оцінку), а в великій різноманітності інших наукових установ – дослідник зауважував: "...в цій різноманітності криються зараз часткові успіхи і невдачі нашого наукового життя" [3;130].

Справа в тому, що ці численні організації за умов відносно невеликої кількості істориків проводить до певного розпорошення сил української історіографії, а в результаті такий стан речей поглиблює "кризовість історичних досліджень". Л.Винар вважав, що для подолати цю ваду можна в площині посилення координації діяльності наукових установ. Дослідник пропонував створення Української Наукової Ради,

яка і займалася б координацією. Крім цього він відмічав, що велику роль відіграє створене Українське історичне товариство і його друкований орган – журнал “Український історик”. В рамках УІТ, на його думку, можуть співпрацювати представників усіх наукових установ, а “це буде мати переломове значення у відродженні української історичної науки у вільному світі, а тим самим причиниться до ліквідації кризи українських дослідів” [3;133].

Третім чинником, що впливає на стан діаспорної української історіографії, є характер суспільно-громадського і культурного життя української спільноти. Л.Винар стверджував, що українська громада в діаспорі недооцінює роль історичної науки та культурній іпостасі національного буття в цілому і надає перевагу політиці (“політиканству”). Цей недолік проявляється у нестачі фінансової підтримки науки – насамперед наукових досліджень та видавничої діяльності. Науковець пропонував створити фонд української науки, “який уможливив би працю наших науковців, а зараз став би фінансовою базою наших видавничих спроможностей” [3;135]. На його думку, позитивний ефект від цього фонду можна буде очікувати вже в найближчий час.

Ще одним аспектом впливу громадського життя на історичну науку є її надмірна політизація. Різноманітні політичні сили намагаються оперти свої доктрини на історичний матеріал, в результаті з’являються поверхові праці (“присипані фунтами брошуркової мудрості”), які не тільки приводять до розпорошення фінансових ресурсів, але й дискредитують українську історіографію. Л.Винар називав це процесом примітивізації суспільної, політичної і загальної культури. Однак він був далекий від того, щоб ізолювати історика від його культурного оточення, адже громада повинна бути чи не головним споживачем “історичної продукції”. Навпаки, діалог між науковцями (“творчими одиницями”) і українською спільнотою необхідно поширювати.

Л.Винар робив такий висновок: “невідрадний стан історичної науки, яка не знаходить повної підтримки із боку читацької громади і свідомого українського громадянства”, “немає потрібного допливу свіжих сил істориків” довго тривати не може. Тому треба терміново усунути ці проблеми, щоб “позитивно розв’язати питання української історичної науки у вільному світі” [3;138].

На проблему надмірної заідеологізованості звертав увагу і І.Лисяк-Рудницький. Він нагадував, “якщо виступати проти помилкових наświetлень і тлумачень історії нашого народу, то робимо це не в ім’я наших суб’єктивних патріотичних прагнень (до яких нікому в світі, крім нас самих немає ніякого діла), але задля кращого, глибшого, об’єктивнішого пізнання” [4;118]. Раз так, то домінувати повинні наукові аргументи, а не ідеологічні гасла, національні міфи і упередження. Дослідник відмічав, що “професор, який хоче бути достойний свого високого звання, не може бути пропагандистом і апологетом” [4;119].

Проблема, піднята І.Лисяком-Рудницьким в такий спосіб, торкається ще одного прояву кризового становища української діаспорної історіографії, який стає актуальним з кінця 1960-х років, а саме – відношення з західною історичною наукою, а врешті-решт, місце українських досліджень в світовій історіографії.

Цьому питанню були ряд представницьких "круглих столів". Наприклад, в ході конференції "Україна в 1970-х" (жовтень 1974, Онтаріо, Канада) був проведений "круглий стіл", спеціально присвячений проблемам і перспективам українських досліджень на Заході. В ньому прийняли участь представники не тільки української діаспорної наукової спільноти, але й західні вчені.

У своєму виступі І.Решетар (Університет Вашингтона, Сіетл) порівнював два періоди розвитку українських досліджень. В кінці 1940-х – на початку 1950-х років, з його точки зору, на Заході "Україна була terra incognita, а в певних академічних колах на неї було накладено табу" [5]. Українська історія згадувалася лише в контексті Росії чи Радянського Союзу або в зв'язку з чимось, що представляє цінність для дослідників націоналізму.

В 1970-х роках, в порівнянні з вищевказаним періодом, як стверджував дослідник, було зроблено великий крок вперед, зокрема видав ряд значних монографічних досліджень з української історії, підготовлені фахівці в галузі соціальних і гуманітарних наук, спеціалізувалися на українській проблематиці, створені наукові осередки (Український дослідний інститут, три українознавчі кафедри в Гарвардському університеті), зібрані бібліотечні колекції з україністики, побачила світ англomовна енциклопедія "Україна" тощо.

І.Решетар однак зауважував, що залишилися численні прогалини в розвитку українських досліджень. Слабо або незадовільно вивченою була названа проблема українського національного руху (особливо до 1917 року), згадувалася потреба в "науковій, а не псевдонауковій (схлaстичній)" історії козацького періоду, потрібні історії окремих регіонів, історія України радянського періоду, біографічні дослідження видатних постатей українського минулого.

Серйозною перешкодою для розвитку західної україністики, як констатував дослідник, представляла собою "інерція академічного істеблiшменту", котрий пов'язував історію СРСР майже виключно з історією Росії. Серед виявів "академічної інерції" І.Решетар називав культурний русофілізм, побоювання образити "старшого брата", тенденція принижувати будь-який націоналізм, крім російського його варіанта, побоювання "балканізації" Східної Європи, плутанина в тому, що вважати прогресивним, а що ні. Окремо доповідач ставив наголос на таку ознаку інерції, як нестача фінансування, фінансової допомоги з боку відповідних інституцій на проведення комплексних досліджень в сфері україністики.

Дж.Армстронг (Вісконсінський університет) відмітив, що українські дослідження на Заході найбільший наголос ставлять на проблемах мовній і культурній. Чим більше в Радянському Союзі водилися обмеження в сфері української мови і культури, тим більше українські науковці на Заході концентрувалися на цих проблемах. І, дійсно, ряд українських діаспорних вчених (названі В.Кубійович, Я.Білінський, Б.Левицький) зробили великий внесок в розробку мовної і культурної проблематики "советології". Однак при цьому, українська наукова спільнота на Заході проігнорувала появу нових методологічних принципів і методів досліджень, зокрема, методи соціологічного аналізу. Наслідком стало те, що утворились великі дослідні області, які залишилися непроаналізованими. В результаті західне українознавство, наполягав дослідник, перетворилося на "сурогат радянської науки".

Така ситуація підготовлена, на думку Дж.Армстронга, всім попереднім розвитком україністики. В XIX – в першій половині XX століття головним завданням було дати відповідь на виклик німецького романтичного націоналізму і російського культурного імперіалізму шляхом плекання і розробки національного міфу. Основними елементами національного міфу виступали утвердження лінгвістичної унікальності, художня література, героїчна історія. В другій половині XX століття характер викликів змінився і тому, наполягав американський дослідник, перед українською спільнотою повсюди в світі встала нагальна потреба фундаментального аналізу соціальних, економічних, демографічних проблем, а також включення цього аналізу в західний інтелектуальний дискурс. Остання може відбутися лише шляхом освоєння відповідних методів аналізу і категорій дискурсу. Дослідник підкреслював, що українська спільнота піддає себе великому ризику ведучи мову тільки сама з собою.

Дж.Армстронг наводив декілька прикладів тих царин української історії, які б були особливо цікаві в рамках західного інтелектуального дискурсу: український історичний досвід швидкого розвитку від аграрного до урбанізованого, індустріального суспільства; використання кількісних методів при аналізі первинних джерел (в тому числі радянського періоду); застосування психоаналітичних підходів до аналізу еліти та інших суспільних груп, висвітлення індивідуальних біографій.

Наприкінці свого виступу, дослідник виразив надію, що значний розвиток україністики останніх двадцяти років, є нічим іншим як прелюдією до швидкого розширення поля дослідження [6].

О.Пріцак (Гарвардський університет) свій виступ присвятив проблемі української вищої школи в Північній Америці. Дослідник нагадав, що українська ідентичність розвивалась у вкрай несприятливому середовищі і привів приклад аксіоми (скоріше парадоксу), сформульованої Б.Антоненко-Давидовичем: у Парижі говорять французькою, у Берліні

— німецькою, однак стверджувати, що в Києві, Харкові чи Одесі говорять українською, можна лише теоретично.

Основами українською національною ідентичності О.Прицак називав мову, художню літературу і історію, при цьому він зазначав, що в Радянській Україні саме ці сфери зазнають тиску з боку "високої імперської культури". Тому перед українською спільнотою на Заході встала проблема підтримати саме ці області. Одним з шляхів підтримки є утворення в Гарвардському університеті трьох українознавчих кафедр — кафедри української лінгвістики, української літератури і української історії.

Доповідач зазначив, що в рамках цих кафедр згідно з розробленим п'ятнадцятирічним планом повинні бути підготовлені фахівці, рівень яких буде відповідати західним академічним вимогам. Таким чином, українознавство в царині вищевказаних дисциплін досягне рівня аналогічних дисциплін незалежних націй.

С.Біда (університет Оттава) виразив впевненість в тому, що доля українських досліджень як таких в великій мірі залежить від дій української спільноти на Заході, від її розуміння того, що інвестиції в національну культуру і науку — це найкращий вид інвестицій. Для ілюстрації своєї думки дослідник приводив той факт, що на початок 1950-х років в Канаді лише професорів займалися українською проблематикою. Тільки після усвідомлення українською діаспорою спільнотою необхідності компенсації тих втрат, які зазнавала українська культура в СРСР, ситуація з українськими дослідженнями в Канаді і США значно покращалася.

Дослідник сконцентрував свою увагу на проблемах, пов'язаних з проведенням українських досліджень в західних університетах. Одним з найбільш гострих питань є мовне, малося на увазі поширення знань про українську культуру і історію на іноземних мовах. С.Біда зауважував: "Без достатньої кількості перекладів і наукових робіт на іноземних мовах, особливо на англійській, українські дослідження будуть обмежуватися колом лише тих, хто знає українську мову" [7]. Він попереджав, що без кардинальної зміни ситуації українознавство буде відігравати маргінальну роль в західних університетах.

Поряд з мовним питанням стоїть, на думку доповідача, питання якісних наукових публікацій джерел з української історії і культури. В умовах їх відсутності переважна більшість викладачів і студентів використовують радянські публікації. С.Біда визнавав те, що багато з цих публікацій є серйозних внеском в науку, однак в той же час вказував на тенденційність інтерпретацій радянських науковців, підсилену до того ж офіційними радянськими догмами.

Особливе побоювання у С.Біди викликала загроза розриву наукової традиції. Адже старше покоління істориків відходило, а з нового покоління небагато хто йшов наукових шляхом далі докторських дисер-

тацій, надаючи перевагу кар'єрі викладача або іншим більш практичним професіям. Дослідник зауважував: "Було б надто оптимістичним сказати, що нове покоління прийшло, щоб, в свою чергу, продовжити і розвинути роботу своїх попередників".

Для покращання ситуації С.Біда пропонував, по-перше, посилити вже наявні українознавчі дослідні центри; по-друге, наукова продукція, що випускається науковцями на свій страх і кошт, "повинна стати справою загальної зацікавленості [української діаспорної спільноти – В.Г.]; по-третє, великі і добре відібрані дослідницькі теми повинні виконуватися при необхідності групами дослідників; по-четверте, треба залучати до української проблематики вчених неукраїнського походження з метою подолання "великої диспропорції між важливою геополітичною роллю України і Східної Європи та невеликою зацікавленістю в українській проблематиці з боку західних вчених" [7;355].

Підсумовуючи свій виступ С.Біда проголошував, що розрив наукової традиції, наявні труднощі і перешкоди показують, що роботи в царині українських досліджень повинні вестися з більшою інтенсивністю, ніж в минулому.

Проблеми, що були визначені Л.Винаром, а також учасниками вищевказаної дискусії, по суті, не були вирішені.

Так, в 1984 році Л.Винар знову називав питання координації українського наукового життя до головних завдань українських наукових установ в діаспорі [8]. Не були подолані і політичні суперечності. Наприклад, М.Демкович-Добрянський в своїй історіографічній роботі "Україна і Росія" вказував на причини, які заважають еміграційним вченим вивчати комплекс проблем, пов'язаних з україно-російськими відносинами (відмітимо, що дослідник виходив з того, що в Україні зовсім немає змоги вивчати науково цю проблему). Він писав: "Перешкодою...є, здається, наша емігрантська хвороба – пропагандою підмінювати політичне знання; втікати від серйозного трактування наших найважчих проблем політичних і плекати традиційне русофобство". Причому дослідник додає, що "на рівні з русофобством шкідливе і русофільство" [9].

Частково вирішеною можна вважати проблему збереження наукової традиції завдяки насамперед організації вищої школи в США і Канаді.

Під впливом процесів, пов'язаних з перебудовою української радянської історіографії, що розвернулися в УРСР в кінці 1980-х років, частково відсунули проблему кризи діаспорної історичної науки на другий план. Кризові явища привернули знову увагу дослідників в середині 1990-х років, але це вже відбувалося за суттєво інших умов.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Наукові установи на еміграції в 1945–46 рр. / Українська Вільна Академія Наук. Сер. Літопис УВАН. Ч.4. Б/м, березень 1947. С.3.
2. Кушнір М. Край і еміграція. Нью-Йорк. 1966. С.39.
3. Винар Л. Сучасний стан української вільної історичної науки // Календар "Нового шляху" на 1967 рік. Вінніпег, Манітоба. С.119.
4. Лисяк-Рудницький І. Проблеми в навчанні української історії // Український історик, 1-2 (45-46). Рік XII. 1975. С.118.
5. Ukrainian Studies in the West: Problems and Prospects by John S. Reshetar // Ukraine in the Seventies. Paper and Proceedings of the McMaster Conference on Contemporary Ukraine, October 1974. Oakville, Ontario. 1975. P.337.
6. Ukrainian Studies in the West: Problems and Prospects by John A. Armstrong // Ibid. P.343.
7. Ukrainian Studies in the West: Problems and Prospects by C. Bida // Ibid. P.354.
8. Винар Л. Наукова рада при СКВУ і її завдання // Новий шлях. Рік LV. Ч.13. 31 березня 1984. С.6.
9. Демкович-Добрянський М. Україна і Росія. Рим, 1989. С.11.

В.О.ЛЕБІДЬ

СТВОРЕННЯ МОДЕЛІ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ – ПРІОРИТЕТНІ ЗАВДАННЯ

В історичній долі українського народу на рубежі століть сталися доленосні зміни. Україна утворилась як незалежна суверенна держава, стала на шлях демократії та ринкової економіки.

Освітня система як складова частина суспільства зазнає докорінних змін та перетворень. У цьому є природна логіка суспільства. Значення освіти помітно зростає в процесі суспільних перетворень. Важливі соціальні функції покладаються на історичну освіту: розвивати історичне мислення, сприяти соціалізації самої людини, забезпечувати наступність суспільного розвитку на основі гармонійного поєднання традицій і новацій. Крім того, історична освіта покликана виконувати виховні завдання – сприяти формуванню історичної свідомості нації на достатньому для її функціонування і прогресування як соціокультурної спільноти рівні. Від рівня історичної свідомості людини значною мірою залежить вибір нею життєвих цінностей та пріоритетів в особистому та суспільному житті, а, отже, і рівень та обсяг суспільно-корисної діяльності.

Загальноосвітня школа, як інститут, призначена забезпечити формальний процес передання новим поколінням набутих українським суспільством духовних, моральних вартостей, професійних умінь та іншої необхідної для суспільного відтворення інформації, повинна

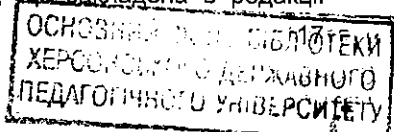
створити умови для засвоєння молоддю наукових історичних знань такою мірою, щоб вони стали основою історичної свідомості. Зміни, що відбуваються в нашому суспільстві і загалом у світі, суттєво вплинули на мету історичної освіти.

Пріоритетним завданням шкільної історичної освіти є забезпечення єдності об'єктивного та суб'єктивного аспектів навчання учнів.

Об'єктивний (предметний) аспект шкільної історичної освіти пов'язаний з пізнанням історичного минулого і набуттям знань, що допоможуть молодим громадянам України брати активну участь у розбудові держави. Цей підхід формує історичне мислення як засіб пізнання та оцінки історичних подій, явищ, процесів та методів наукового дослідження.

Суб'єктивний (особистий) аспект передбачає інтелектуальний, креативний розвиток учнів на історичному матеріалі через сприйняття, усвідомлення загальнолюдських цінностей, формування мотивів до самопізнання та самореалізації особистості. Таким чином вирішуються такі педагогічні завдання: розвиток нового гуманістичного бачення різноманітного та єдиного світу, новий спосіб діяльності, що сприяє забезпеченню рівноваги в системах "людина – суспільство", "людина – природа"; формування в учнів критичного мислення, здатності виробити власний погляд, бути толерантним щодо поглядів інших; захоплення історією, набуття навичок та потреби сомоосвіти. Звісно, досягнення цих завдань можливо лише за умови підготовки вчителів історії, здатних оновити не лише змістовну частину викладання предмету, але й методичну. Тому необхідно визначити, що сьогодні може принести реальний успіх в справі навчання і виховання учнів. На наш погляд, кожний майбутній педагог має з одного боку, володіти концептуальними засадами історичної освіти, а з іншого, сучасними методами навчання. Все це має бути орієнтоване на досягнення державних стандартів освіти.

Щодо концептуальних засад викладання шкільного курсу історії необхідним є визначення його організаційних і змістових ліній. Серед організаційних принципів найбільш важливими є паралельність синхронність історичних дисциплін – вітчизняної та світової історії і визначення їхнього змістовного наповнення на певних ступенях навчання при здійсненні повної загальної освіти: початкової, основної та старшій школі. Перехід на 12-ти річне навчання має супроводжуватися повною зміною базового, типових робочих навчальних планів. Змістовні принципи повинні передбачити чітке окреслення і роз'яснення методологічних підвалин як пізнання історичного процесу так і організації змісту шкільної історії. Зважаючи на принцип паралельності і синхронності, на певних ступенях навчання потрібно визначити форми інтегрування змісту навчального предмету "історія". Слід посилити тенденцію надання пріоритету курсу вітчизняної історії, що закладена в редакції

програм з історії 1998 року. З іншого боку вона обов'язково має розглядатися в контексті європейської історії. Історична освіта має базуватися на альтернативно-проблемному підході до історичної минувшини та сучасності. Без цього неможливе формування історичної свідомості.

Важливим моментом у визначенні змісту є врахування основних структурних елементів історичного життя: головних фактів, хронологічних, показових, причинно-наслідкових зв'язків між ними, основних понять, категорій, провідних тенденцій історичного процесу.

Зазначені підходи до змісту історичної освіти докорінно мають змінити методологічні та методичні засади організацій вивчення шкільного предмету. Насамперед методологічно потрібно опрацювати проблему перетворення навчальної історичної інформації в знання.

Нажаль сучасний етап її дослідження дає змогу розкрити цей процес лише з формально-логічної точки зору. Тобто, що судження і умовиводи учнів під час тієї чи іншої формально-логічної операції (індуктивної чи дедуктивної) можуть виконувати найрізноманітніші функції. Таке методичне розв'язання проблеми навчання історії тягне за собою зміну методичних засобів та прийомів проведення сучасного уроку історії.

По-перше, це нестандартні форми проведення уроку і заходи, які сприяють їх впровадженню.

По-друге, оновлення змісту історичної освіти передбачає підвищення наукового рівня викладання нашого предмету. Це в свою чергу, призведе до розвитку пізнавальних інтересів учнів.

По-третє, вчитель зобов'язаний озброїти школярів прийомами самостійної роботи, сформувавати навички самоконтролю.

По-четверте, зважаючи на різний рівень підготовленості учнів, обов'язково має бути диференціація та індивідуалізація навчання за умови здійснення зворотного зв'язку між учителем і учнем.

По-п'яте, вчитель має об'єктивно оцінювати знання учнів. Підвищенню ефективності цього методичного аспекту сприяє запровадження 12-ти бальної системи оцінювання знань.

Таким чином створення сучасної моделі шкільної історичної освіти повинно мати на меті оновлення всіх складових навчально-виховного процесу – від розробки теоретичних методологічних та методичних засад до підготовки вчителя, здатного реалізувати їх в умовах конкретної школи, конкретного учнівського колективу.

**РЕФОРМА СИСТЕМЫ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ОПЫТ
ОБУЧЕНИЯ УЧИТЕЛЕЙ ИСТОРИИ В ВЫСШЕМ ПЕДАГОГИЧЕСКОМ
ИНСТИТУТЕ В ЧЕНСТОХОВЕ**

1. Основные предпосылки реформы.

Политические изменения в Польше, начатые одиннадцать лет тому назад, воздействовали на существенные общественные и экономические преобразования, влияющие на изменение жизненных условий людей. В их результате возникло своеобразное состояние общественного сознания переходного периода [1].

Чувство неизбежности изменений, появилось также в среде польских деятелей просвещения, которые готовились к реформе образования уже с ранних девяностых лет. В течение этого времени были проведенные многочисленные дебаты и подготовлены разнообразные проекты и предложения [2]. Все эти действия помогли учителям III Речи Посполитой отнестись к приближавшимся изменениям.

Общеизвестно, что реформирование всяких учреждений нарушает привычки, интересы и позиции многих людей и, как правило, становится причиной сопротивления и критики. Из отчета, предъявленного в июне 1999 года Институтом общественных дел, вытекает, что накануне реформы образования подавляющее большинство учителей – 89% (значит группы, от которой зависят так уровень и качество знаний учеников, как и успех реформы) высказалось за необходимость реформы системы образования, против – лишь 7% [3].

Независимо от проведенных опросов, новая система народного образования появилась в Польше 1 сентября 1999 года и принесла с собой изменение школьных структур (рис.1) [4]. Новая школьная система состоит из трех уровней:

- начальная школа
- гимназия
- профилирующий лицей

Такая структура предоставляет возможность группировать детей и молодежь, находящуюся на похожем этапе психического и физического развития. Добавочно позволяет приспособить организацию школ, программ, методов преподавания, методов оценки и образовательных программ для своеобразных нужд каждой группы учеников. Поэтому авторы реформы дифференцировали школы так, чтобы они отвечали ожиданиям детей в разном возрасте [5].

Реформированная образовательная структура вводит:

- шестилетнюю начальную школу
- трехлетнюю гимназию

- трехлетний профилирующий лицей
- двухлетний лицей, дополняющий образование в профессиональной школе
- школы для выпускников лицеев

Новая образовательная система исходит из положения, что образование ребенка можно начать в возрасте 3 лет. Тогда ребенок может посещать занятия в отделениях дошкольного воспитания. Образование на этом уровне длится три года и охватывает один год подготовки к школьным занятиям для детей шестилетних, так называемый „нулевой класс“. Дошкольные занятия известны были также до реформы и все время они необязательны.

Реформа меняет облик начальной школы. „Восьмилетку“ превращено в шестилетнюю начальную школу с внутренним разделением на два образовательных уровня: „интегрированное обучение“ для классов I-III и „блочное обучение“ в классах IV-V [6].

Первый образовательный уровень охватывает классы I-III, значит детей в возрасте с 7 до 9 лет. Этот уровень должен быть мягким переходом от дошкольного воспитания до образования в школьной системе. По этой причине время каждого занятия регулируется индивидуально, приспособлявая его к нуждам данной группы учеников. Добавочно учителя, преподающие на этом уровне образования, обязаны так организовать занятия, чтобы обеспечить непрерывность учебы и одновременно совершенствовать основные способности ребенка [7].

Учеба в первых трех классах начальной школы относится к этапу развития ребенка, который зовут стадией операций конкретных. В этот период ребенок рассуждение и исполнение простых логических действий понимает как манипуляцию предметами. Ученик в этом возрасте не в состоянии абстрагировать, зато он способен к размышлениям, значит к внутренним раздумьям. Он также в состоянии вести поиски причинно-следственных связей, которые относятся к наблюдаемым явлениям. Программная основа учитывает использование в процессе обучения психических способностей ребенка, к которым на этом уровне развития принадлежит детское любопытство. Именно любопытство учеников позволяет учителю строить такой способ их мышления, в котором он упорядочивает образ мира школьников и одновременно развивает, например, наблюдательность ученика, его делимость внимания [8].

Вторая стадия обучения связана с классами IV-VI начальной школы, значит, она относится к ученикам в возрасте с 10 до 12 лет. Эти ученики постепенно кончают период детства, и для них начинается время интенсивных изменений во всех сферах личности (особенно в сфере нравственной, интеллектуальной и чувственной), наступает также перемена конкретного мышления в мышление абстрактное. Выделение II этапа образования дает учителю способность обратить

внимание на правильный ход описанных изменений у воспитанников и, благодаря этому, помочь ученикам, отстающим в развитии.

Учеба на втором этапе образования отличается систематизирующе-анализирующей картиной, узнаваемого учениками, мира. Картина эта открывается на занятиях, сгруппированных в следующие блоки предметов:

- материальный мир, не созданный человеком, его строй и перемены, а также возникшая на нем жизнь, являются предметом обучения на занятиях по природе;

- мир плодов человеческой культуры, охватывающих язык, литературу, историю, музыку, искусство, изучается на блочных занятиях по гуманитарным предметам,

- мир техники, в виде так самых простых, как и самых сложных человеческих изделий, демонстрируется на заменяющих друг друга занятиях по технике и информатике.

Из блочного обучения исключены следующие предметы: математика, физкультура, а также религия и этика.

В свою очередь те области знаний, которые имеют большое значение для современного человека и содержат сведения, не вмещающиеся целиком ни в один из традиционных предметов, функционируют в программе в качестве так называемых, образовательных тропинок воспитательно-дидактического характера [9].

В программной основе выделено следующие междисциплинарные тропинки:

- процелебное образование;
- экологическое образование;
- читательское и медиальное образование;
- общественное образование:
 - а) воспитание для семейной жизни;
 - б) региональное образование – культурное наследство в регионе;
 - с) патриотическое и гражданское воспитание.

Реформаторы оставили директорам свободу способов реализации образовательных тропинок, предлагая соединение этих последних со всеми предметами или создание отдельных модульных занятий продолжающихся несколько часов [10].

В заключение учебы в реформированной начальной школе предусмотрено контрольную работу, проверяющую уровень знаний и умений. Ее главная цель – дать ученикам, их родителям и школам самую полную информацию об уровне достижений воспитанников. Контрольные работы будут охватывать более широкий материал, чем известные до сих пор экзамены по польскому языку и по математике. Благодаря им, можно будет определить, в какой степени ученик овладел материалом, предусмотренным программной основой. Контроль-

ные работы будут оцениваться независимыми внешними комиссиями, которые после проверки передадут результаты контроля старым школам, а также гимназиям, избранным учениками для дальнейшего обучения [11].

Третий этап образования охватывает трехлетнюю гимназию, значит, относится к молодежи в возрасте с 13 до 15 лет. Молодежь в этом возрасте находится на сложной стадии развития. Этот трудный период в жизни каждого ученика требует от учителей не только знаний, сердца и энтузиазма, но, прежде всего, много терпения и мудрости. Упомянутые черты учителя должны ему помочь провести учеников через период происходящих в их жизни изменений. В этом процессе поддерживает учителей программная основа гимназии, подобрана так, чтобы подсказывать ученикам положительные образцы литературных и исторических личностей, которые могут быть полезными в преодолении учениками их внутренних трудностей [12].

Таким образом, образование в гимназии должно, прежде всего, способствовать развитию ученика и добавочно вводить его в общественную жизнь. Поэтому надо, прежде всего:

- вводить ученика в мир науки путем ознакомления с языком, понятиями, тезисами и методами, свойственными избранным научным отраслям;

- побуждать и развивать индивидуальные интересы ученика;
- вводить его в мир культуры и искусства;
- развивать общественные способности ученика, путем приобретения правильного опыта в контактах с группой ровесников.

На этом уровне процесса образования указывается ученику мир, разделенный уже на отдельные отрасли знаний. В список обязательных предметов входят здесь: польский язык, история, философия, искусство, иностранный язык, математика, физика, химия, биология, география, техника, информатика и физкультура. У каждого ученика также один час занятий с воспитателем класса и возможность посещения занятий по религии или этике. Добавочно, так же как и в начальной школе, введены образовательные тропинки, которые охватывают:

- философское образование;
- читательское и медиальное образование;
- процелебное образование;
- экологическое образование;
- региональное образование (указующее культурное наследство в регионе);

- гражданскую защиту;

- европейское образование;

- польскую культуру на фоне средиземноморской цивилизации.

За реализацию междисциплинарных тропинок отвечают учителя всех предметов [13].

Гимназия это школа обязательна, которая охватывает детей из региона, назначенного управлением гмины. Ученик или его родители по собственному желанию могут выбрать любую гимназию, если только будут в ней свободные места.

Первые классы гимназии возникли в учебном году 1999/2000, а их учениками автоматически становились все молодые люди, окончившие в 1999 году шестой класс или те которые не прошли из седьмого в восьмой классах [14].

Учебу в гимназии завершает „преориентировочный” экзамен. По мнению авторов реформы, главная цель этого экзамена – определить уровень пополнения учениками знаний и умений (по сравнению с начальной школой). Результат экзамена будет указан в пунктах, которые будут отвечать определенным оценкам. Реформа устранил также вступительные экзамены в среднюю школу, так как основой приема будет результат преориентировочного экзамена. Первый такой экзамен будет в 2002 году [15].

После окончания гимназии ученики, зависимо от умственных способностей, могут выбрать трехлетний профилирующий лицей или двухлетнюю профессиональную школу. Профессиональные школы помогают получить образование на уровне квалифицированного работника, так как они кончаются профессиональным экзаменом. После окончания школы профессионального обучения можно продолжать учебу в двухлетнем дополнительном лицее, кончающимся аттестатом зрелости.

Если ученик сразу после гимназии выберет лицей, тогда будет реализовать канон общего образования, совместного для всех учеников, а также учебу избранного самостоятельно профиля. Профиль дает ученикам возможность расширить знания по избранным предметам (общим или профессиональным). Обучение в лицее будет кончатся государственным аттестатом зрелости, который дает возможность учебы на высшем уровне. Выпускники могут продолжать обучение в коллегиях, профессиональных высших школах или академиях [16].

Реформа образования стала причиной не только системных изменений. Она повлияла также на ситуацию самих организаторов дидактического процесса, которым приходится заново находить для себя место в новых условиях работы [17]. Профессиональная карьера учителя начнется со стажировки, которая будет длиться от одного года до двух лет. В это время учитель под руководством „ментора” (руководителя) должен ознакомиться:

- с организацией школьной работы, в том числе с нужными документами;
- с планом развития школы, планами обучения, воспитательными программами, системой оценки;
- с организацией процесса преподавания и воспитания;

- с правом, относящимся к народному образованию;
- со школьной средой.

Стажировка кончается квалификационным разговором, в котором принимают участие: директор, руководитель стажировки, представитель куратора, заведующего окружным отделом просвещения, а также учитель, который подлежит оценке. Разговор начинается с самооценки стажера. Потом его оценивают директор и руководитель. Очередной элемент это разговор представителя куратора с учителем-стажером. Если учитель получит положительную оценку, тогда он назначается на должность „контрактного учителя“. Этот II этап профессиональной карьеры должен длиться не меньше трех лет. За это время учитель обязан совершенствовать следующие способности:

- дидактические и воспитательные;
- планирования работы;
- оценки и анализа результатов своей работы;
- планирования собственного развития;
- работы в группе.

Через три года контрактный учитель может сдать экзамен на „назначенного“ учителя. Главной целью этой переекзаменовки является оценка профессионального развития учителя. Поэтому учитель для этого экзамена подготавливает отчет по своей работе и план профессионального развития. На заседание экзаменационной комиссии письменные оценки готовят также: директор, руководитель группы преподающей данный предмет, руководитель группы воспитателей, а также специалист по оценке работы учителя. В состав экзаменационной комиссии входят: директор, руководители предметных и образовательных групп, специалист по оценке работы учителя, представитель куратора и представитель ведущего органа. После получения положительной оценки, учитель получает назначение. Назначенный учитель может быть назначен на высшую должность не раньше чем после трех лет, но пока условия и степени такого повышения по службе еще не определены. Известно только, что выдающимся учителям, после получения ими всех степеней повышения по службе Министр национальной эдукации может присвоить почетное звание профессора просвещения. Согласно положениям реформы, это звание даст учителю возможность заседать в совещательных коллегиях, а также в правительственных и вне правительственных консультативных организациях и позволит ему выполнять всевозможные функции в просветительской системе.

Введение новой системы народного образования, по мнению Министра национальной эдукации, является только путем для достижения главных целей реформы:

- повышения уровня образования общества, путем распространения среднего и высшего образования;

- сравнения образовательных шансов;
- повышения качества образования, понимаемого как неразделимый процесс воспитания и обучения [18].

2. Теоретическое и практическое обучение будущих учителей истории в Высшем педагогическом институте в Ченстохове в свете реформы

Система народного образования в Польше, действующая с недавних времен в особых условиях реформы, требует от учащихся и их преподавателей новых умений в области организации дидактического процесса. Прежде всего, новая ситуация вменяет учителям в обязанность большее, чем до сих пор влияние на характер и способ преподавания и воспитания в школе. Сейчас преподаватели могут создавать авторские программы, благодаря которым формируют картину истории в школе. Главными положениями тематического блока „история и общество” в 6-летней начальной школе и 3-летней гимназии являются [19]:

- подготовка учеников к сознательному участию в общественной жизни;
- указание отличий и связей между прошлым и настоящим;
- передача нормативных гуманитарных и общечеловеческих принципов таких как: добро, правда, терпимость, патриотизм, и других;
- обучение способности работать в группе и навыкам самостоятельной работы;
- выработка уважения к достижениям минувших поколений, при помощи акцентов на те элементы прошлого, которые актуальны и в наши дни;
- снабжение ученика знаниями по всеобщей истории, нужными для понимания того, что происходит в современном мире;
- снабжение ученика знаниями относительно самых важных событий в истории Польши от начала польского государства вплоть до трансформации общественного строя в 1989 году;
- развитие умения устанавливать контакты ;
- повышение нравственной чувствительности ученика, толерантности;
- выработка уважения для взглядов других людей.

Из главных вышеуказанных положений вытекает реализация познавательных поэтапных и образовательных целей. Реформа образовательной системы привела к изменению в положениях и реализации познавательной цели. До сих пор в процессе учебы познавательная цель относилась, прежде всего, к политической истории. Теперь в школьных программах, прежде всего, делается упор на общественную, хозяйственную и культурную историю, чтобы дать ученикам многоаспектную картину прошлого. Главной задачей так представленного

исторического процесса является подготовка ученика понимать общественную жизнь и включаться в нее. Поэтому обучение истории, по принципу доступности и наглядности, начинается с истории семьи, местной среды, истории региона, Польши, а также всеобщей истории. Курс истории начинается в четвертом классе с пропедевтики обучения истории. Потом в V и VI классе начальной школы происходит блочное обучение истории, обогащенное образовательными тропинками патриотического и регионального воспитания.

Ученики в V классе знакомятся с древней и средневековой историей, а в VI классе с новой и новейшей историей. Таким образом, можно реализовать познавательную цель, которая состоит в том, чтобы указать ученикам, по мере возможностей, полную картину истории Польши и тех элементов всеобщей истории, которые в значительной степени влияли на судьбы Польши, Европы и Мира. Мы хотим обратить здесь внимание на факт, что говорим об истории Польши, так как до сих пор картина истории указываемая в школе в большей степени была историей не Польши, но поляков. Поэтому теперь указывается также огромная роль культуры, нравов и присутствия в истории Польши других этнических групп, таких как: евреи, белорусы, украинцы, немцы, которые в течение веков создавали с поляками наше культурное наследие. В нынешней школьной системе сильный акцент положен на осуществление образовательной цели. Именно эта цель в реформированной дидактике преобладает. Главная задача учителя состоит в том, чтобы выработать у школьника общие и автономные навыки и способности, такие как [20]:

- замечание разного вида причинно-последственных, временных и пространственных связей;
- аналитическое и синтетическое мышление, познавательное любопытство;
- самостоятельность в оценке фактов и исторических событий, а также их в толковании;
- использование разного типа исторических источников для пополнения сведений из учебников;
- правильную интерпретацию исторического текста и действенное использование исторических понятий;
- точное использования исторических карт и атласов;
- самостоятельную оценку исторических явлений и процессов;
- замечание связей прошлого с настоящим.

Задача так понимаемой и реализованной образовательной цели состоит в том, чтобы развить самостоятельность ученика, его самообразовательные навыки, интересы, а также направить познавательное любопытство, затем и снабдить школьников в инструменты, нужные для исследовательской активности и экспрессии [21].

Можно поставить вопрос, зачем выдвигать на первый план образовательную цель?

Авторы реформы большую роль придают общественной, хозяйственной и политической истории страны, поэтому считается, что снабжение ученика надлежащими умениями облегчит ему самостоятельное, активное и сознательное функционирование в общественной жизни в будущем.

С нашей стороны мы уверены, что настоящая самостоятельность в подборе программ школами и поддержка учителей, разрабатывающих внутришкольные программы, является очень важным пунктом реформы народного образования в Польше.

Чтобы в полном объеме реализовать вышеуказанные положения, нам надо подвергнуть глубокому анализу основную часть школьного образования – урок. Правильно организованный урок истории должен связывать дидактические действия учителя и познавательные действия учеников, а также создавать этим последним условия для самостоятельной работы. Правильный с дидактической точки зрения урок должен сохранить надлежащую пропорцию между познавательными ситуациями, выступающими в течение самостоятельной работы ученика и восприятием им готовых знаний [22]. Таким образом, каждый урок должен быть творческим процессом, в котором учитель выступает в роли руководителя, который должен вдохновлять дидактический процесс и сознательно активизировать учеников, развивая их интересы и личность, соответственно дидактическим и воспитательным целям.

Чтобы сохранить проблемный характер уроков и одновременно активизировать учеников, учителя должны опираться на определенные преподавательские методы и принципы. Однако составители авторских проектов уроков обязаны обратить внимание на факт, что методы должны соответствовать образовательному материалу, уровню его восприятия учеником, а также целям, которые хотим реализовать в течение урока [23].

В многообразии методов – начиная с сообщающих вплоть до поисковых, лабораторных или взаимодействующих – учитель, пользуясь критерием соответствующего подбора, должен найти наиболее пригодные для хода каждого урока. Чтобы целиком осуществить в школьной практике вышеупомянутые поэтапные цели и снабдить ученика определенными умениями, во время урока должны появляться так познавательные, как и проблемные ситуации. Такой проект урока может быть реализован благодаря поисковым методам, таким как: метаплан, беседа, награжденная пунктами, работа под руководством, буря мозгов, драма, дерево решений, дидактические игры, симуляции, а также программы: линейная, разветвленная и смешанная.

Данные методы тесно связаны с принципами сознательного и активного участия ученика в дидактическом процессе, а также с принципом оперативности знаний ученика [24]. Методы эти в большой степени поощряют ученика во время дидактического процесса, а также формируют у него желательные навыки, значит, способность делать выводы, логически мыслить, работать с картой, а также источниками. Они помогают также привыкать к самообразованию и развивать исторические интересы учеников. Методы и принципы преподавания, остающиеся друг с другом в тесной связи, являются очень существенным звеном каждого урока и в большой степени гарантируют его дидактическую эффективность. Мы подчеркиваем также, что ведущий урок должен применять разнообразные методы, которые должны создавать текучую и динамическую структуры дидактического процесса.

В настоящей статье мы хотим обратить внимание только на некоторые аспекты реформы народного образования. До сих пор мы сосредоточились на уровнях начальной школы, гимназии и средней школы, но не подлежит сомнению, что очень важным является обучение дидактике в Высшем педагогическом институте.

В ВПИ в Ченстохове дидактику истории преподают сотрудники Лаборатории Дидактики и Методологии истории: кандидат исторических наук Бэата Урбанович, кандидат исторических наук Збигнев Гжондзельски, кандидат исторических наук Анджей Васяк, а также магистр Анна Чернецка-Хабэрко, под научным руководством профессора Тадеуша Срогоша. Лаборатория поддерживается вузовской единицей – Отделением практикумов, выполняющем координирующую роль при подготовке всякого типа студенческих практикумов.

В ВПИ в Ченстохове дидактика истории ведется на двух пластах – теоретическом и практическом. Занятия по дидактике начинаются с V семестра III курса. В теоретическом плане предусматривается 15 часов лекций и 30 часов практических занятий, связанных с преподаванием истории на уровне начальной школы. Потом, после теоретической подготовки с VI семестра III курса, занятия эти ведутся все время в теоретическом плане, но они пополнены добавочно практикумом в начальной школе, который ведется в середине учебного года. Практические занятия в школе объединяют так теоретический, как и практический аспект, потому что в течение отдельных уроков обсуждаются также темы по теории преподавания истории. В VII и VIII семестре четвертого курса дидактика преподавания истории на уровне гимназии и лицейя ведется также в частях: теоретической – лекционной и практической – в виде лекции-беседы.

А вот как выглядит программа обучения дидактике истории в ВПИ в Ченстохове, разработанная кандидатом исторических наук Збигневом Гжондзельским.

Дидактика истории – дневное отделение. Учебный год 2000/2001 Семестр V (III курс):

15 ч. лекций – преподавание истории на уровне начальной школы
30 ч. лаборатории (лекция-беседа)

Тематика:

Лекции – 15 часов

1. Общие задачи школы – 2
2. Перемены школьной системы – структурная и программная реформы – 2
3. Программная основа общего образования – 2
4. Методика блочного преподавания в свете осуществления целей реформы народного образования – 2
5. Программные основы Начальной школы, анализ и оценка программ – 2
6. Дидактические школьные программы, а программы преподавания – 1
7. Общие, косвенные и детальные программы, вытекающие из программных основ – 2
8. Историческое время и пространство – 1

Практические занятия – 30 часов

9. Характеристика основных документов учителя в преобразованной школе – 2
10. Методика составления преподавательских программ в Начальной школе, блочное обучение – 2
11. Принципы составления преподавательских программ – 2
12. Дидактика блочного обучения в области узловых умений – 4
13. Таксономия целей преподавательских на уровнях: знаний, умений и позиции – 2
14. Методы, знания, умения и позиции учеников и соответствующий подбор методов – 2
15. Характеристика традиционных методов преподавания: лекция и ее виды, беседа и традиционный проблемный метод – 2
16. Взаимодействующие методы: метаплан, драма, беседа, награжденная пунктами, дерево решений, работа под руководством, буря мозгов, дидактические игры – 4
17. Функции и виды учебников в Начальной школе, анализ содержания, а также правильный подбор учебников – 2
18. Разные виды работы с учебником в Начальной школе и диапазон его использования во время урока – 2
19. Структура урока истории – звенья уроков – 2
20. Новые предложения составления конспектов проектов уроков (Линейные конспекты) – 4

Семестр VI (III курс):

30 ч. лаборатории (лекция-беседа)

Тематика:

Лекции – 15 часов

1. Профессиональная подготовка учителя в реформированной школе – 2
2. Внутришкольная система образования учителей – Лидер WDN, Лидер Блочного Обучения – 2
3. Блок психологических и педагогических предметов – 2
4. Цели предметного образования – межпредметное соотношение. Использование приобретенных знаний (знания, умения, позиции) – 2
5. Организация процесса преподавания и учебы с использованием медиальных средств – 2
6. Принципы создания программы гуманитарного обучения – 2
7. Дидактическое измерение – инструменты и диагнозы. Стандарты экзаменационных требований – 2
8. Региональное образование в блочном обучении – 1.

Практические занятия – 30 часов

9. Роль показательных уроков в процессе совершенствования профессиональных дидактических инструментов учителя – 2
10. Дидактические функции показательных уроков – разные виды показательных уроков – разные типы наблюдений и оценки уроков – 2
11. Дидактическое измерение, – характеристика техники и инструментов измерения и диагноза – 4
12. Лаборатория работы учителя в Начальной школе – 2
13. Дидактические средства, соответственный их подбор и диапазон, а также способ их использования во время урока истории- 2
14. Символические, образные, аудиовизуальные, фонические и аудиальные средства – 2
15. Влияние принципов на подбор метод преподавания – 2
16. Оценочные и контрольные методы: линейная, разветвленная и смешанная программы – 4
17. Местное своеобразие в преподавании истории, годность региональных знаний в преподавании истории – 4
18. Сценарии избранных уроков – анализ – 4
19. Разные типы и виды преподавания истории – 2
20. Способность создавать образовательные программы на основании психологических и педагогических знаний – 2

После III курса, с половины сентября, непрерывный продолжающийся две недели практикум в начальной школе.

Семестр VII (IV курс):

15 часов лекций – преподавание истории на уровне гимназии

30 часов лабораторий (лекция-беседа)

Тематика:

Лекции – 15 часов

1. Программная основа общего образования в гимназии, анализ и оценка программ – 2
2. Разные способы составления авторских программ – 2
3. Методика образовательных тропинок – межпредметные связи – 2
4. Дидактика образовательных тропинок в гимназии. Образование: общественное, философское, читательское и медиальное, экологическое, процелебное, европейское – 4
5. Дидактическое измерение, – тесты школьных достижений учеников – 2
6. Структура учебника в гимназии – авторский текст и его строения – 2
7. Техники и методы преподавания – 2
8. Подготовка ведущего занятия к уроку – 1

Практические занятия – 30 часов

9. Дидактика преподавания истории в гимназии – методика образовательных тропинок – 4
10. Структура учебника истории в гимназии, роль авторского текста и строения учебников – 4
11. Источники исторических знаний и их роль в процессе освоения предмета – 2
12. Описательные и нормативные исторические источники – критический и сравнительный анализ – 2
13. Научно – популярная и художественная литературы в преподавании истории – 2
14. Дидактическое измерение. Функции школьной оценки – 2
15. Конспект урока истории в гимназии – 2
16. Урок истории и его связь с другими формами образования (экскурсия, музей библиотека) – 4
17. Расписания материала и разные способы их составления – 4
18. Техники составления проектов по региональному образованию – 2
19. Работа учителя истории вне уроков – 2

Семестр VIII (IV курс):

15 часов лекций – преподавание истории на уровне лицея

30 часов лабораторий (лекция – беседа)

Тематика:

Лекции – 15 часов

1. Программные основы общего образования, воспитательные и опекунские действия – 2
2. Принципы формулировки программ преподавания – авторские программы – 4
3. Структура и функции использования учебника в Общеобразовательном лицее (ОЛ) – учебник „обстроенный” – 2
4. Дидактическое измерение и аттестат зрелости – 2
5. Реформа образования, а стандарты умений учителей в области образовательного диагноза – 2
6. Организация местной просветительской практики – 1

Практические занятия – 30 часов

1. Методика преподавания истории в средней школе – 4
2. Разные способы составления авторских программ на уровне ОЛ – 4
3. Стандарты достижений и экзаменационные требования – 2
4. Таксономия преподавательских целей в ОЛ – 2
5. Методы сообщающие, поисковые, контрольные и оценочные в преподавании истории на уровне ОЛ – 4
6. Местные особенности в преподавании истории – 2
7. Проблемное преподавание истории – 2
8. Наглядные средства в преподавании истории – 2
9. Самостоятельная работа учеников в преподавании истории – 2
10. Конспект урока истории в ОЛ, функции, структура и принципы составления правильных проектов уроков – 4
11. Анализ содержания, структуры и строения учебника истории в ОЛ. Объем и использование – 2

После IV курса, после сем. VIII, с половины сентября до половины октября (4 недели), практикум в гимназии, а с половины октября 2 недели практикума в лицее. В общем, практикум после IV курса продолжается 6 недель.

Дидактика истории – заочное отделение.

Учебный год 2000/2001 III курс:

10 часов лекций – преподавание истории на уровне начальной школы

10 часов лабораторий (лекция – беседа)

Тематика:

Лекции – 20 часов

1. Перемена школьного строя – 2
2. Программная основа общего образования – 2
 - a. Первый образовательный уровень – интегрированное обучение (1)
 - b. Второй Образовательный уровень блочное обучение (1)
3. Принципы формулировки программ преподавания – 2
4. Учебники в начальной школе – 2
5. Внутришкольная система функционирования совершенствования учителей -1
6. Планирование и осуществление воспитательной работы – 1
7. Программная основа общего образования в гимназии – 1
8. Образовательные тропинки – 1
9. Принципы формулировки преподавательских программ в гимназии – 1
10. Учебники в гимназии – 2
11. Дидактическое измерение – 1
12. Техники и методы преподавания – 2
13. Наглядные средства в преподавании – 1
14. Подготовка ведущего занятия и уроку – 1

Практические занятия – 10 часов

1. Анализ основных документов относящихся и реформе народного образования – 1
2. Понятие, предмет и задачи дидактики истории – 1
3. Функции дидактики истории – 1
4. Историческое время и пространство – 1
5. Методы преподавания – обучения истории – 1
6. Методы закрепления, контроля и оценки на уроках истории – 1
7. Учебники в начальной школе – 1
8. Структура урока истории – 1
9. Конспект урока истории – 2
10. Образовательные тропинки – 1
11. Учебник истории в гимназии – 1
12. Источники исторических знаний учеников и их роль в процессе преподавания – обучения предмета- 1
13. Научно – популярная литература в преподавании истории – 2

14. Художественная литература в преподавании истории – 2.
15. Дидактическое измерение – 4
16. Техники и методы преподавания – 4
17. Конспект урока истории – 3
18. Подготовка ведущего занятия к уроку -1

После III курса две недели непрерывного практикума на уровне начальной школы и две недели в гимназии.

IV курс:

10 часов лекций – преподавание истории на уровне лицея

10 часов лаборатории (лекция – беседа)

Тематика:

Лекции – 10 часов

1. Программные основы общего образования в лицее – 1
2. Принципы составления преподавательских программ – авторские программы- 1
3. Учебники в лицее – 1
4. Дидактическое измерение – 2
5. Методы преподавания – 2
6. Образование кандидатов на учителей истории – 1
7. Историческое время и пространство – 1
8. Организация местной просветительской практики – 1

Практические занятия – 10 часов

9. Учебники в лицее – 1
10. Конспект урока истории – 2
11. Дидактическое измерение – 1
12. Место и роль школы в историческом образовании общества – 1
13. Лекционный метод – 1
14. Самостоятельная работа учеников в преподавании истории – 1
15. Наглядные средства в преподавании истории – 1
16. Научные и профессиональные квалификации учителя истории – 1
17. Проблемное преподавание истории – 1

После IV курса две недели непрерывного практикума на уровне лицея.

Экзамен по дидактике на V курсе.

Учителя, работающие в определенном типе школы, могут быть освобождены от непрерывного практикума соответствующего типа.

Приступая к анализу выше помещенной программы, следует подчеркнуть, что так теоретическая, как и практическая часть, ведется на

трех школьных уровнях: начальной школы, гимназии, лицея. Как дидактики считаем, что основным умением учителя истории является четкая и действенная организация школьного процесса преподавания. Именно поэтому так в теоретической, как и практической программе, видное место занимает урок как основная форма образования. Вследствие этого, большую роль мы придаем разработке и составлению студентами авторских программ и сценариев уроков. Мы подчеркиваем тоже существенную роль методов и принципов преподавания, а также дидактических средств, которых применение в большой степени свидетельствует о привлекательности данного урока. Для нас существенная, кроме того, структура данного урока и плавность очередных его звеньев. Мы обращаем также внимание на соответствующее воплощение таксономии преподавательских целей на уровне знаний, умений и позиций [25].

Существенным очередным критерием, который был основой подбора содержания программ, было изменение школьной системы в Польше. Педагогический вуз, подготавливающий будущих учителей, не мог быть равнодушным к структурным и программным изменениям в польской школе. Поэтому в программе дидактики истории Высшего педагогического института в Ченстохове были учтены также и эти факторы. Таким образом, обращено внимание на:

- изменения школьного строя;
- общие задачи школы;
- методику интегрированного и блочного преподавания;
- методику образовательных тропинок;
- программные основы во всех типах школ;
- принципы составления преподавательских программ;
- дидактическое измерение, его типы и функции;
- профессиональную подготовку учителя в преобразованной школе, его новые функции и возможности самореализации.

Важной чертой дидактики преподавания истории в ВПИ в Ченстохове является практическая подготовка в рамках непрерывных и продолжающихся в течение учебного года практикумов. Наши студенты проходят практикумы в следующей системе:

- практикум в течение шестого семестра – в начальной школе;
- после третьего курса непрерывный педагогический практикум – две недели в начальной школе;
- практикум в течение восьмого семестра – в лицее;
- после четвертого курса – четыре недели практикума в гимназии и две недели практикума в лицее.

Прежде всего, обращаем внимание на цель практикума, считая, что она состоит в приобретении студентами дидактических и воспитательно-организационных умений необходимых для того, чтобы вести урок. Практикум является также важным фактором формирования

личности будущих учителей. Практикум дает студентам возможность наблюдать за проверенными образцами дидактической и воспитательной работы и подражать им. Практикум должен учить студентов педагогическому новаторству. Новые дидактические и воспитательные решения должны привить студентам навыки применения в их работе наиболее действенных форм и методов преподавания и воспитания. Очень существенной задачей практикума считаем ознакомление с организационной структурой школ и их дидактико-воспитательными, опекуноско-социальными, целебными и диагностическими функциями. Ознакомление с принципами управления, школой во время реформы, значит ознакомление с принципами деятельности педагогического совета, функционированием внутришкольного совершенствования учителей, ознакомление со средой, в которой действует школа. Практикум должен также дать студенту способность:

- внедрить в школьную практику его теоретические знания по дидактике;
- углубить знания и принципы составления авторских программ;
- совершенствовать дидактические и воспитательные умения в естественных рабочих условиях школы;
- получить запас педагогического опыта;
- выработать в себе чувство ответственности за результаты своей работы;
- выработать творческое и партнерское отношение в процессе преподавания и воспитания.

Немаловажным элементом педагогического практикума является присутствие на данном показательном уроке, так как правильный анализ дает студенту много важной информации в области дидактики и методики предмета. Из-за этой причины в течение практикумов мы подвергаем вместе со студентами анализу очередной урок по нижеуказанной схеме:

Анализ урока истории – действия учителя

1	С Составление конспекта	
2	Осуществление целей урока	
3	Правильность подбора методов к теме	
4	Дидактические средства (карты, литература, записи, пленки, пластинки, портреты, марки) и их использование во время уроков	
5	Действия, поддерживающие порядок – проверка посещаемости и подготовки класса к началу урока	
6	Проверка домашней работы, – краткое вторичное изложение содержания, обращение к теме урока	
7	Существенная оценка нового материала	
8	Краткое начальное изложение содержания и вступительное закрепление информации	
9	Оценка – правильность, обоснование	
10	Действенность активизации класса	
11	Осуществление целей преподавания: наглядности, доступности, систематичности, и других.	
12	Облик ведущего урок (умения, предрасположения, вовлечение учителя в работу и его творческая находчивость)	

Зачет: 60 – 50 пунктов пятерка, 49 – 45 – четверка с плюсом, 44 – 40 – четверка, 39 – 35 – тройка с плюсом, 34 – 30 – удовлетворительно, ниже 30 – неудовлетворительно.

Источник: A.Wasiak. Przygotowanie studentów do lekcji próbnych, [в кн:] Praktyczne kształcenie kandydatów na nauczycieli historii, ред. J.Mazur i A.Zieleckiego. Rzeszów 1998. с. 48.

Как вытекает из данных, помещенных выше в таблице, мы подробно анализируем ход и звенья урока, а также дидактические средства, цели, методы и облик, который имеет студент – практикант. Мы считаем, что только полное соединение теоретической и практической функций дидактики может вести к совершенной реализации задач, которые ставит перед собой эта молодая научная область.

Подводя итоги, следует отметить, что система образования в польской школе в последнее время подвергалась существенным программным и структурным изменениям. Введение реформы народного образования само по себе не является главной целью, но только средством к реализации ее главных положений, таких как:

- повышение уровня общественного образования, путем увеличения доступности средних и высших школ;
- сравнение образовательных шансов, особенно по отношению к молодежи из деревень и небольших городских центров;
- повышение качества образования, понимаемого как неразделимый процесс обучения и воспитания;

– ограничение несоразмерностей, путем унификации системы экзаменов диагностического и преориентировочного характера.

Главной целью реформы является помощь в организации просемейной системы заботы. Реализация этой цели подсказана возрастающими общественными нуждами. Школа должна шире, чем это было до сих пор сотрудничать с семьей или окружающей средой ребенка, так чтобы выполнять свою воспитательную функцию, согласно интегральной концепции образования и воспитания. До сих пор воспитательное требование приобретало в школе исключительно характер постоянной организации. Реформа создает условия для более широкого сотрудничества с натуральной средой ученика. Такие изменения ведут, прежде всего, к просемейной профилактике, обращенной в основном к семьям, которым угрожают общественные патологии. Целенаправленная помощь должна быть помощью многоэтапной, значит: воспитательной, психологической, материальной, юридической, а также, что очень существенно в новых экономических обстоятельствах, она должна идти в направлении посредничества в нахождении работы и помощи в профессиональной переквалификации.

Мы обращаем также внимание на экономическую сторону вышеописанного вопроса, так как именно сотрудничество с местной средой дешевле, чем работа, которая ведется в виде традиционных форм опеки в учреждениях постоянного характера. В реформе очень важную роль будет выполнять внешкольное воспитание. Это форма, подходящая к нуждам местной среды ученика и организована в общественных учреждениях. Воспитатели из местной среды будут ориентироваться в нуждах данной общественности и, сотрудничая со школой, смогут образовывать разного типа общества молодежные фонды и клубы для детей и школьной молодежи. Существенной целью реформы является помощь молодежи, которой угрожают патологии, но не только ей, так как заботой окружается также молодежь особенно способная. Для учеников выдающихся способностей предусматривается индивидуальный ход обучения и творческие – авторские программы. Планируется также создание экспериментальной формы гимназии, лица академического типа и, по мере возможностей, создание Общепольского Центра Поддержки Учеников Выдающихся способностей. Особенно способной молодежи, которая будет находиться в исключительно трудной материальной ситуации, будет предлагаться система дотаций, субсидий и разного вида школьных стипендий. Чтобы полностью реализовать положение реформы, относящееся к общедоступности образования, мы не можем забывать о детях нетрудоспособных, которых в Польше насчитывается значительный процент. Поэтому особое образование должно характеризоваться большей доступностью, например благодаря ликвидации архитектурных барьер.

Теоретически реформа дает много шансов так ученикам, как и учителям. В случае педагогов поддерживаться будут учителя образованные, творческие, применяющие новые методы и авторские программы. Именно эти педагоги в реформированной школе выполняют много новых функций и это они имеют возможность получить выдвижение по службе, также в денежном плане. Так представляются теоретические положения реформы, которые мы постарались приблизить. Пока считаем, что еще слишком рано, чтобы дать оценку анализируемого проекта, так как в польских школах он функционирует лишь только один год.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Radzewicz-Winnicki, Edukacja w nowym postmodernistycznym ładzie społecznym, „Edukacja”, nr 1(69)/200, c. 5.
2. Ministerstwo Edukacji Narodowej, Reforma systemu edukacji. Projekt, Warszawa 1998, s.40.
3. M.Zahorska, Nauczyciele a reforma edukacji, [w:] Nauczyciele w przeddzień reformy edukacji. Raport z badań, Warszawa 1999, c. 127.
4. G.Jańczyk, Trudne początki ..., „Edukacja i Dialog”, nr 5/2000, c. 3.
5. Biblioteczka Reformy, Ministerstwo Edukacji Narodowej o sieci szkół, nr 2, Warszawa 1998, c. 8
6. Ministerstwo Edukacji Narodowej ..., c. 11-12.
7. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (далее Dz.U.RP) nr 14 от 23 lutego 1999, poz. 129.
8. Biblioteczka Reformy, Ministerstwo Edukacji Narodowej o sieci szkół, nr 7, Warszawa 1998, c. 5-8.
9. Biblioteczka Reformy, Ministerstwo Edukacji Narodowej o sieci szkół, nr 8, Warszawa 1998, c. 3-9.
10. Dz.U. RP nr 14 от 23 lutego 1999, poz. 129.
11. Ministerstwo Edukacji Narodowej ..., c. 51.
12. Biblioteczka Reformy, Ministerstwo Edukacji Narodowej o sieci szkół, nr 9, Warszawa 1998, c. 5-7.
13. Dz.U. RP nr 14 z dnia 23 lutego 1999, poz. 129.
14. Biblioteczka Reformy, Ministerstwo Edukacji Narodowej o sieci szkół, nr 2, Warszawa 1998, c. 10-11.
15. Ministerstwo Edukacji Narodowej ..., c. 52.
16. Ministerstwo Edukacji Narodowej ..., s. 11-12.
17. E.Biesiadecka, Metody nauczania historii w zreformowanej szkole, „Wiomości Historyczne”, nr 1/2000, c. 15.
18. Ministerstwo Edukacji Narodowej ..., c. 10.
19. K.Jankowiak, Program nauczania historii w klasach I-III gimnazjum, Poznań 1999.
20. Czułowiek i jego cywilizacja. Program autorski z historii dla klas IV-VI szkoły podstawowej, Poznań 1999.
21. K.Jankowiak, Program nauczania historii w klasach I-III gimnazjum, Poznań 1999.
22. Reforma systemu edukacji. Projekt, Warszawa 1998, c.106.

22. A.Pacewicz, T. Merta, Kształcenie obywatelskie w szkole samorządowej, Warszawa 1999.
23. B.Urbaniowicz. Przygotowanie studentów do lekcji próbnych z historii. [в кн:] Praktyczne kształcenie kandydatów na nauczycieli historii, pod red. J. Mazur i A. Zieleckiego, Rzeszów 1998, c. 24.
24. J.Maternicki, C.Majorek, A.Suchoński, Dydaktyka historii, Warszawa 1994, c. 224-226.
25. C.Kupisiewicz, Podstawy dydaktyki ogólnej, Warszawa 1976, c. 137-142.

УДК 300.3+301+930.

Ю.А.ДОБРОЛЮБСЬКА

ТЕМПОРАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ ФЕРНАНА БРОДЕЛЯ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ

Українській науці від віку був властивий підвищений інтерес до ментальності і до особливостей національної поведінки свого народу і його різноманітних соціокультурних груп. Цей інтерес, що у свій час ледве чи не оформився у самостійний історіографічний напрямок, був грубо і штучно перерваний на довгі десятиліття панування марксистської методології. У наші дні він не тільки відтворює традицію у вивченні історії України, але одержує нові стимули для розвитку і стає особливо актуальним у зв'язку з розвитком антропології. Зразками класичних антропологічних досліджень є сьогодні праці про історію українського козацтва Д.І.Яворницького, А.О.Скальковського, М.С.Грушевського тощо.

До цієї традиції нині звертається і сучасна українська філософська та історична думка. Вона спрямована, переважно, на вивчення національної ментальності і формування української національної самосвідомості. Також багато в чому ця традиція черпає свої вихідні методологічні ідеї з праць основоположників "Нової історичної науки", серед яких твори Ф.Броделя займають особливе місце. Праці Фернана Броделя позначили початок створення справжньої антропологічної методології історичних досліджень та органічно ввійшли до напрямку, у джерел якого стоїть Марк Блок та який можна назвати новим видом соціальної історії. Вся наукова та організаторська праця Броделя позначила вагомий етап у розвитку французької та світової гуманітарної думки, під впливом його праць та ідей навіть проблема ментальностей почала виглядати у зовсім іншому світлі.

Світова суспільна думка вважає Фернана Броделя (1902-1985) одним з найславніших істориків сучасності. Він закінчив ліцей Вольтера, а потім Сорбону, викладав в Алжирі, Парижі, Сан-Паулу (Бразилія). З 1937 р. працював в Практичній школі вищих досліджень (Париж). Після Другої світової війни, в 1947 р., захистив дисертацію "Середземномор'я та середземноморський світ в епоху Пилипа II". З

1946 р. Бродель стає одним з директорів "Анналів", а після смерті Февра, з 1956 р. – його наступником на посаді голови редакції цього часопису та керівником IV Секції Практичної Школи Вищих досліджень. Він став також і науковим нащадком Л.Февра, працюючи над історією того самого XVI сторіччя, яке притягувало наукові інтереси його старшого друга та колеги. Однак, він вибрав іншу проблематику, інші шляхи та методи вивчення історії – так звану "геоісторію", структуралізм, історико-економічне дослідження. По слідах Броделя пішла частина істориків "Нової історичної науки". Вони, спираючись на спадок своїх вчителів – Февра та Блока, висунули нову методологію, власні підходи до розуміння професії історика [1,2,6].

Фундаментальна праця Броделя у трьох томах – узагальнення усієї його наукової творчості – "Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст." вийшла російською мовою в 1986-1992 рр., а українською доки вийшов лише перший том у 1995 р. [5,8]. Вона представляє собою одне з найвищих досягнень "Нової історичної науки" у намаганні здійснити історичний синтез усіх сторін життя суспільства. Незважаючи на те, що Бродель був далекий від спеціального вивчення історії культури, його праця наклала такий сильний відбиток на усю сучасну західну історіографію, що під пером багатьох її представників і проблема ментальностей стала виступати у трохи іншому світлі [11]. Без вивчення методології Броделя, який намагався "організувати історію світу" в часі та просторі, виявити такі реальності в історичному житті, які набувають світового звучання, задають ритм усієї людської культури, розуміння "Нової історичної науки" було б неможливим [6].

У праці "Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст." [5,8], вважаючи термін "соціальна історія" незрозумілим та нечітким, Бродель замінює його на інший – "соціальна економіка" (*socio-économies*). Торгівля, мореплавство, комунікації, місто, грошовий обіг, їжа, попит, ціни, житло, моди, інші різноманітні аспекти повсякденного життя – такими є головні персонажі цієї капітальної праці, що базується, як і його праця "Середземномор'я та середземноморський світ в епоху Пилипа II", на вивченні величезних архівних багатств.

Бродель починає свою працю з постановки питання – чи існує деяка межа, що створює кордони для усього життя людей, стеля, яку дуже важко досягти та ще важче подолати? Та він шукає "цю межу між можливим та неможливим" як у матеріально-економічній сфері, так і в області людських думок, емоцій, психології та цінностей. Тут можна бачити, що Бродель дійсно є добрим учнем своїх великих вчителів-анналістів.

Так, розглядаючи у частині першій – "Структури повсякденності" процеси "аккультурації" європейця, тобто повільній виробці їм тих цивілізаційних навичок, манер чи норм поведінки, Бродель пов'язує їх з підкоренням структурам "тривалого часу" менш тривалих кон'юктур по-

ведінки. "Тривалий час" – "процес цивілізації" – повільно призводить норми поведінки європейців до тих, якими вони стали у Новий час. Треба проілюструвати це прикладами, бо воно дуже добре висвітлює суть методології Броделя. Так, у Європі того часу набуває розповсюдження жанр повчань для молоді: як треба поводити себе під час колективної трапези? Від шляхетного чоловіка чекають поважної поведінки. Сидячі за столом, він не повинен плювати та ськати, втиратися рукою чи полою кафтану; не можна також блювати, не відходячи від столу; непристойно класти покусаний шматок м'яса на блюдо, що поставлене для загального споживання; неможна розкидати погризені кістки; край кубку, який передає один співтрапезник іншому, треба обтерти після того, як скоштував з нього тощо. Ці манери, очевидні сьогодні, у той час далеко не швидко та не легко прищеплювалися у шляхетському середовищі.

Яким же чином манери узгоджуються відповідно до "цивілізаційних" вимог шляхти та аристократії. Причина засудження поганої поведінки, на думку Броделя, полягає не в гігієнічних міркуваннях – вони з'явилися значно пізніше та пояснювали нову поведінку "зворотним боком" [10]. Причина полягала у соціальних відносинах та пов'язаних з ними умовностях: брутальні манери ображають сусідів, особливо шляхетних співтрапезників. Повільно нові куртуазні манери, які виникали при княжих та королівських дворах, вже не були власністю лише вельмож та розповсюдились у бюргерському середовищі. Ці манери відрізняли людей вихованих від простолюдинів, передусім селян, яким автори трактатів про застольні манери надавали назву "скотів".

Але що сховано за двома такими різними засобами поведінки та їх зміною? Бродель показує, що "кордон, який неможливо побачити, що відокремлював одну людську істоту від іншої", у Середні віки проходив не там, де ми звикли його відчувати у наш час. Індивіди тієї епохи не були роз'єднанні тим "бар'єром соромливості", який потім був споруджений між ними. Тому їжа із загальної миски чи плошки, куштування з одного кубка були природними, так саме, як використання лише ножа та ложки, але не виделки. Остання (і це, до речі, документально виявлено Броделем) – доволі нещодавня гостя у Західній Європі. У зв'язку з цим згадується маленьке непорозуміння, яке мале місце у Венеції у 1360-70-ті рр. Візантійська принцеса, представниця більш розвинутої цивілізації, була вороже зустрінута у місці на лагуні, бо користувалася виделкою, до якої місцева аристократія не звикла і в якій, тому, побачили дещо незгідне та богопротивне. Хроніст, якому ми зобов'язані цією розповіддю, із задоволенням додає, що покарання Господнє не зволікало, і тіло грішниці було вражене гниллю [5].

Теза про те, що у час, який розглядається, індивід не був вже так чітко відокремлений від інших, знаходить своє подальше обґрунтування і в устрої житлових будинків. Спочатку усі оселі землеробських на-

родів були однакові [5]. Протягом століть не виникало необхідності поділяти внутрішні приміщення на окремі кімнати: людина не відчувала потреби в самотності. Тому спали усі покотом, разом усією сім'єю. Діти були свідками сексуального життя дорослих і нікого це не шокувало. Потім внутрішні приміщення будинку починають поділяти на кімнати, однак відкриті та не ізольовані. Відвідувачі старовинних палаців та маєтків і зараз можуть впевнитися в цьому: покої в них, зазвичай, прохідні, поєднані у анфілади, в них важко знайти повне усамітнення.

Звичайно, причина полягає не у "неспроможності" архітекторів та будівельників, а в особливому самовідчутті індивіда, який постійно залишався серед людей та не відчував від цього ніяких моральних незручностей. Значно пізніше з'являються затишні замкнені приміщення, кімнати, в яких відпочивають подружжя, а не вся сім'я, до якої входили також служники та нахлібники. Саме тоді люди перестають спати голцем, як раніше, та заводять собі нічні сорочки. Аристократія починає користуватися серветками та носовичками. Індивід починає відчувати велику потребу в усамітненні, в приваті, в тому, щоб ізолювати себе та своє тіло від інших. "Поринання" індивіда у приватне життя знайшло відображення також у живописі: якщо середньовічні художники малювали людину на вулиці, перед її домівкою, то тепер з'являються сцени у будинку, в інтер'єрі [5].

Процес цивілізації йшов повільно та нерівномірно – саме так повільно, як старий "тривалий час" зміщується під впливом соціальної "кон'єктури" до нового "тривалого часу". Але зміщується очевидно – потрібна лише спостережливість історика. Так, на картині Пітера Брейгеля "Селянське весілля" селяни та селянки весело танцюють. Поряд з цим де-хто з чоловіків, ледве відійшовши від будинку, справляє невелику потребу. Це нікого не дратує та не дивує, бо не виходить за межі звичного руху речей. Пройде час, і подібні явища стануть неможливими. Немає сенсу збільшувати приклади – достатньо звернутися до книги самого Броделя. Зміна "структури повсякденності" відбувається надзвичайно повільно. Але можна бачити, як старі форми "колективізму" стають нестерпними та сходять нанівець у постійно зростаючому соціальному середовищі. Ці спостереження розповідають не про "зростання побутової культури" та "відступ дикунства" чи "примітивності" – вони відображають важливі сторони трансформації людської особистості, що відбувалася у контексті глибоких соціальних та політичних змін, які пережило європейське суспільство при переході від Середньовіччя до Нового часу [4].

За ці зміни була сплачена велика психологічна ціна, бо людина переходила від екстравертної поведінки до інтравертної. Достатньо порівняти емоційно бурхливого лицаря, з характерними для нього справами люті та радощів, що легко змінювалися сльозами, з придворним, який був змушений постійно стримувати свої емоції та перевіряти

кожен свій вчинок, постійно брехати та інтригувати. Встановлюється більш суворий контроль та самоконтроль над емоційним життям. Необхідність внутрішньої дисципліни постала джерелом психологічних протиріч та нервових стресів. Це дуже нагадує наш час.

Таким чином, поза речами Броделя знаходить людей, за зовнішніми манерами – психологічний зміст. Його метод робить можливим виявити ментальність людей, підсвідомі стимули їх соціальної поведінки, надає більш глибокий сенс аналізу матеріальної цивілізації. "La longue durée" (тривалий час) Броделя характеризується, таким чином, з одного боку, сильною інерційністю, а з іншого – це час "кон'юктур", час творчих змін, безперервної праці культури по засвоєнню та переробці як власного, так і успадкованого змісту. Це означає гнучкість концептуального апарату Броделя – він, як уявляється, достатньо пристосований для того, щоб ставити та вирішувати істотні та актуальні проблеми історії та ментальностей [3].

Декілька слів про маловідомого пізнього Броделя. На початку 1960-х рр. він заснував новий науковий центр – "Будинок наук про людину", головою якого залишався до своєї смерті у 1985 році. Вчений працював над багатотомною монографією, що була замислена у чотирьох частинах. Встиг він написати лише перші дві частини: "Простір і історія" та "Люди та речі" [9]. Цей труд має загальну назву "L'identité de la France". L'identité – це ідентичність, самототожність, самотутність. Відданий прихильності своєї молодості персоніфікувати історичні та історико-географічні поняття (як у "Середземномор'ї...", Бродель тут оспівує індивідуальність Франції та ніби-то пропонує читачеві зробити разом з ним своєрідний вояж по його улюбленій країні, яка характеризується, на його погляд, одночасно багатовидовістю та єдністю. Величезна кількість фактів наявне демонструє багатовікові цикли в історії Франції та Бродель здійснює огляд усіх цікавлячих його аспектів протягом усієї її історії). Речі, повсякденні структури, та лише потім люди притягують його увагу. "Люди не створюють історію, це історія створює їх...", – такими словами завершується його остання незакінчена праця. "Для Бога-Отця рік непомітний, сторіччя подібне до єдиної миті. Мене цікавить передусім майже нерухома історія (l'histoire quasi immobile), яка повторюється та відбувається під поверхнею історією флуктуацій та подій" [9;428-430].

Зрозуміло, що творчість Броделя має протиріччя. Однак, суспільна думка оцінила його більш, ніж високо. Висувалася навіть пропозиція про надання йому Нобелівської премії [7]. У Сполучених Штатах створений Центр Фернана Броделя для вивчення економіки, історичних систем та цивілізацій, який видає власний "Часопис" (Review). В ньому відзначено, що саме у період активної наукової та організаторської діяльності Броделя посилювся вплив "Анналів" на світову історіографію [6;115-119]. Його називають "князем історії", "першим серед істориків",

"чоловіком, який створив історію знову" та навіть "людиною, що змінила рух історії", його життя – це "епопея короля Броделя". Та якщо Люс'єн Февр казав: "Історія – це людина", то "що стосується мене, – писав Бродель у 1984 році, – то я би сказав: "Історія – це людина та все інше. Все це – історія, і земля, і клімат, і геологічні зсуви" [9;418]. Це і є "тотальна" чи "глобальна історія", яка зараз розвивається у різних напрямках його колегами та учнями. Бо "для мене історія може бути зрозумілою лише як "багатомірна історія". Як сказано у передмові до збірки "Читати Броделя", неможна перетворювати його праці на абсолюти чи на деяку святыню, не підлягаючий дискусії текст [1;6].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев Ю.Н. Фернан Бродель и его видение истории // Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. – Т.1. Структуры повседневности. – Москва: Прогресс, 1986. – С.5-28.
2. Афанасьев Ю.Н. Эволюция теоретических основ школы "Анналов" // Вопросы истории. – 1981.- №9. – С.24-36.
3. Барг М.А. "Анналы" и междисциплинарные методы исторического исследования // Споры о главном... – Москва: РАН, 1993. – С.65-71.
4. Бродель Ф. Динамика капитализма. – Смоленск: Полиграмма, 1993. – 320 с.
5. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. – В 3-х томах. Т.1. Структуры повседневности. – Москва: 1986. – 648 с., Т.2. Игры обмена. – Москва: Прогресс, 1988. – 632 с., Т.3. Время мира. – Москва: Прогресс, 1992. – 672 с.; Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. – Т.1. – Київ: Основи, 1995. – 544 с.
6. Валлерстайн И. "Анналы" в контексте большой истории // Споры о главном... – Москва: РАН, 1993. – С.115-119.
7. Репина Л.И. Социальная история и историческая антропология: новейшие тенденции в современной британской и американской медиевистике // Одиссей. Человек в истории. – Москва: Наука, 1990. – С.167-181.
8. Braudel F. Civilisation materielle et capitalisme (XV e – XVIII e siècle). – Paris, 1967. – 870p.
9. Braudel F. L'identité de la France. Espace et histoire. – Paris, 1986. – 436p.
10. Elias N. Uber den Prozess der Civilization. Bd.1-2. – Frankfurt/M., 1981-1982. – 568p.
11. Muir E., Ruggiero G. Microhistory and the Lost Peoples of Europe. – Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1991. – 216p.

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ПРОЦЕСУ НА ПІВДЕННОМУ ЗАХОДІ УКРАЇНИ

Південно-західна частина України в даний час являє собою великий край між Нижнім Дунаєм і Дніпром, який прилягає до Чорного моря. Це – території теперішніх Одеської, Миколаївської і правобережної частини Херсонської областей. Якщо відокремитися від сучасного політико-адміністративного районування, то в ландшафтно-географічному відношенні цей регіон у більшій своїй частині є степовою зоною – до нього входять також південні райони Кіровоградської області і великої частини Молдови. З півночі причорноморські степи обмежуються лісостепом; при цьому вони пересічені долами великих і малих річок. У науковій літературі цей край відвіку розглядається як окремий і особливий географічний регіон – Північно-західне Причорномор'я – із характерними лише для нього особливостями історико-культурного розвитку.

Ці особливості визначалися тим, що тут відвіку перебували в безпосередньому контакті товариства, відмінні, часто принципово, по своїх основних соціально-економічних характеристиках: кочівники-скотарі з однієї сторони й орних хліборобів – з іншої. Постійна взаємодія скотарського й осіло-землеробського типів господарства утворило тут особливу, динамічну культурно-історичну систему.

Географічне положення регіону надавало такій системі риси певної винятковості. Відомо, що степи Північно-західного Причорномор'я є окраїною, західною частиною усього Великого поясу євразійських степів і в цьому сенсі виявляються "тупикувими" для просування степових мас зі сходу. Будучи аридною кліматичною зоною (де природний випар перевищує природне зволоження), ці степи пристосовані для ведення скотарсько-кочівницького господарства. Щільно обмежені з півночі і з заходу гумідними кліматичними областями (де, навпаки, природне зволоження перевищує природний випар), пронизані численними водними системами, ці ж степи так само створювали передумови для розвитку тут землеробства. Така ландшафтно-географічна маргінальність сприяла і маргінальності історичній – тісним контактам кочівників із хліборобами, що заселяли великі річні доли, просуваючись із гумідних областей. Поряд із цим наявність екологічних анклавів у районах Дніпро-Бугського лиману, Дністровського лиману, низовий Дунаю та ін. сприяло заселенню цього краю і з боку Чорного моря. У таких анклавах були достатні природні умови для перманентного існування там осілих етносоціумів.

Іншими словами, теперішній південний захід України протягом, мабуть, останній трьох тисячоріч розташований на перетинанні трьох

потужних демографічних потоків – кочівників зі сходу, хліборобів із півночі, заходу і північного заходу, а також морських колоністів – із півдня. Існування східного, кочового потоку ми спостерігаємо з часів кіммерійців і ранніх кочівників-скіфів, західна і північно-західна колонізація краю спостерігається навряд чи не з часів неоліту та енеоліту. Південний же потік найбільше яскраво проявився в грецькій колонізації Північного Причорномор'я.

Описана маргінальність краю призвела, проте, до дискретності у вивченні його історії: окремо розглядався осіло-землеробський світ і окремо – кочовий. Дійсно, з однієї сторони цей регіон поперемінно і відвіку входив до складу яких-небудь державних утворень – грецьких міст-анклавів (полісів), Римської і Візантійської імперії, Болгарії, Русі, Угорщини, Литви, Молдови, України, Османської імперії, Криму, Росії. З іншого боку, сюди постійно вторгалися зі сходу різноманітні іранські, мадярські, монгольські, ногайські кочівники, створюючи тут спілки племен, орди, каганати. Це дозволяло вивчати історію краю лише як складову частину якої-небудь іншої історії – одного з західних народів, держав або ж кочового світу.

Тому здається теоретично виправданим розглядати культурно-історичний розвиток регіону як єдиний процес, як змінну динамічно в часу систему взаємодіючих кочівницьких і землеробських історичних компонентів – організаційно-державних, військово-політичних, соціальних, господарських, етнічних і культурно-ідеологічних. При такому підході кожна спонтанна зміна значимості любого з цих компонентів неминуче призводить до більш-менш істотної зміни всього механізму їхньої взаємодії. Цей же підхід відкриває теоретичні і методичні можливості для побудови системної концепції, або ж динамічної моделі історії південного заходу України.

У самому узагальненому виді механізм цієї взаємодії здається достатньо закономірним. Зрозуміло, що багаті землі і повноводні річки – Дніпро, Південний Буг, Дністер і Дунай, усі із численними притоками – залучали сюди хліборобів. При цьому вигідне географічне і стратегічне положення краю привертало до себе увагу правителів багатьох держав. Тому різноманітні хвилі кочівників, що просувалися з глибинних районів Євразії, зштовхувалися тут із тими або іншими масивами осілого населення – як в екологічних анклавах, так і на межах степу і лісостепу на північному заході. Цей край, таким чином, відвіку створював вузол історичних протиріч міжнародного масштабу, коли в боротьбу за його володіння виявлялися втягненими численні країни і народи.

При цьому можна бачити, що кочівники, які просувалися хвилями на захід по широкому "клин" степів від Волги до Дунаю, у самому вузькому, тупиковому місці цього "клин" – степах Північно-західного Причорномор'я – заповнювали демографічний кочовий "котел", утворений осіло-землеробським "бар'єром" по лінії Нижнього Дунаю, Карпатських

гір і межами степу і лісостепу в межиріччя Дністра і Дніпра. Самою критичною ділянкою цього "бар'єру" був Нижній Дунай. Прорвавши тут "замок" в особі якоїсь держави, кочівники майже безперешкодно потрапляли в дунайські доли, Південне Прикарпаття й у Панонію. Іншою критичною ділянкою була північна частина межиріччя Пруту і Південного Бугу. Сюди кочівники рушали у випадку достатньо тривкого "замку" на Дунаї та обходили Карпати із півночі.

З своєї сторони, при сильному кочовому напорі осіле населення виходило із річкових долів у гірські і лісові райони, а при його ослабленні – поверталось на старі місця проживання. У залежності від цього ж напору знаходилися й осілі анклавні в чорноморських регіонах – зазнавали, зникали або розцвітали.

Здається очевидним, що військово-демографічна активність кочівників визначалась силою їхнього тиску зі сходу, через Дніпро. Такий тиск – основний чинник напруженості в регіоні. Проте ця напруженість залежала також і від оберненого тиску осіло-землеробського світу на кочовий. Таким чином, тут поперемінно або ж одночасово протистояли дві історичні тенденції з періодичним переваженням однієї з них. Це протистояння в різноманітних історичних обставинах могло носити характер гострого конфлікту або поступливості, повного несприйняття або взаємопроникнення культурно-історичних форм – аж до їхнього симбіозу.

Характер взаємодії визначався також і внутрішнім станом кочових і землеробських спільностей, що вступали в контакт. Так, господарська близькість суспільств, що контактують – орних хліборобів із нерозвиненими формами державності і кочівників, що осідають на землю – могла сприяти згаданому культурному взаємопроникненню. При сутичці ж розвинених типів землеробської державності і нерозвинених типів кочовиків (табірне кочування) конфлікт між ними набуває постійного характеру. Цей феномен наочно виявляється в Північно-західному Причорномор'ї починаючи відтоді, коли кочове скотарство майже цілком змінює пастухування (кіммерійсько-скіфська епоха) і аж до самого кінця XVIII ст.

У першій половині I тис. до н.е. причорноморські степи заселяються й освоюються кочовими скіфами. До цього ж часу (із середини VII ст. до н.е.) відбувається заселення чорноморського узбережжя грецькими колоністами, що утворили осілі державні анклавні (поліси), із якими скіфи знаходилися в постійній політичній, етнічній і соціокультурній взаємодії ("мікселіні", "варварський протекторат" та ін.).

Вже з тієї пори в регіоні історично простежується перманентне взаємознищення осіло-землеробської і кочової тенденцій соціокультурного розвитку. Тому поширення або посилення тут тієї або іншої з цих тенденцій носило виражений колонізаційний характер із боку як одно-

го, так і іншого світів. Такий же характер був притаманний цій взаємодії з першого сторіччя нашої ери.

Так той факт, що тиск сарматів із сходу на племена черняхівської культури не припиняється, не дозволило останнім у достатній мірі розвинути форми державності. Кочові гунни в IV – V ст., а слідом за ними й авари в VI – VII ст. цілком ліквідували цю тенденцію. Поширення слов'янських і балкано-дунайських спільностей осіло-землеробського типу в VIII – IX ст. у Нижньому Подністров'ї і Подунав'ї було припинено спочатку кочовими угорцями, а потім паралізовано й остаточно знищено табірними печенігами і гузами-торками.

Демографічне переваження кочівників у регіоні в X-XIII ст. не було стабільним у соціально-політичному відношенні і не створило достатніх передумов для розвитку тут кочової державності. Лише наприкінці XIII ст. сюди простирає свій вплив Золота Орда – різновид великого каганату. До кінця золотоординської епохи тут виникають кочові міста колонізаційного типу. Проте вони були швидко знищені землеробськими державами – Литвою, Молдовою, Угорщиною, проникнення яких у причорноморські степи також носило характер колонізації (будівництво замків-поселень і дрібних фортець для охорони торгових і військових шляхів). У XV-XVIII ст. турецька колонізація краю велася, переважно, шляхом організації військово-адміністративних анклавів (фортець), землі між якими населяли кочові ногайські орди – Буджацька, Едісанська, Перекопська та ін., підпорядковані також і Кримському ханству. Саме так була відтворена тут система осілої і кочової взаємодії на державній імперській основі. Кочівники були остаточно вигнані з Причорномор'я лише в результаті російської колонізації.

Важко сказати, чи можуть осіло-землеробська і кочова тенденції історико-культурного розвитку взаємно доповнюватися. На прикладі Північно-західного Причорномор'я здається очевидним, що вони можуть лише взаємознищуватися в областях тривалого й інтенсивного контакту двох світів, протилежних по своїх суспільно-економічних характеристиках. З погляду історичної типології такі географічні ділянки з постійно перериваними типами соціокультурного розвитку і державності були зонами найбільше інтенсивного і деструктивного проходження історичного процесу. Виділення будь-яких подібних зон може сприяти уточненню і поясненню характеру і динаміки багатьох історико-культурних процесів минулого. Північно-західне Причорномор'я (південний захід теперішньої України) є яскравим зразком такого регіону.

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

**ГОНЧАРНИЙ ПРОМИСЕЛ ОДЕСЬКОГО ПОВІТУ ХЕРСОНСЬКОЇ
ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Гончарне виробництво є однією з найдавніших і найважливіших складових української культури. У традиційному гончарному виробництві чітко відображаються етнічні процеси давнини, еволюційний розвиток українства. Тому детальне його вивчення дає можливість глибше пізнати не тільки матеріальну частину історичного розвитку народу, а й відкрити нові сторінки духовної культури українців реконструювати різноманітні сторони діяльності людини. Гончарні вироби мали широке використання у всіх компонентах традиційно-побутової культури. Вони виконували як ужиткову функцію (посуд для приготування страв та зберігання продуктів, будівельні матеріали), так і символічно-магічну (використання глиняних виробів під час обрядів ворожіння, у релігійних діях).

Темою даного повідомлення є оцінка гончарного виробництва одного з південних регіонів України, а саме, гончарства Одеського повіту колишньої Херсонської губернії Російської імперії. Бо неможливо вивчити історію всього народу, не знаючи його надбань на території усіх етнічних земель і дослідження історії виникнення та розвитку гончарства Півдня України має першочергове значення в дослідженні гончарства України взагалі.

Херсонська губернія, одна з південних губерній Російської імперії, заснована у 1837 році (на думку автора – *редколегія*). Площа, за виключенням Одеського градоначальства та Миколаївського військового губернаторства, складала 61 490 кв.в. і поділялася губернія на 6 повітів:

Ананьївський повіт. Площа 7 958 кв.в. 28 волостей. Населення 266 393 особи.

Єлисаветградський повіт. Площа 13 783 кв.в. 47 волостей. Населення 613 635 осіб.

Одеський повіт. Площа 8 304 кв.в. 34 волості. Населення 606 077 осіб.

Олександрійський повіт. Площа 8 503 кв.в. 31 волость. Населення 420 005 осіб.

Тираспільський повіт. Площа 6 293 кв.в. 23 волості. Населення 240 865 осіб.

Херсонський повіт. Площа 6 293 кв.в. 38 волостей. Населення 585 857 осіб [3, 330].

Найбільше гончарних виробів виготовлялось у Олександрійському, Одеському та Херсонському повітах. Хоч і незаперечним є той факт, що посуд, який виготовлявся на території південних губерній не задовольняв попиту місцевого населення і тому значна частина гонча-

рних виробів завозилася з Київської, Полтавської та Подільської губерній. Але, як би там не було, гончарний промисел на території півдня існував і тому варто звернути на це увагу. Тим більше, що поклади необхідної для розвитку гончарства глини були досить значними. І безперечно гончарство Півдня мало свою специфіку. В першу чергу це характеризувалось тим, що крім українського населення значну частину жителів складали представники інших національностей: німці, болгари, чехи, серби, татари. Особливо значного розвитку гончарне виробництво набуло серед німецьких колоністів. А Одеський повіт був густо заселений вихідцями з Німеччини.

Постійна необхідність населення у глиняному посуді, особливо у сільській місцевості, зумовила виникнення гончарного промислу у південних губерніях. Але невелика кількість і дороговизна дерева, яке використовували для випалу гончарних виробів, не дозволяли налагодити його виробництво у значній кількості. Тому крім виробів місцевого виробництва у використанні була значна кількість привозного гончарського посуду. Значну кількість серед виробів, що виготовлялися в Одеському повіті складав так званий "холодний посуд", тобто такий, що не використовувався для приготування їжі на вогні, наприклад: миски, тарілки, макітри, вазони, глечики, кувшини, чорнильніці та пісочниці для сільських шкіл, дитячу іграшку (свистуни, "коники", "півники") [2].

Усі гончарі вели своє виробництво самі, в усіх його частинах і займалися ним, як самостійні промисловці, тобто у більшості випадків самі закуповували необхідний матеріал і самі ж продавали готові вироби. Рідко хто з гончарів працював по замовленню, однак не наносили значних збитків своєму власному промислу.

Для більшості майстрів, що виготовляли глиняні вироби, гончарство не було їх постійним заняттям. Цим промислом вони займалися у вільний від землеробства час, а саме між весняною сівбою та початком жнив, але переважно після збору врожаю, тобто з другої половини вересня. У загальному ж обрахунку гончарством займалися від 90-100 до 150 днів на рік. Більше часу витрачали німці-колоністи, оскільки вони виготовляли більше полив'яного посуду, а він потребував двох випалів і значно більше часу для продукування.

У процесі виробництва брали участь всі члени гончаревої родини. Жінки, як правило, допомагали господарю у добуванні та переробці глини, у перенесенні готового посуду з сушильні до горна, у вибиранні випаленого посуду з горна та продажу виробів на базарах і ярмарках. Чоловіки, у тому числі і хлопчики 12-14 років займалися виробництвом посуду і тому їх роль прирівнювалась до ролі підмайстра. Гончарі на всій досліджуваній території займалися своїм ремеслом однаково, як відносно інструментів якими користувалися, так і відносно інших при-

йомів промислу. Лише деякі з німців-кустарів відрізнялися більшою майстерністю у виготовленні різноманітних форм глиняного посуду.

На місцевих ярмарках, що відбувалися 12 травня та 6 жовтня, виробі місцевих майстрів-гончарів займали значне місце серед інших товарів. Гончарні вироби одеських гончарів продавались на усіх ярмарках та базарах Одеського повіту. Кустарі села Гросс-Лібенталь, доставляли свій посуд до міста Одеси, де його скуповували переважно єврейські перекупки [1].

Гончарний промисел у південних губерніях належав до категорії відносно нових, що масово виникли у першій чверті XIX століття. Гончарювати тут почали переважно вихідці з північної та західної частини України. На Південь на заробітки приходили багато досвідчених гончарів з Подільської, Полтавської та Київської губерній. Вони наймалися до місцевих заможних господарів, у тому числі безперечно і до колоністів, залишаючись у наймах роками, навчаючи виробництву гончарного посуду не тільки малолітніх членів сім'ї але й нерідко самого господаря.

Займалися гончарним промислом в Одеському повіті у семи волостях.

А саме: Анатоліївська волость; м.Анатоліївка – 3 гончарських двори.

Антоно-Кодинцевська; с. Антоно-Кодинцеве – 1 гончарський двір.

Гросс-Лібентальська волость; с.Гросс-Лібенталь – 6 гончарських дворів.

Калогліївська волость; с. Роксоляни – 1 гончарський двір.

Курисо-Покрівська волость; м.Курисо-Покрівське – 3 гончарських двори.

Ландауська волость; с.Зульц – 1 гонч. двір, с.Іоганесталь – 1 гонч. двір, с.Ландау – 7 гонч. дворів.

Новопокрівська волость; с.Косівка – 1 гонч. двір, с. Степанівка – 8 гонч. дворів [1].

Геологічні запаси глини тут дуже великі, хоча вона не завжди має високу якість. Заторможувала розвиток гончарства у першу чергу постійна нестача дров для випалювання і їх дороговизна.

Економічні умови побуту гончарів не відрізнялися від таких-же умов решти селян. Вся різниця полягала в тому, що гончарі вільний від землеробства час присвячували гончарному промислу, тоді як звичайний селянин віддавав цей час поденній роботі та іншим заробіткам [2].

Всі гончарі мали земельні наділи у тих же розмірах, що й інші селяни. Вони не тільки обробляли свої наділи, але й так само як і решта селян брали землю в оренду, як за готівковим грошовим розрахунком, так і "за скопчину" і "з копиці".

У тих селах, де проживали гончарі, господарство велося за загальним типом. Ніяких спеціальних і особливих культур і плантацій гончарі не мали.

Майстерні гончарів Одеського повіту були як відокремленими (у німецьких колоністів) і складали або другу половину будинку, або окреме приміщення, так і знаходились прямо у хаті де проживала сім'я гончаря. Відокремлені майстерні були великої площі, у разі потреби у таких майстернях можна було розмістити 5-8 гончарних кругів і ще залишалось місце для просушування виробів. Такі майстерні були гарно освітленими, взимку добре опалювались, мали вентиляцію, а також слугували місцем ночівлі учнів та підмайстрів.

Інша частина гончарів, менш заможних, виготовляли посуд прямо у хаті де жила родина. Тут стояв і гончарний круг, і прилаштовувались полиці для сушіння виробів. Це звичайно створювало значні незручності, постійна тіснява, випаровування з глини та висушеного посуду, пил. Такі незручності особливо відчувалися взимку, коли житло задля збереження тепла, не могло бути вентиляровано.

Вартість будівлі гончарської майстерні важко визначити. Але, враховуючи оцінки деяких гончарів (сс. Гросс-Лібенталь, Ландау), можна допускати, що вартість майстерні, яка прибудована до житла /разом з усім реманентом/ складала 160-180 карбованців. Будівництво зовсім окремого приміщення обходилося удвічі більше. Майстерня ж селянина-гончаря, що розміщалася у житловому приміщенні обходилась не дорожче 40 карбованців. Загалом така майстерня могла використовуватись на протязі 65 років, а вартість ремонту не перевищувала 10% початкової вартості [1].

Для випалювання посуду використовувались спеціальні печі-горни. Загалом побудова печей схожа по всьому досліджуваному регіону. І лише деякі з печей мали так звані "бритвани", тобто маленькі горни для перепалювання свинцю та міді. Оскільки частина гончарів купували вже готові окиси, які необхідні при глазуруванні. Горни будували з цегли сирцю. Місткість найпоширенішої величини горна складала 750 штук різноманітного посуду. Будівництво горна коштувало від 30 до 50 карбованців. Більш заможні гончарі будували поруч з горном приміщення для зберігання палива та посуду. Бідніші ж мали лише навіс [2].

З гончарського інструментарію у першу чергу назвемо гончарний круг. Він виготовлявся з дерева і складався з верхнього круга-верхняка, нижнього круга-спідняка та осі-веретена. Як уже зазначалося, круг виготовлявся з міцних порід дерева. І лише вісь у більш заможних майстрів була залізною. Коштував гончарний круг 7 крб. з залізною віссю та 3 крб. з дерев'яною.

До інструментів належали також гончарські ножики, що представляли собою дерев'яну або металеву пластину напівкруглої або чотири-

кутної форми з отвором посередині. Для зрізування виготовленого посуду з круга використовувався тонкий металевий дріт.

Усі гончарі-господарі користувалися власними інструментами. А підмайстри та робітники працювали інструментами наймача.

Основним матеріалом для виготовлення гончарного посуду є глина. Глина, що використовувалась місцевими майстрами була дуже різної якості і була різних кольорів. В основному то була червона глина, іноді сіро-зелена, але завжди з великою кількістю дрібних камінців. Залигали глиняні родовища не глибоко, у підґрунтових шарах. Хоча варто сказати, що у деяких повітах глина добувалася з глибини більшої за 1/2 сажени [1]. Добуванням глини займалися як самі майстри, так і наймані робітники. Найчастіше глина діставалася задарма. Якщо ж поблизу не було родовища у такому випадку глину купували, але коштувала вона дуже дешево. Так гончарі Гросс-Лібентальської волості купували глину в німецькій колонії Александрґільф по 6 карбованців у рік за право добування, не обмежуючись при цьому ні часом, ні кількістю добутого матеріалу [2].

Глина, привезена на двір гончара складалася у великі дерев'яні чани, об'ємом у 40-50 відер і заливалася такою кількістю води, щоб розмочена глина набула густини вершків. При цьому різні домішки (камінці та інше) осідають на дно. Потім очищену рідину зливали у ями обкладені дошками. Там глина знаходилася доти, доки вода не випадає настільки, щоб матеріал набрав необхідну густину. Іноді витягнуту з ями глину розчиняли у воді другий раз. Це робилося у тих випадках, коли у глині знаходилась велика кількість дрібних камінців і вони ще залишались у значній кількості після першого замочування. Якщо ж глина достатньо очищалася після першого замочування то потім вона переминалась руками до однорідної маси. При цьому повністю вибирались сторонні домішки.

Крім глини, використовувався пісок. Його додавали при виготовленні поливи. Спочатку пісок перемелювали на жорнах, а потім змішували з різноманітними окисами. Окиси більшістю майстрів купувалися вже готовими. Свинцевий (німецька назва – зільберглет) коштував по 6 карбованців за пуд, мідний (інша назва ярь), – 40 копійок за фунт, перекис марганцю, – 30 копійок за фунт, залізна окалина купувалася у місцевих ковалів по 6 копійок за фунт. Але деякі гончарі виготовляли свинцеву поливу самі шляхом перепалу. При цьому подрібнений свинець ставили у звичайні печі у чавунні казани [1].

Паливо, що є важливою складовою гончарного виробництва, у степовій місцевості обходився гончарям недешево, не дивлячись навіть на те, що майстри-кустарі намагалися замінити дерево місцевими матеріалами. Так для першого випалу використовували солому, бур'ян, очерет, гнойову цеглу. Для випалу одного горна на 400-500 предметів необхідно було 12 гарб соломи. Але для другого випалу по-

трібні були дрова. Найчастіше використовували граб та березу. Для цього їх розрубували на дрібні частини (діаметром не більше 1 дюйма і довжиною до 1 фута).

Отже гончарю-кустарю, який займається гончарством не менше 150 днів на рік потрібна була наступна кількість матеріалів:

- глини – 20 возів, загальною вартістю без доставки на місце 5 карбованців. Доставка ж коштувала не менше 10 крб. Отже глина коштувала 15 крб.;

- пісок – 1 віз з доставкою коштував 75 копійок;

- різноманітних окисів для приготування поливи з доставкою купувалося на 12 крб.;

- паливо: солома – 2 кубічні сажени вартістю 10 крб, 1,5 кубічні сажени гнойової цегли вартістю 10,5 крб. сріблом, деревне паливо 1,25 куб сажени, вартістю 37,5 крб сріблом. Отже кустар працюючи сам або з допомогою сім'ї витрачав на придбання матеріалів 85 крб. 75 коп сріблом. Якщо ж гончар працював з підмайстром і учнем то кількість і відповідно вартість витрат збільшувалась у 1,5 раза, отже витрачалось 223 крб. 37,5 коп. сріблом.

Ті ж гончарі, що крім гончарства займалися і землеробством та виготовляли неполив'яний посуд, працювали не більше 100 днів на рік і витрачали на матеріали не менше 25 крб. сріблом.

Готову для формування посуду глину складали у майстернях. Глина ділилася на шматки, величина яких залежала від величини виробу, що планувалося виготовити [1].

Дуже рідко зустрічалося, щоб кустар-колоніст працював без робітника чи підмайстра. Навпаки, більшість з них утримували двох чи навіть трьох робітників і крім того одного чи двох учнів. Контингентом підмайстрів південних губерній слугували гончарі, що приходили з Кам'янець-Подільської, Полтавської та Київської губерній. Підмайстри приходили у серпні, після закінчення збору врожаю і працювали до початку весняних робіт, коли більшість з них поверталася додому. Відповідно до цього підмайстри наймалися або помісячно, або ж на весь час, який вони проводили за виготовленням гончарних виробів. У першому випадку підмайстер, крім повного утримання за рахунок господаря і житла, отримував місячну платню від 13 до 17 крб., дивлячись по рівню професійності робітника. У іншому ж випадку, крім повного утримання за рахунок господаря і житла, підмайстер одержував від 65 до 100 крб.

Як правило, підмайстри із року в рік поверталися до одного ж того господаря, що нерідко займали у сім'ях рівноправне положення поряд з іншими членами сім'ї, хоча і жили у майстернях.

Підмайстри працювали дуже сумлінно, стільки, скільки могли виготовити посуду, без нав'язування їм уроків, проводячи за роботою від

10 до 13 годин, залежно від пори року. Крім гончарства, підмайстри також нерідко допомагали по господарству власнику майстерні.

З підмайстрами, які наймалися помісячно, господар розраховувався у кінці місяця, хоча були випадки, коли робітник забирав гроші за кілька місяців наперед. Це робилося у тому випадку, якщо за працівником був борг по недоїмках, податках і головне необхідністю допомагати своїм сім'ям. Підмайстри, що наймалися на певний термін (два-три місяці), одержували частину платні на початку роботи, а решту по закінченні терміну контракту [1].

Кустарі-одиначки не тримали підмайстрів та учнів. Цю роль виконували діти гончаря. Вони також не могли наймати на навчання ремеслу учня, перше ніж він не закінчить курси у сільській школі. Тому підлітки вступали на навчання (особливо у німецьких колоніях) не молодше 13-14 років.

Навчання гончарному ремеслу продовжувалось не менше 4,5 роки. Відносно ж кількості годин, які проводить учень за роботою на протязі дня, то у цьому відношенні його праця не відрізнялася від праці підмайстра. Найчастіше учень залишався у господаря на весь час, що відведений на навчання, виконуючи підсобні роботи по господарству гончаря після закриття майстерні у кінці робочого дня.

Учень, по закінченні терміну навчання, залишався у гончаря за помірну плату. А через 3-4 роки практики молодий підмайстер зрівнювався по оплаті праці з досвідченими підмайстрами.

Принципи артільної організації не знаходили підтримки серед гончарів південних регіонів України. Артіль з'явилися тут, як і по всій території України лише після закінчення Першої світової війни, у другій половині 20-х років XX століття. Артіль, що створювались під тиском більшовицької влади, існували, як правило, недовго. Всього по кілька років. Потім вони перетворювались у заводи або ж ліквідовувались.

Потреби і сума прибутку гончаря-кустаря залежали від рівня його розвитку, що в свою чергу впливало, за оцінками тодішніх російських дослідників гончарного промислу, від національної приналежності. Так, німці-колоністи витрачали на утримання своєї сім'ї удвічі більше коштів ніж місцеві жителі-українці при тій самій кількості членів сім'ї.

Для колоністів-кустарів заняття гончарством не було основним промислом по забезпеченню сім'ї. Воно слугувало для накопичення певних коштів.

Під кінець XIX століття значна частина населення почала переходити на використання чавунного та залізного посуду, який почав витіснити гончарний. Усі ці нововведення швидше приймалися у південних повітах, де було багато німецьких колоній, які підходили більш практично до використання предметів побуту. Решта населення також переймала раціональний підхід до господарювання. До того ж значно вища вартість дров необхідних для випалювання посуду. Сукупність усіх цих

умов вела до того, що на початку XX століття у південних районах України гончарний промисел почав занепадати. Підтримувався він здебільшого прийшлими майстрами, яких задовольняв менший заробіток.

Але все-таки гончарні вироби одеських кустарів знаходили свого споживача. Хоча разом з цим це не давало значного прибутку. Отже гончарний промисел Одеського повіту у кінці XIX століття мав певний розвиток хоча подальшої перспективи не прослідковувалось.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кустарные промыслы (сельский промысел) Херсонской губернии. Кустарные промыслы Одесского уезда // Под общей редакцией Вас. Гомилевско-го. Спб. – Одесса: типография П.Францева, 1882. – С.1830-1849.
2. Ремесла и промыслы Херсонской губернии / Издание Херсонской губернской земской управы. – Херсон: паровая типография наследников О.Д.Ходушиной, 1905. – С.85-95.
3. Большая энциклопедия / Под редакцией С.Н.Южакова. – Спб: Просвещение, 1902. – Т.19. – С.551-555.

І.С.ГРЕБЦОВА

ВИСВІТЛЕННЯ В МІСЦЕВІЙ ПРЕСІ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ПІКЛУВАННЯ І БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ОДЕСІ У ДРУГІЙ ТРЕТИНІ XIX СТ.

Проблема розвитку благодійності у центрі та на місцях, якій присвячували свої роботи історики і краєзнавці XIX ст., довгий час не висвітлювалась в радянській історіографії. Зацікавленість дослідників цією темою знов зросла у 80-90-ті рр., коли стали публікуватись біографічні нариси про життя та діяльність окремих меценатів, з'явилися статті про історію благодійних організацій. У цих дослідженнях головним чином, йдеться про другу половину XIX ст. – час розквіту благодійності. Проте залишаються недостатньо вивченими передумови, процес становлення і діяльність закладів піклування та благодійних організацій на місцях в першій половині століття. Важливим джерелом для дослідження цього питання є місцева преса, яка являє собою специфічну групу джерел і містить фактичний матеріал з широкого кола проблем.

Перші спроби заснування газетної справи в Одесі відносяться до початку 20-х рр. XIX ст. і пов'язані з виходом двох місцевих газет, які видавались французькою мовою. Вони були присвячені виключно судноплавству та комерції. Згодом, з ініціативи Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора графа М.С.Воронцова було розпочато

видання двомовної газети "Одесский вестник" – "Journal d'Odessa". Перший номер газети побачив світ 5 січня 1827 р. Газета виходила двічі на тиждень на чотирьох сторінках по дві колонки на кожній: з лівої сторони містився текст французькою мовою, з правої – російською. В 1831 р. розділ "Одесского вестника", що видавався російською мовою, виділювався в самостійне видання, яке виходило паралельно з французьким. В 30-40-і рр. XIX ст. набула розвитку журнальна періодика. В цей час в Одесі почали виходити "Новороссийский календарь" та одеські літературні альманахи. В 1860-1862 рр. виходив журнал "Рассвет", перейменований в "Сион" з середини 1861 р., який видавала єврейська община міста. Усі ці видання певною мірою висвітлювали розвиток в Одесі піклування та благодійності.

В Одесі, що з часів свого заснування швидко розвивалася, передумови становлення піклування та благодійності склалися ще на початку XIX ст. Тут набуло інтенсивного розвитку державне піклування, завдяки діяльності місцевої адміністрації і частково Херсонського приказу громадської опіки. Губернські прикази утворювались у Росії на межі XVIII – XIX ст., відповідно до положень адміністративної реформи 1775 р., і стали першими державними установами, в компетенцію яких спеціально входили соціальні питання. Під наглядом Херсонського приказу знаходились лікарні, притулки та богадільні південних губерній. В Одесі перші лікувальні заклади були відкриті у кінці XVIII – на початку XIX ст., але вони мали тимчасовий характер. У 1808 р. почала роботу постійно діюча міська лікарня, яка була збудована за проектом, замовленим герцогом А.Е.Рішельє, відомому архітектору Тома де-Томону. Одночасно з лікарнею був відкритий будинок для дітей-сиріт. На утримання цих закладів кошти надавала міська адміністрація та Херсонський приказ громадської опіки, підтримка з боку якого обмежувалась часто недостатніми коштами. Зважаючи на значимість і бурхливий розвиток портових міст на Півдні країни, уряд 25 липня 1823 р. видав постанову про створення самостійних приказів громадської опіки в Одесі і Таганрозі. Цей факт неодноразово висвітлював "Новороссийский календарь" [1].

Одеський приказ громадської опіки, створений за наказом 1823 р., складався з ради приказу – головного контролюючого органу і правління, яке мало виконавчі функції. До ради приказу, очолюваної міським головою, входили ще секретар та 12 членів. Рада здійснювала широкий контроль над підпорядкованими їй закладами. Правління приказу, як виконавчий орган, складалося з голови, 4 членів та невеликої канцелярії. Його завданням, як відзначалось у документі, було проводити "в дію положення і заходи радою прийняті", керувати і розпоряджатися в Одесі "всіма частинами громадського нагляду та благодійності" [2,46]. В Одеському приказі громадської опіки в другій третині XIX ст. за даними "Новороссийского календаря", який щорічно публікував склад

приказу, співпрацювали представники дворянства – О.Тройницький, М.Юзефович, Г.Морозов; духовництва – М.Ребдев, П.Куницький, купецтва – М.Андросов, М.Крамарев, П.Ростовцев та інші.

"Новороссийский календарь на 1835 год" опублікував детальну статтю про діяльність Одеського приказу громадської опіки, в якій охарактеризував початковий етап його роботи. Як свідчить автор статті, під керівництво приказу спочатку було передано: міську лікарню, будинок для сиріт, міське жіноче училище і богодільню. В 30-ті рр. XIX ст. міська лікарня складалася з двох відділів – громадського та військового і вміщувала до 700 хворих. Приказ витратив значні кошти на ремонт лікарні і три роки надавав на її поліпшення 99.317 крб. Місяць перебування в лікарні обходився хворому в 12 крб., але бідних лікували на кошти приказу. Міський будинок для сиріт, в якому виховувалось до 100 хлопчиків, довго розташовувався в найманих будинках. У 1832 р. приказ виділив для нього спеціальне приміщення. В сирітському будинку діти одержували початкову освіту і навчалися деяким ремеслам, які згодом ставали їх професією. На утримання будинку для сиріт приказ щорічно відпускав близько 20 тис. крб. Одеський приказ громадської опіки також надавав допомогу заснованому в 1817 р. міському дівочому училищу, в якому навчались дівчата з родин усіх вільних станів. Для надання допомоги училищу приказ виділяв близько 8 тис. крб. [3].

Діяльності Одеського приказу неодноразово приділяв увагу "Одесский вестник". У рубриці "Внутрішні вісті" газети за 1832 р. розповідалось про збір коштів та будівництво притулку для людей похилого віку і жебраків. Цій притулок був збудований на кошти іменитої громадянки О.Кленової, яка заповідала приказу 6 тис. крб., та деякі інші приватні пожертвування. Він був відкритий в 1832 р. і вміщував близько 100 чоловік. Крім приватних пожертвувань на утримання притулку Одеський приказ громадської опіки кожен рік виділяв до 10 тис. крб. [4].

"Одесский вестник" в 30-ті рр. XIX ст. також постійно інформував читачів про діяльність іншого закладу, що був підпорядкований особисто генерал-губернатору края – лікарні для бідних. За ініціативою Одеського приказу лікар сім'ї М.С.Воронцова М.Проут розробив проект лікарні, де могли отримати медичну консультацію та допомогу усі бажаючі. Зразком для цього проекту стала англійська система надання медичної допомоги бідним. Лікарня була відкрита в 1835 р. Її піклувальний комітет організував широкий продаж квитків установам та приватним особам, які потім мали право роздавати їх за своїм вибором "тим, хто потребує медичної допомоги" [5]. Таким чином бідні одержували можливість безкоштовно лікуватися в цій лікарні.

На межі 20-30-х рр. XIX ст. в Одесі, крім державного піклування, почала поширюватися громадська благодійність. В цей час утворювались перші благодійні товариства, які мали свій статут, чітку структуру і програму діяльності. Преса уважно стежила за розвитком благодійних

товариств. Особливу увагу одеські газети та журнали приділяли заснованому в 1829 р. "Новоросійському жіночому товариству нагляді бідних". Його діяльністю керувало правління, головою якого з часу заснування до початку 70-х рр. XIX ст. була дружина генерал-губернатора краю Є.К.Воронцова. Завданнями жіночого товариства стало виховання сиріт, допомога хворим та бідним. "Новоросійський календарь" щорічно друкував прізвища всіх учасниць товариства. За даними "Новоросійського календаря", вже на початку 40-х рр. XIX ст. у його діяльності брали участь 63 світські дами, серед них: Р.С.Едлінг, О.О.Голицина, О.С.Наришкіна, Г.А.Ланжерон та інші [6].

Активну роботу товариство почало проводити з 1833 р., коли у зв'язку з неврожаєм у південних губерніях країни почався голод. "Одесский вестник" в ці роки постійно друкував відомості про збір пожертв на користь голодуючих, які включали прізвища благодійників і суми їх внесків. Газета також систематично доводила до читачів основні положення звітів жіночого благодійного товариства. У звіті за 20 квітня 1834 р. повідомлялось, що товариством зібрано більше 107 тис. крб. для надання допомоги голодуючим. Із них близько 62 тис. крб. складали приватні пожертвування, а 26 тис. крб. надійшли від концертів, балів, лотереї, що проводились як благодійні. Вже у 1834 р. бідні родини одержали грошову допомогу, а 4 тис. осіб отримали від товариства їжу і паливо [7]. В 1834-1835 рр. "Одесский вестник" повідомляв про заснування жіночим благодійним товариством притулку для 50 сиріт. Сюди приймалися діти від 4 до 11 років. У притулку дітей навчали грамоті й арифметиці, знайомили з основами садівництва та виноградарства [8]. З 1834 по 1859 рр. у цьому притулку виховувалось 446 сиріт [9,14].

У 1836 р. товариство було перейменовано в "Одеське жіноче благодійне товариство". Новий етап його активної діяльності пов'язаний з періодом Кримської війни, яка значно погіршила соціально-економічне становище південних губерній країни. В 1854 р. жіноче товариство відкрило притулок для старих жінок, про початок діяльності якого повідомив "Одесский вестник" [10]. Одразу після закінчення війни товариством було засновано особливий комітет опіки бідних, діяльність якого дала змогу вже у перші післявоєнні роки надати допомогу 1477 бідним сім'ям. Цікавий матеріал містить одеська преса про побудований на кошти Є.К.Воронцової в 1859 р. будинок для сиріт-хлопчиків, який вона назвала в пам'ять чоловіка Михайлово-Семенівським сирітським будинком [11].

Значну увагу преса приділяла створенню в Одесі "Богодільні сердобольних сестер". Для одеських лікарень і притулків були потрібні кваліфіковані сестри милосердя. З метою їх підготовки на кошти, які заповідала віце-президент "Жіночого благодійного товариства" Р.С.Едлінг, її брат О.С.Стурдза в 1851 р. відкрив "Богодільню сердобольних сестер".

льних сестер". На приватні пожертви для неї поруч з Михайлівським монастирем був побудований дім з невеликою лікарнею, де жили і працювали сестри [12]. В середині XIX ст. настоятельницями громади сестер милосердя були: М.Рецькова (1851-1852), О.Хитрово (1852-1856), О.Яковлева (1857-1861) та інші. Попечителем богадільні протягом 20-ти років залишалась Є.К.Воронцова. Її пожертвування на утримання богодільні склали за цей час більш 120 тис. крб. Лікарня богодільні користувалась авторитетом у хворих [13].

Велику увагу одеської преси привертав розвиток благодійності в національних общинах. Заснування благодійних товариств при національних общинах було характерною рисою становлення благодійності в багатонаціональній Одесі. Одним з перших було засновано грецьке філантропічне товариство, яке діяло з 1821 р. Про його діяльність тепло відгукнувся "Одесский вестник". Воно надавало допомогу біженцям з Греції, що шукали порятунку в Росії від турецького поневолення, сприяло розвитку національної освіти, виділяло кошти на утримання грецького комерційного училища в Одесі, тощо [14]. Крім благодійності, товариство мало таємні політичні завдання, які були пов'язані з боротьбою грецького народу за незалежність. До складу його комітету входили багаті одеські купці: І.Авросіу, А.Маврос, Г.Маразлі, Д.Палеолог, що забезпечувало товариству фінансову стабільність.

У другій третині XIX ст. успішно розвивалась благодійність в єврейській національній общині, про що повідомляли газета "Одесский вестник" і журнал "Рассвет". Благодійні товариства в єврейській національній общині в цей час створювались при синагогах і молебних домах. Про благодійну діяльність одеської синагоги та її рабина Швабахера вмістила декілька публікацій редакція журналу "Рассвет". В першій з них розповідалось про утворення при синагозі двох комітетів: 1) для керівництва єврейським госпіталем, 2) для опіки бідних [15], в інших згадувалось про діяльність товариства навідування хворих "Бікур-холім", метою якого була "допомога хворим і бідним будь-якого віку та статі" [16]. Благодійні організації вносили внесок у розвиток єврейської лікарні, заснованої ще в 1802 р. на приватні пожертви. Значним авторитетом в Одесі користувалось товариство "Праця", метою якого було надання допомоги єврейським дітям в отриманні освіти. Воно, як відзначала преса, заснувало ремісниче училище для дітей, а також виділяло кошти для навчання дівчат та хлопчиків з малозабезпечених родин в єврейських початкових училищах.

У 1836 р. розпочало діяльність товариство взаємодопомоги караїмів. В середині 40-х рр. XIX ст. були засновані німецьке та швейцарське благодійні товариства. "Одесский вестник" і "Новороссийский календарь" присвятили статті діяльності цих товариств [17]. Їх метою стала допомога співвітчизникам, які постійно або тимчасово проживали на території Росії.

"Одесский вестник" повідомляв також про створення в 1854 р. Болгарського настоятельства. Його завдання були більш широкими, ніж у німецького і швейцарського благодійних товариств, і полягали переважно в допомозі населенню Болгарії, що знайшло відображення в його повній назві – "Настоятельство одесских болгар, які збирали пожертви в імперії для бідних болгарських православних церков та училищ". Незабаром настоятельство було підтримане російським синодом, від імені якого йому надавалась тимчасова інструкція (своєрідний статут). Попечителем настоятельства став архієпископ Херсонський. Одним з напрямків діяльності настоятельства було збирання для населення Болгарії грошових пожертв, цінних речей, книг. Усе це відправлялось в російську місію в Константинополі, російське представництво у Варні та інших містах. Важливе місце в діяльності настоятельства займала підготовка вчителів для болгарських шкіл [18]. Частина коштів настоятельства виділялася на навчання болгарських юнаків в Одеській духовній семінарії.

В пресі зустрічаються матеріали про внесок релігійних общин у розвиток благодійності в Одесі. Так, "Одесский вестник" свідчить, що вже в перші десятиріччя XIX ст. ними були створені початкові школи для осіб нижчих станів, притулки для сиріт і людей похилого віку. Наприклад, за даними "Новороссийского календаря", до складу православного Архангело-Михайлівського монастиря входило також училище для дівчат-сиріт духовного стану. Діти з 7 років вивчали тут російську і церковнослов'янську писемність, арифметику, малювання, історію, географію. В 17 років дівчата отримували право вибирати свою майбутню долю [19].

Преса висвітлювала ще одну форму благодійності, яка поширювалася в Одесі в першій половині XIX ст. – приватну благодійність. Вона мала різноманітні прояви. Спочатку це були добровільні приватні пожертви в період неврожаю, епідемій, військових дій. Так, у газеті "Одесский вестник" за 1855 р. повідомлялось, що одеське купецтво в період Кримської війни зібрало для військового відомства 12 тис. 500 крб. [20]. На приватні пожертвування релігійні общини закладали церкви, синагоги, молебні дома. "Одесский вестник" неодноразово інформував читачів, що на кошти одеських купців було побудовано Олександрівський дитячий притулок, відкритий у 1844 р. Притулок спочатку забезпечував дітей їжею, житлом і наглядом тільки у денний час, що полегшувало становище малозабезпечених родин, батьки і дорослі діти яких змушені були працювати більшу частину доби. Це був перший заклад такого типу в Одесі [21]. Після епідемії холери в 1848 р. притулок почав працювати цілодобово. Преса відзначала, що приватна благодійність стала важливою складовою частиною розвитку благодійності в Одесі.

Таким чином, періодична преса, що виходила в Одесі в другій третині XIX ст., уважно стежила за діяльністю закладів піклування і благодійних організацій, постійно містила матеріали про їх розвиток та розповсюдження, завдяки чому одеські газети і журнали являють собою цінне джерело для вивчення цієї проблеми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.

1. Новороссийский календарь на 1853 год. -Одесса, 1852.- С.66.
2. Державний архів Одеської області /ДАОО/. -Ф. 59. -Оп. 1. -Спр. 266.-50 арк.
3. Новороссийский календарь на 1835 год. -Одесса, 1834. -С. 126-129.
4. Одесский вестник. -1832. -13 июля.
5. Одесский вестник. -1835.- 11 мая, 15 июня.
6. Новороссийский календарь на 1840 год. -Одесса, 1839. -С.149-150.
7. Одесский вестник. -1834. -7, 17 марта.
8. Одесский вестник. -1837. -6 января; -1840. -20 апреля.
9. Шведов А. Краткая историческая записка о развитии женского благотворительного общества со времени его возникновения до 1885 г.- Одесса, 1885.- 26 с.
10. Одесский вестник. -1854.-25 ноября.
11. Одесский вестник. -1859.-7 апреля.
12. Одесский вестник.-1854. -6 февраля.-1855.-5 марта.
13. Одесский вестник. -1852. -12 января.
14. Одесский вестник. -1853. -28 мая.
15. Рассвет. -1861. -№ 44. -С.349-351.
16. Рассвет. -1860. -№ 27. -С.431-432.
17. Одесский вестник. -1852. -26 января; Новороссийский календарь на 1846 год.-Одесса, 1845.-С.349-351.
18. Одесский вестник. -1863. -30 апреля.
19. Новороссийский календарь на 1845 год. -Одесса, 1844. -С.1-6.
20. Одесский вестник. -1855.-8 января.
21. Одесский вестник. -1849. -29 октября; -1852. -21, 24 января.

Summary

The paper deals with the activity of Odessa trustee institutions and charity organizations as it was presented in Odessa press of the 30-60-ies of the XIX century.

**ВПЛИВ ФРАНЦУЗЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА РОЗВИТОК ПІВНІЧНОГО
ПРИЧОРНОМОР'Я В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVIII – ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XIX
СТОРІЧЧЯ (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)**

Росія кінця XVIII ст. представляла собою міцну державу з великим потенціалом можливостей. Все XVIII ст. для самої Росії було досить напруженим: війни з Карлом XII, з Польщею, а особливо виснажливими були війни з Туреччиною за території Північного Причорномор'я та Криму.

Остання чверть XVIII ст. ознаменувалася підписанням мирного договору з Туреччиною (Кючук-Кайнарджийський мирний договір 1774 року), за яким Росія отримувала досить значні території Північного Причорномор'я.

Для закріплення територіальних здобутків Катерина II доручає Г.О.Потьомкіну підібрати більш вигідне місце для побудови фортеці та верфі. Цим місцем стала фортеця Олександр-Шанц, але розтушування Херсону було досить невідповідним і створювало безліч незручностей, тому потрібно було підібрати більш вигідне місце. Таке місце знайшли і в 1789 році видано наказ про заснування верфі на річці Інгул та міста Миколаєва.

Воєнні дії розгорталися досить позитивно для російської армії і вже на початку 90-х років стало можливим заснування ще одного портового міста. Мова йде про Хаджибейську бухту, де за наказом її імператорської Величності від 27 травня 1794 року було засновано місто-порт Одеса.

Прихильність фортуни була очевидною. За чверть століття Росія придбала величезні території, створювалися нові міста, на які державні мужі та Імператриця покладали великі надії, але треба зазначити й такий момент, що окрім успіху треба ще й мати таких людей, які б могли силою свого таланту, розуму, вмінь піднімати новостворені міста, ставити "на ноги", допомогти реалізувати свої можливості та використовувати природні ресурси. Росія мала таких людей, але в цей час відбуваються певні історичні події в інших країнах, які спричиняють відтік певних категорій населення.

Зокрема, звернемо увагу на Францію, яка в кінці XVIII ст. переживала досить неспокійні часи. Французька революція дала поштовх для від'їзду багатьох людей, як вихідців з аристократії, так і селян та ремісників. Більша частина емігрантів, в свої основній масі монархісти, звернули свої погляди до Росії, яка здавалася їм міцною фортецею, за мурами якої можна відчувати себе більш спокійніше.

Російська імперія в той час була дуже зацікавлена, як найшвидшим заселенням південних територій і тому приймала майже всіх хто

виявив бажання поселитися в південних степах. Так, за збігом певних історичних подій, французи та їх культура почали проникати на південь України, зрозуміло що й майбутня Херсонська губернія теж заселялася вихідцями з Франції. Крім певної маси поселенців Росія отримала ще й досить багато розумних і талановитих державних діячів, торговців, вчителів і т.д.

Так, на початку 80-х років в Херсоні з'являються французи, які зробили досить багато для розвитку торгівлі нового міста. На чолі французької "Торгівельної групи" був барон де Сен-Жозеф Антуан.

Антуан, живучи в Константинополі уважно спостерігав за будівництвом Херсонського порту, який на його думку був досить вигідним для торгівельних відносин між Росією і Францією.

Вже 1880 році Антуан переїхав до Херсона, "маючи на меті ближче познайомитися з потребами краю" [1]. Через рік впевнившись, що Херсон є найбільш вигідним містом, просить Російське керівництво про пільги для торгівлі на Чорному морі: дозвіл французьким судам плавати під Російським стягом, про право вивозу російських товарів, про влаштування прямих поштових відносин та про дарування іноземцям в Херсоні тих самих привілеїв, якими вони користувалися в Петербурзі. В наступному році в Херсон вступив в торгівельні відносини з Польщею, придунайськими землями та Туреччиною.

1782 році за наказами Катерини II була проголошена повна свобода торгівлі зерном і лісом, можливість вивозу цих товарів за кордон. Для більш кращого товарообігу була заснована банківська контора для обміну асигнацій на монети, а також оголошено новий тариф для торгівельних і прикордонних митниць.

Всі ці пільги сприяли заснуванню французької компанії в Херсоні. В січні 1784 року Антуан відправляє два кораблі, з різноманітним товаром, до берегів Херсона. Це були перші кораблі, які прямо з Середземного моря пройшли в Чорне море. В цьому ж році був зроблений і зворотній крок, з Херсонського порту везли коноплю, пшеницю, сало і т. і. Такі відносини внесли певні корективи в життя міста: зовнішня торгівля набирала швидкі оберти. Ще більше торгівля розширялася після маніфесту від 22 січня 1784 року, за яким іноземним державам надавалося право вільної торгівлі з Херсоном, а також дозволялося селитися в місті.

З 90-х років XVIII ст., у зв'язку з вище згаданими подіями у Франції, в Херсонській губернії з'являється все більше вихідців з Франції. Початок XIX ст. сповнений імен діячів-французів.

Якщо торгівля Херсона завдячує французів своїми першими паростками, то місто Миколаїв – своїм добробутом та подальшим розвитком.

В 1802 році головним командиром Чорноморського флоту був призначений Іван Іванович де Траверсе. Він покинув батьківщину не

витримуючи положення речей в революційній Франції. Г.Ге так писав про його діяльність в Миколаєві: "маркиз де Траверсе горячо принялся блюсти интересы города и притом оказался прямо насадителем гражданской общственности в соборном разнохарактерном населении города..." [2].

І.І. де Траверсе мав витончені манери, розумний та блискуче освічений французький аристократ. Його турботи були звернені, перш за все, на покращання умов життя в Миколаєві.

Багато уваги приділяв озелененню юного міста: його стараннями був створений ботанічний сад з оранжереєю, де культивувалися екзотичні рослини. Навколо свого будинку де Траверсе посадив фруктові та дикі сади, окрім того, постійно переймався турботами про квітники та клумби.

Маркіз не залишав поза увагою і духовне життя міста. З цією метою в 1803 році ним було утворено "Депо Карт", яке мало займатися гідрографічною справою. При цьому ж Депо він організував Кабінет старожитностей, типографію та літографію, в Кабінет старожитностей привозили всі знахідки, які були зроблені на території Миколаївщини (цей Кабінет, пізніше, став першим Миколаївським музеєм). Тут же при Депо була створена і бібліотека, з досить значним фондом.

В 1804 році для підготовки військових моряків було відкрито Училище флотських юнг. В Училище приймалися діти всіх прошарків населення.

В 1805 році повноваження маркіза де Траверси були значно розширені: він був призначений військовим губернатором Миколаєва і Севастополя; таким чином він повністю відокремився від центральної влади Херсонської губернії і став незалежним військовим губернатором.

В цьому ж році маркіз приклав багато зусиль, щоб для Миколаєва були відмежовані землі в бік Богоявленська, Водопою та за Інгульським мостом.

Не можна не згадати про заснування в 1804-1805 роках компасної компанії, в Миколаєві це перше підприємство точної механіки. З легкої руки де Траверсе на Миколаївщині з 1803 року почали розводити овець, яких придбали в Іспанії.

Не дивлячись на певні перепони, де Траверсе зміг відродити в Миколаєві суднобудування. Так, в 1809 році були закладені корабель "Лесное" і фрегат "Минерва". Трохи раніше в 1807 році були закінчені дві бригаantine "Десна" і "Днестр" та особиста яхта головного командира "Твердая", в наступному році виготовлений корвет "Або". Це була суттєва заява на подальший розвиток суднобудівної справи і доказ турботи головного командира про розвиток даної галузі.

Таким чином, за часи головування маркіза де Траверсе Миколаїв отримав значні інвестиції для подальшого вдалого розвитку.

В кінці XVIII ст. був заснований ще один порт на Чорному морі. В 1794 році на місці турецького поселення Хаджибей засновано місто-порт Одеса. Одеса, як і два попередніх новостворених міста, отримала значний поштовх для успішного розвитку завдяки людині французького походження.

Арманд-Емманюель, Софія-Септімані дю Плесі де Рішельє – французький аристократ, був на російській службі ще в 90-х роках XVIII ст., але за часів Павла I вимушений був покинути службу і від'їхати до Франції. Та наполеонівський режим не дуже радо приймав його в свої лави і шанс, який запропонував йому Олександр I, Рішельє використав із задоволенням.

З 1803 року, за наказом від 27 січня [3] дюк де Рішельє призначається градоначальником Одеси. За часи його керування Одеса отримала великий аванс для свого розвитку, вона повністю скористалася плодами таланту і розуму герцога Рішельє.

В 1805 році, зважаючи на те як зарекомендував себе Рішельє, Олександр I ще більше розширив його повноваження: призначив на посаду генерал-губернатора всієї Новоросії. За одинадцять років правління дюк завоював широке визнання як в Росії так і за кордоном, як державний діяч та розумна, виважена людина; його репутація залишилася неситною і незаплямованою. Сам Олександр I казав, що французька революція була не такою вже й кепською справою, якщо подавала Росії Рішельє [4].

Прибувши до Одеси, герцог зіткнувся з безліччю проблем, які потребували негайного вирішення. Одеса, початку XIX ст., мала жалюгідний вигляд, Надлер писав, що вона "більше нагадувала піратську колонію, ніж порядне місто" [5].

Всі свої інтелектуальні, моральні та фізичні сили Рішельє віддавав молодому місту: намагався не залишити поза увагою жодної деталі його розвитку чи то духовного, чи матеріального.

За роки правління Рішельє були збудовані Миколаївські східці, які ведуть на узбережжя; театр, який приваблював сюди великих землевласників, що сприяло утворенню нових ділових відносин; освітлені вулиці.

Саме герцогом був закладений сучасний Приморський бульвар, звідки відкривався чудовий краєвид на море. Паралельно з цими розбудовами, широко розгорнулась і приватне будівництво. Тим хто бажав будуватися надавалися позики.

Як і де Траверсе, Рішельє багато уваги приділяв озелененню. Так, були відведені ділянки як в самому місті, так і недалеко від його меж, для насадження дерев. Дерев, за міркуваннями герцога, повинні були нести не тільки естетичне навантаження, але й виконувати практичні завдання: захищати від сонця і вітру, затримувати куряву і т.і. На власний кошт дюк привіз з Відня акаційні дерева і давав кожному, хто обі-

цяв доглядати їх. Колоністи, які селилися поблизу Одеси, мали за два роки посадити 300 дерев.

Герцог сприяв насадженню і приватних садів недалеко від міста. Перший громадський сад був подарований місту Феліксом де Рібасом, але найкращим і найвідомішим став парк, який носив назву "Сад дюка". В цьому парку Рішельє зібрав зразки різноманітних, місцевих та іноземних, квітів і рослин [6]. Навіть після від'їзду він постійно надсилає саджанці для саду.

Вже через п'ять років місто набагато змінило своє обличчя: з'явилися кам'яні будинки, зерносковища, широкі вулиці, населення зросло більше ніж в шість разів.

На вулицях міста можна було зустріти українців, росіян, євреїв, греків, вірмен, турків, татар, поляків, французів, німців, італійців та англійців. Всі нації жили разом, в одному місці і кожен з них міг без будь-яких побоювань поділитися горем чи радістю з дюком, який завжди вислухає, дасть пораду, не залишить в біді.

Особливу увагу герцог приділяв будіванню порту. Через затоку був збудований мол, що розділив порт на дві частини: для кораблів, що прийшли з гирла Дніпра, а інше для тих, що проходили через заморські протоки і тому належали карантину. Стара турецька фортеця була перетворена на карантинні приміщення.

Не залишилися поза увагою герцога і питання торгівлі міста і всіляко намагався її підтримувати. Ще в 1804 році під його опікою був заснований комерційний банк капіталом в 750 тисяч. Вже через два роки було створено акціонерне товариство – Імператорська страхова палата. Крім того, на зразок інших торгових міст, був заснований і комерційний суд та іноземні консульства.

Для зростання торгівлі важливим чинником були сприятливі тарифи. Від 5 березня 1808 року Одеські купці одержали право безмитного утримання своїх товарів на складах протягом дванадцяти місяців. Пізнішими стараннями Рішельє місто отримало статус вільного порту.

Таким чином, не зважаючи на війни, Рішельє створив в Одесі матеріальні та соціальні передумови для вигідної торгівлі.

Одним з значних досягнень дюка, було реформування фінансової сфери. До його приїзду муніципальний бюджет мав хронічну недостачу, але Рішельє поставив під свою пряму опіку фінанси, що давало можливість контролювати як прибутки так і витрати коштів.

Постійною турботою Рішельє було здоров'я населення, так як в портовому місті завжди перебувають різні кораблі і місто завжди відкрите для будь-яких захворювань. З притаманною для нього старанністю герцог заснував шпиталь і особисто склав документ, де зазначався штат шпиталю, обов'язки тощо [7]. Трохи пізніше був створений і комітет для попередження віспи.

Рішельє відіграв важливу роль у сприянні розвитку шкіл та культурницької діяльності в новому місті. В 1805 році за ініціативою губернатора був створений інститут, трохи згодом відкрита гімназія, випускником якої з 1808 року Олександр І дозволив вступати до Санкт-Петербурзького кадетського корпусу. З 1811 року гімназію, за бажанням дюка, було перетворено на державну школу.

Трохи згодом, Рішельє усвідомлює, що Одеса потребує школи спрямованої виключно на підготовку до комерційної діяльності. Така гімназія була створена, її директором Рішельє обрав французького домініканця абата Ніколя. Герцог настоював на вивченні сучасних грецької та італійської мов. Герцог вважав, що знавці цих мов цінуватимуться в Новоросії, "де вся торгівля перебуває в руках італійських та грецьких купців, тісно пов'язаних з південними містами Європи" [8]. До предметів цієї школи додавалися і суто комерційні: статистика та бухгалтерський облік.

В тогочасній Одесі продавалося досить багато книжок, мабуть через те, що національні угруповання намагалися зберегти власну мову і культуру. Один з мандрівників, в 1810 році, в Одесі помітив велику кількість російських і французьких книгарень та книг на єврейській мові [9].

Як вже зазначалось, крім градоначальства Одеси, дюк виконував обов'язки генерал-губернатора Новоросійського краю. Не зважаючи на територію і масштаби краю герцог добре справлявся з обов'язками, які були на нього покладені.

Особливу увагу Рішельє приділяв колоністам-іноземцям. Особисто піклувався про їх добробут, оглядав їх помешкання, переймався їх турботами.

Герцог Рішельє по декілька разів на рік об'їздив території Новоросії. Так, будучи в Херсоні він побачив жахливі умови в яких жили місцеві жителі і приклав всі зусилля для того, щоб були виділені кошти для збудування набережної, що сприяло осушенню боліт і створенню вдалої пристані для торгівлі.

Завдяки герцогу в Криму був створений ботанічний сад (сучасний Нікітський). Саме він запропонував розводити овець на обширних територіях Криму і ще багато інших заходів було вжито генерал-губернатором для покращання умов життя Новоросії.

В статті розглянуто тільки декілька найбільш визначних осіб, але поза увагою залишилося ще багато імен: абат Ніколя (директор Рішельєвського ліцею); граф Ланжерон (губернатор Одеси) та ін. Крім того на півдні України досить багато знаходилося цілих французьких колоній, скажімо, яке походження має топонім Бургунка?

Торгівельні відносини сприяли тому, що французька культура проникала на південь України шляхом спілкування моряків, торговців,

вантажників, тобто самі широкі прошарки населення знаходилися в тісних контактах з французькою культурою.

Діяльність французьких вихідців сприяла поширенню і розповсюдженню культурних, матеріальних та соціальних традицій їх суспільства, передових ідей тогочасної Франції. Французи в Херсонській губернії представлені значним числом, цьому свідчить перший перепис населення Російської імперії за 1897 рік [10].

Отже, питання про існування та функціонування французької культури в Північному Причорномор'ї треба розглядати в широкому історичному плані, виділяючи головні принципи, співвідношення культурних взаємодій різних національностей, що жили та діяли на території Херсонської губернії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Херсонский адрес-календарь на 1896 год (с историческим очерком г. Херсона). – С.8.
2. Ге Г. Исторический очерк столетнего существования города Николаева при устье Ингула // Именованъ – город Николаев: историко-краеведческий выпуск. – С.119.
3. Смолянинов А. История Одессы // ЗООИД. – т.3. – С.180.
4. Герлігі П. Одеса. Історія міста, 1794-1914. – С.32.
5. Надлер В.К. К изучению истории города Одессы. – С.5.
6. Скальковский А. Первое тридцатилетие истории города Одессы. – С.340.
7. ДАОО. Ф. 59. Одесский строительный комитет. Оп. 1. Д. 24. О содержании городского госпиталя. – 104 л.
8. Скальковский А. Материалы для истории общественного образования // Труды Одесского статистического комитета. – № 2. – 1865. – С.39-124.
9. Боровой С.Я. Книга в Одессе в первой половине XIX в. – С.146.
10. Первая всеобщая перепись населения 1897 г. – СПб., 1897.

Я.І.МАНДРИК

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКИХ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ УРСР НАПРИКІНЦІ 1920-Х-1930-ТІ РОКИ

Найбільш вузьким місцем в організації культосвітньої роботи на селі був дефіцит кадрів. У 1929 р. в сільських культустановах республіки працювало 6925 особи. Через низьку оплату праці вони здебільшого працювали на інших посадах і в культосвітніх установах рахувалися як на додатковій роботі. З цієї причини авторитет їх серед населення був невисокий. Дуже незначним було забезпечення культустанов штатними працівниками. Так, по Харківському окр. із 314 працівників культустанов села тільки 60 осіб перебували на утриманні місцевої кооперації, а 216 – працювало безплатно. В Київській окр. із 181 особи 120

працювали безплатно тощо. Надзвичайно низькими були посадові оклади культпрацівника. Так, завідувач сільбудом отримував 30-45 крб., бібліотекар – 25-45 крб., завідувач хати-читальні – 8-50 крб., тобто в середньому – 30 крб. Для порівняння в сільського священика оклад тоді дорівнював 100-120 крб. [4,спр.30,арк.8]. Різниця відчувається велика.

Низьким був освітній і кваліфікаційний рівень культпрацівників. Про це можна судити, наприклад, за матеріалами Вінницької окр. [5, ф. 29, оп. 1, спр.38,арк.45].

Таблиця. Освіта культпрацівників у 1929 р.

Заклади культури	Освіта культпрацівників						Стаж			
	Домаш.	Серед.	Нища	Вища	пр тех.	Спец	До 1 р.	1-3 р.	3-6 р.	Від 6р.
Хати-читальні	9	6	134	4	4	1	103	52	1	1
Сільбуди	3	3	83	2	2	6	62	30	6	1

Із таблиці видно, що основна чисельність культпрацівників округи (майже 90%) мала початкову освіту, працювала на роботі в культстанові недавно (до 3 р.). Штатні працівники мінялися в сільських культосвітніх закладах 6-8 разів на рік. У 1929 р. відділ народної освіти Ніжинської окр. повідомив у НКО УСРР, що справа з кадрами політосвіти в катастрофічному стані. Фактично, кваліфікованих культпрацівників на селі не було. В сільбудах працювали люди без спеціальної освіти, виконуючи цю роботу як додаткове навантаження або покарання за порушення трудової дисципліни. Довго на цьому місці вони не працювали і переходили на більш престижні місця [6, ф. 2, оп. 1, спр. 100, арк. 35].

Для виправлення становища ЦК ВКП/б/ у своїй постанові "Про хати-читальні" ухвалив посилати на роботу у сільські хати-читальні і клуби не менше, як 10 тис. комуністів і комсомольців із складу окружних і районних працівників, а також із випускників радпартшкіл, педтехнікумів і робітфаків. Відповідно до цього рішення ЦК компартії України постановою від 7 лютого 1930 р. зобов'язав культпросвітвідділ ЦК і окружними партії із районних і окружних працівників, випускників радпартшкіл і педтехнікумів відібрати 2,5 тис. комуністів і комсомольців і послати їх на село для проведення політико-масової роботи [1;429].

Виконуючи рішення ЦК КП/б/У, НКО республіки згідно плану на першу п'ятирічку запропонував направити в села для роботи в культзакладах із відділів народної освіти 12 тис. працівників, із комсомолу – 10 тис., із союзу Цукроварних підприємств – 2 тис. і т.д., всього 93 тис. осіб [6, ф. 166, оп. 17,спр.9983,арк.81].

Це була абсолютно нереальна цифра. Держплан України затвердив її на рівні 31,6 тис. осіб [6, ф. 2, оп. 1, спр.610, арк.68-70].

Усі ці одноразові заходи не змінили суттєво обстановку. Кадри культосвітніх закладів в основному були із низьким рівнем освіти. На кінець 1934 р. із 5684 завідувачів хат-читалень в УСРР середню освіту мали тільки 12%, початкову – 86,2% [196,с.174]. Сильною залишалася плинність кадрів культзакладів. На 1 січня 1935р. серед завідуючих хат-читалень із стажем до 1р. було 58,2%, 1-3р.– 35,3%, 3-10р.– 6,2%, 10 і більше років – 0,3% [196,с.175]. Понад 1 тис. сіл, де були сільради, не мали своїх культосвітніх спеціалістів [4, ф. 1, оп. 2702, спр.988, арк.14].

Що робилося для виправлення такого становища? В основному підготовка кадрів культосвітніх працівників велась через вищі та середні навчальні заклади, радпартшколи. В 1925 р. створюється єдиний в УСРР факультет політпросвіти при Харківському інституті народосвіти. Перший випуск в 1929 р. дав всього 80 спеціалістів. У 1930 р. цей факультет був реорганізований в Харківський інститут політпросвіти. Цього року на його факультети було прийнято вже 300 осіб, в 1931р.– 500. Всього в 1932-33 рр. в інституті навчалось 1378 студентів [6, ф. 166, оп. 17, спр.73, арк.14].

Для підготовки низової ланки культпрацівників НКО УСРР в 1930 р. відкрив 13 технікумів комуністичної освіти і політпросвіти при 6 педтехнікумах України. Із 840 учнів, прийнятих на перший курс технікумів, робітники складали 224 особи, наймити – 75 осіб, колгоспники – 265, селяни-одноосібники – 109 [6, ф. 166, оп. 17, спр.78, арк.46].

Крім того, НКО республіки були розширені відділення політпросвіти в педтехнікумах.

Вживались заходи щодо підготовки кадрів культосвітніх закладів через радпартшколи. У 1932 р. в Україні була 31 радпартшкола, де навчалось 7815 слухачів. Ці школи мали 3 відділення: партійне, радянське будівництво, політосвіта. На останньому готувалися кадри для культосвітніх закладів. Наприклад, у Київській радпартшколі чисельність слухачів політпросвітнього відділення складала 1/5 всієї чисельності слухачів, в Вінницькій, Харківській – 1/3 всіх слухачів [7, ф. 1, оп. 2706, спр.2808, арк.20] тощо.

На початку 30-х років деякі радпартшколи направляли на роботу в села більшість або всіх своїх випускників. Так, Черкаська школа направила на село 70% своїх випускників, Уманська – 100% тощо [6, ф. 166, оп. 17, спр.78, арк.46].

Але ці заходи не внесли суттєвого перелому в підготовку культосвітніх кадрів для сіл України. На місцях були змушені на ці посади приймати людей без спеціальної підготовки. Для підвищення їх кваліфікації в багатьох районах створюються різноманітні курси. Так, в Іванівському районі на Херсонщині були створені короткотермінові курси із навчальним планом, розрахованим на 139 год. На курси були прийняті 34 особи [2,с.30]. Курси підготовки кадрів культпрацівників для села

були створені в м.Харкові в 1932 р., в ін. містах області. На них готувалися завідувачі сільбудами і домами колгоспника [4, ф. 1, оп. 164, спр.2967, арк.67].

Проводились різні конференції, семінари, практикуми. Київський облвідділ народної освіти в першій половині 1936 р. провів у Коростені, Житомирі, Умані, Білій Церкві конференції завідувачів будинків колективіста, а також семінари інспекторів політосвіти [6, ф. 166, оп. 17, спр.184, арк.4].

На середину 30-х років через обласні та районні курси було підготовлено для села 6500 культпрацівників, із них 1271 – завсільбудами, будинками колективіста. Крім того, було підготовлено 12394 культбригадирів [6, ф. 166, оп. 17, спр.169, арк.7].

Розгортання курсової системи підготовки кадрів культосвітньої роботи для села дозволило дещо скоротити їх дефіцит; хоча /як і по інших галузях господарства/ значно погіршилась якість підготовки спеціалістів.

Із середини 30-х років короткотермінові курси (від 1 тижня – до 10 днів) вже зовсім не задовільняли вимоги підготовки культосвітніх кадрів. Тому створюються постійно діючі однорічні курси, 3-х місячні курси, курси-наради, які проводилися головполітосвітою або обласними відділами наросвіти. Програма цих курсів включала такі розділи: політика партії і Радянської влади на селі, чергові завдання політосвіти на селі, організація політосвіти, художня самодіяльність тощо. Були організовані Всеукраїнські курси підготовки і перепідготовки працівників обласних і районних будинків колективіста [6, ф. 166, оп. 4, спр.856, арк.45] тощо.

Вдосконалення системи курсової підготовки культосвітніх працівників дозволило в середині 30-х років охопити навчанням в Україні понад 15 тис. осіб, з них – 500 бібліотечних працівників [4, ф. 1, оп. 20, спр.2967, арк.47].

Але проблеми кадрів далі залишалися гострими. Уряд УРСР 2 вересня 1937 р. приймає постанову "Про організацію політикоосвітніх шкіл". Крім діючих шкіл в м.Києві, Харківській і Дніпропетровській обл., створювалися 3-х річні політпросвітні школи в Одесі, Київській, Донецькій обл. із контингентом 280 осіб в кожній. Харківський, Черкаський і Олександрійський політпросвітні технікуми перейменовувались в політпросвітні школи [4, ф. 1, оп. 20, спр. 2844, арк.13].

До 1939 р. ці школи підготували майже 1500 культосвітніх працівників. Проте вони не були закріплені за відповідними установами і значна кількість цих працівників, як і інших випускників культпросвітніх шкіл і семінарів, працювала не за фахом, осідала в різноманітних міських і районних установах і організаціях.

На кінець 30-х років в республіці ніхто не займався підготовкою культпрацівників вищої кваліфікації. Єдиний Харківський політосвітній інститут було закрито [6, ф. 166, оп. 4, спр. 132, арк. 14].

Крім підготовки культосвітніх кадрів для села, час від часу на село відправлялися з мобілізації для роботи в культзакладах кращі комуністи, комсомольці, безпартійний актив міста. Так, у 1935 р. ЦК ЛКСМУ відправив для роботи на село 630 комсомольців, із них на роботу в бібліотеки – 430 осіб, 200 – працівниками клубів. Київський обком комсомолу протягом одного квітня 1937 р. направив у 16 районів області 79 кращих комсомольських працівників для роботи завідувачами сільбудів і будинками колективіста [7, ф. 144, оп. 1, спр. 119, арк. 15] тощо.

Для покращання закріплення працівників клубів в селах певне значення мала постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 2 липня 1930 р. "Про покращення політико-освітньої роботи на селі", згідно якої розміри зарплати завідувачів культосвітніми закладами прирівнювалися до зарплати вчителів початкових класів, на них розповсюджувалися пільги, якими користувалися вчителі [3; 91]. Тепер зарплата культосвітніх працівників зросла із 28-35 крб. до 49 крб. Зростає кількість оплачуваних культпрацівників. На кінець 1938 р. в сільських клубах УРСР працювали 17490 платних працівників, в середньому 98 осіб на 100 клубів [1, с.168].

Аналіз складу культосвітніх працівників на селі в Українській РСР показує, що в кінці 30-х років суттєвих змін не відбулося. Ця проблема залишалася однією з найбільш гострих, про що свідчить стаж роботи цих працівників: основна їх чисельність /93,9%/ працювала всього до 5 років; від 5 до 10 років – всього 0,5% [1; 173]. В основному це були малодосвідчені працівники. На селі далі гострою залишалася плінність культосвітніх кадрів.

Підводячи підсумки сказаного, можна констатувати, що в 30-х роках тоталітарна система в ході свого формування значну ставку зробила на сільські культосвітні заклади, як провідників ідей партії, центрів агітаційно-пропагандистської роботи. Однак сітка культосвітніх закладів, їх матеріально-технічне та кадрове забезпечення були в той час значно відсталими. Знищення старих "Просвіт", які користувались значною популярністю серед сільських жителів, заміна їх новими радянськими культосвітніми закладами, в першу чергу хатами-читальнями, а потім клубами не дали значного виховного ефекту. Незначні асигнування на їх розвиток (за залишковим принципом) не принесли значних змін їх структури, бази, слабким був кадровий потенціал. Рішення партійних і радянських органів виявилися просто лозунгами, розрахованими на ентузіазм населення та силу партійно-бюрократичного апарату.

Деякі заходи до закріплення культосвітніх працівників на селі (підвищення зарплати, надання ряду пільг) не принесли суттєвих змін в їх

складі. Гострою залишалась проблема плинності культпрацівників. Низьким був їх професійний рівень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Культурне будівництво в УССР. 3б. док. в 2 т. — 1959.
2. Маценко І. Кадри для села // За масову комуністичну освіту. — 1931. №3.
3. Чупавка А.В. КПСС в борьбе за культурное строительство в деревне. — 1927-1937 гг. — М., 1981.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1, оп. 220, спр. 30, спр. 2688; спр. 2688; Оп. 2702, спр. 988; Оп. 164, спр. 2967; Оп. 20, спр. 2967; спр. 2844.
5. Державний архів Вінницької області. Ф. 29, Оп. 1, спр. 38.
6. Центральний архів органів державної влади і органів державного управління України. Ф. 2, Оп. 1, спр. 100; спр. 610; ф. 166, Оп. 17, спр. 9983; спр. 73; спр. 78; спр. 184; спр. 196; Оп. 4, спр. 856; спр. 132.
7. Державний архів Київської області. Ф. 1, Оп. 2706, спр. 2808; Ф. 144, Оп. 2706, спр. 119.
8. Державний Архів Вінницької області. В. 4297, Оп. 1, спр. 611.

Г.В.ЦИБУЛЕНКО

РОЛЬ КРЕДИТСПІЛОК ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В СТАНОВЛЕННІ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗЕРНОВОЇ ПОЛІТИКИ В 1917 — 1920 РР.

Глобальне реформування аграрного сектору економіки поставило перед країною і суспільством складні питання, першим з яких постає інтеграція виробника у ринковий простір як повноправного суб'єкту торгівлі. Для південних регіонів України важливим аспектом залишається, як і раніше, галузь зернової торгівлі. Саме тому зростає актуальність маловивченого досвіду, набутого кооперативами з умовах впровадження державної монополії та вільного ринку при абсолютній руйнації економічного простору й горизонтально-вертикальних зв'язків у 1917-1920 рр.

Для держави чи політичних сил у часи революції і громадянської війни однією з найголовніших проблем є питання забезпечення населення продуктами харчування. Та політична сила, яка тримала в своїх руках продовольство, мала можливість диктувати умови. Саме тому державні структури, різні за своїм соціально-політичним та національним статусом, намагалися контролювати торгівлю збіжжям. Такий підхід призводив до ускладнення стосунків між державними структурами і кооперативами, що у різних умовах перш за все намагалися стати на захист інтересів селянства. Саме з приводу цього спілки шукали підтримки державних установ, що, з одного боку, давало їм можливість

зосередити в своїх руках поставки зерна, а з іншого, сприяло посиленню на них тиску з боку держави.

У своєму зверненні до кооперативів Тимчасовий уряд визнав, що товариства повинні мати пріоритет у хлібозаготівельній справі і врятувати армію і країну від голоду [5;152,160]. У світлі цих рішень Херсонський повітовий продовольчий комітет усупереч постанові губернського комітету від 11 вересня 1917 р., за якою торговці отримували право закуповувати збіжжя, проте, тільки в обмежених районах і власним коштом, відхилив пропозицію мірошників і торговців про надання їм цих прав. Мотивувалося це тим, що кооперативи вже досить чітко організували і наладили цю роботу, а отже, не має потреби залучати до цієї справи приватний апарат [4;232-233]. Значною мірою на таку позицію місцевої адміністрації впливав досвід попередньої роботи в цій галузі. Аналогічну позицію займала і Центральна Рада. Так, на I Всеукраїнському продовольчому з'їзді 15 серпня 1917 р. в Києві кооперативам відводилося центральне місце в хлібозаготівельній кампанії [4;295].

Державна монополія, уведена урядом Скоропадського під час хлібної кампанії літа та осені 1918 р., внесла певні зміни до положення кредитної кооперації Півдня. Увесь хліб повинен був здаватися державному хлібному бюро (ДХБ). Та перший його склад, до якого входили виключно хліботорговці, члени біржових товариств, власники й орендарі товарних і сільськогосподарських млинів та круподерок, а також, частково, представники кооперативів, виявився нездатним втілити в життя політику державної монополії, адже діюче ДХБ стояло за вільну торгівлю [6;156,163]. Проте, на нашу думку, головною причиною було не бажання відновити вільну торгівлю, яка не суперечила і кооперативній політиці, а намагання захопити зерновий ринок і нажитися на складному становищі селянства.

Така постанова справи не задовольняла спілки, оскільки фактичні виробники збіжжя опинилися поза органами, що проводили заготівельну кампанію. Це спонукало їх виступити з ініціативою створення нової системи, згідно з якою всі заготівельні функції виконувало б міністерство продовольства через хлібне бюро при безпосередній участі кооперативів в особі їх обласних і центральних установ. Саме ж міністерство не повинне проводити заготівельних робіт. Його основне завдання – створення необхідних умов: організація транспорту, вирішення торгових, кредитних та митних питань. У свою чергу кооперація в своїх руках зосереджує всі розподільчі функції. У вирішенні питань торгівлі з іншими країнами міністерство повинне запрошувати кооперативні установи, які отримують право ухвального голосу [12;125-126].

Для захисту своїх прав у Києві на засіданні кооперативних спілок 15 липня 1918 р. було створено кооперативне хлібне бюро. На цьому засіданні від Херсонської губернії були представники від Олександрійської кредитспілки – священик І.Константинов, від Єлизаветградської –

М.Г.Яковлев, від Одеської – І.Керножитський, від Одеської ради обласних кооперативних з'їздів – М.Малицький, а також представники від Олександрійської та Херсонської спілок споживчих товариств. Управителем цієї організації було обрано Івана Никодимовича Керножицького [7;167], одного з найактивніших діячів кооперації в Одесі.

Уряд Скоропадського, розуміючи, що без кооперативів організувати хлібозаготівельну кампанію буде значно важче, видав 18 червня 1918 р. наказ, за яким створювалося нове ДХБ, що складалося з представників державних установ, військових частин Австро-Угорщини та Німеччини. Свою роботу воно здійснювало через земства, спілки, товариства та торговців. Але перевага надавалася саме кооперативам, що мали підготовлений апарат [6;156].

У Херсонській губернії діяли контори Державного хлібного бюро в Одесі, Миколаєві, Єлизаветграді і філія Одеської контори у Херсоні для Херсонського і Дніпровського повітів. У зв'язку з тим, що, як і раніше, земства не мали власного апарата спілки, не бажаючи залучати посередників, установлювали прямі контакти з бюро, укладаючи спеціальні угоди [6;157,163]. За цими угодами кредитспілки здійснювали закупівлю, розфасовку, доставку збіжжя на залізничні станції, пристані і в міста. Бюро зобов'язувалося постачати тару за рахунок товариств, а зберігати, страхувати і транспортувати зерно за власний рахунок. Бюро оплачувало вартість збіжжя згідно з кондицією, видавало безпроцентні аванси товариствам, збирало лише 5% у випадку недопоставок і сплачувало додатково 8%, якщо закупка зерна велася за кошти спілки [11;32-33].

Разом з спілками кредитних кооперативів активно працювали і приватні особи. Так, у Херсонському районі разом з спілкою заготівлю проводили одне акціонерне товариство, дві фірми "Вільгельм Леві" і "Бейває", а також 8 купців [7;167]. Проте, незадоволення політикою уряду Скоропадського з боку селянства зросло, коли стало відомо про плани міністерства продовольства залучити у 1919 р. до цих операцій значно більшою мірою приватний капітал і представників австрійських і німецьких військ [11;33].

Останнє особливо непокоїло кредитспілки, адже саме втручання керівництва окупаційних військ вносило серйозні труднощі до роботи кооперації. Немаючи чіткого плану закупівлі збіжжя, воно віддавало перевагу приватним торговцям, втручалася в роботу ДХБ, що сприяло непослідовності розпоряджень керівництва [6;94,157]. Суттєвим недоліком хлібної кампанії 1918 р. була неспроможність держави захистити населення від реквізицій австро-німецьких військ. Щоб запобігти цьому лихові, спілки вступили в реквізаційні комісії [12;119].

Надзвичайно важливим питанням для кооперативів Херсонської губернії було вивезення зерна за її межі. За підрахунками земств, з губернії можна було вивезти тільки 3-4 млн. пудів зерна. У зв'язку з цим

спілки пропонували взяти постачання на себе і залишити збіжжя у губернії. Адже за розкладкою тільки Херсонське і Миколаївське відділення ДХБ повинні були поставити 7 млн. пуд. зерна [11;34, 7;16].

В цілому хлібозаготівельна кампанія для спілок губернії склалася досить успішно. Одеська кредитспілка здала 409.255 пудів і отримала прибуток – 242.179 крб. [11;94-95], Миколаївська спілка здала – 894.521 пудів і отримала прибуток – 308.163 крб. [7;12], а Херсонська кредитспілка – 1.464.000 пуди і її прибуток склав 494.395 крб. [12;108-109]. Це свідчить про те, що спілки не тільки створили дієздатний апарат для заготівлі, але й збагатилися досвідом.

З початком 1919 р. на Південь України прийшли більшовики, і, впроваджуючи політику військового комунізму, ввели державну монополію на зернову торгівлю. Проте, зіткнувшись з проблемою заготівлі, нова влада змушена була змінити тактику. 12 квітня 1919 р. було опубліковано розпорядження Тимчасового Робітничо-селянського уряду за підписом Голови Української Ради народного господарства, члена Раднаркому Е.І.Квірінга і наркомпрода О.Г.Шліхтера, за якими всім органам радянської влади заборонялося втручатися у діяльність кооперативів. Припинялися також націоналізація, реквізиції, контрибуції [11;101]. Під захист бралися кооперативні органи, які в умовах продовольчої і господарської руйни мусили виконувати завдання загальнодержавного значення. Але збереження старого механізму існування кооперації визначалося тільки до того періоду, доки не буде проведено заходи в області кооперативної політики на загальнодержавному рівні. На підставі нових розпоряджень комісар з питань продовольства в Херсонській губернії залучив кооперативи до збору зерна для продовольчих установ [2;91]. Усі ці заходи у місцевих кооператорів створили хибне уявлення про політику радянської влади відносно кооперації. У дійсності ж вона була потрібна для соціальної боротьби за ідеї комунізму, для об'єднання населення країни в споживчо-розподільчі структури, а в умовах громадянської війни, ще і як досконалий апарат для збирання з населення продуктів харчування.

3 серпня 1919 р. Херсонська губернія опинилася під владою денікінського уряду Півдня Росії. Це сприяло кардинальним змінам умов діяльності кооперації в галузі хлібної торгівлі. Ліквідація державної монополії призвела до появи на ринку приватних посередників. Ті, в свою чергу, намагалися захопити ринок збіжжя. Це дуже ускладнювало роботу спілок. При низьких цінах, не маючи коштів, яких вони потребували, селяни почали продавати зерно. Така ситуація позбавляла можливості і селян, і кооперативи отримати прибутки. Для того, щоб запобігти значним збиткам, спілки звернулися до товариств з пропозицією розширити видачу позик селянам, щоб зберегти у них зерно [12;214-215]. Проблема полягала в тому, що кредитна кооперація не мала достатньої кількості коштів. Це змушувало спілки шукати підтримку в

державних і приватних установах, незважаючи на те, що останні вимагали великі відсотки за кредити. Але правильна організація роботи і розрахунок, який виправдався, на те, що з розширенням ринку на північ поступово зростатиме ціна на зерно [6;74], дали можливість спілкам не тільки вийти із кризової ситуації, а й успішно завершити хлібозаготівельну кампанію 1919 року.

Обсяг заготовленого спілками збіжжя для продовольчої управи в 1919 р. (у пудах) [8;32]			
Спілки	Пшениці	Ячменю	Разом
Олександрійська	500.000	250.000	750.000
Єлизаветградська	1.000.000	500.000	1.500.000
Миколаївська	1.000.000	750.000	1.750.000
Одеська	1.000.000	500.000	1.500.000
Херсонська	1.500.000	1.000.000	2.500.000
РАЗОМ	5.000.000	3.000.000	8.000.000

Губернські спілки, шукаючи стабільних партнерів, як і раніше, встановили контакти з військовим відомством. Як видно з таблиці, за угодами вони повинні були поставити в армію 8 млн. пуд. зерна. Усі розрахунки проводилися з кожною спілкою окремо. Для полегшення організації хлібозаготівельної роботи Продовольча управа надала спілкам різні товари: гас, сіль, вугілля, метал, машинне масло, що користувалися підвищеним попитом, а також передала в їх користування зσιпні пункти. За угодою зерно до його здачі Продовольчій управі вважалось власністю спілок і могло бути закладеним ними при бажанні. Приймалося воно за умови 3% засміченості і до 14% вологості. Ціни на збіжжя встановлювались на рівні ринкових, проте не вище межових. Здача зерна мусила здійснюватися партіями, розмір яких не повинен бути меншим одного вагону. Продовольча управа компенсувала спілкам витрати на зберігання та організацію у розмірі 10% вартості зерна, що було доставлене на приймальні пункти. Тара для збіжжя постачалася за рахунок казни. У випадках пограбування заготовленого, але ще не прийнятого зерна, а також тари, реманенту під час різних заворушень і військових дій відшкодування збитків брала на себе держава [3;32]. До того ж, значному і успішному розгортанню діяльності спілок сприяло прихильне ставлення до них і надання їм переваги перед приватним капіталом з боку уповноважених з питань продовольства на місцях [12;214].

Прихід у січні-лютому 1920 р. на південь України Червоної Армії і встановлення радянської влади змусило товариства переорієнтувати свою роботу і пристосуватися до нових умов. У першу чергу спілки турбувало, чи буде нова влада використовувати кооперацію в хлібозаго-

тівельній кампанії, а також, чи буде їм дозволено вивозити збіжжя за межі губернії [10;22-23,26-27].

У ході заготівельної кампанії виникла проблема, викликана бажанням різних кооперативних установ брати в ній участь. У зв'язку з цим 27 лютого 1920 р. на засіданні Одеської ради обласних кооперативних з'їздів загострилося протистояння в лавах кооператорів [10;28]. За пропозицією С.П. Жарововича (Одеська кредитспілка) спілкам пропонувалося врахувати досвід минулого і чітко розподілити сфери, щоб не створювати конкуренції і не сприяти тим самим штучному підняттю цін. Усю заготівлю вести тільки місцевими спілками, які мають потрібний досвід і достатній потенціал, а всі залишки розподілити між загальноросійськими і загальноукраїнськими кооперативними об'єднаннями. Із пропозицією поєднатися навколо Центроспілки¹ виступив її представник І.Є.Ходоров. Він підкреслив, що централізація тільки сприятиме заготівлі збіжжя. На його підтримку виступив також від Центроспілки З.В.Лебедев, який назвав цю установу "старшим братом" усіх кооперативних об'єднань, а також головним захисником всієї кооперації. На противагу їм голова Одеської філії Українського народного кооперативного банку М.С.Шушара заявив, що централізація кооперативів може відбутися тільки навколо всеукраїнських кооперативних об'єднань [10;29-30]. Досить швидко питання з господарського переросло в політичне. Зрештою, було висунуто дві пропозиції. За однією – заготівлю могли вести місцеві спілки, що мали досвід, та деякі центральні установи. За другою, у заготівлі мали право брати участь всі кооперативні об'єднання. Незначною більшістю голосів, 8 проти 6 і двох, що утрималися, пройшло друге рішення [10;30].

Проте саме кредитспілки виконували головний обсяг робіт по заготівлі збіжжя в губернії. 19 жовтня Миколаївська і Херсонська спілки, 28 жовтня Єлизаветградська, а 10 листопада Дніпровська уклали угоди про поставки зерна з Миколаївською особливою продовольчою комісією Південно-Західного фронту при посередництві губернської кооперативної спілки [9;158,168-170].

За умовами угоди, усі зібрані спілками продукти вважалися власністю республіки і не могли бути відчужені, закладені і передані іншим [9;158]. На відміну від попередніх угод, ця фактично позбавляла права на власну продукцію. Усі зσιпні пункти передавалися спілкам, і вони також отримували надбавку за організаційні роботи у розмірі 7% вартості зібраного зерна. Роботи по зсипці, розфасовці, розвантаженню та навантаженню здійснювалися за рахунок Губспілки. У керівництва спілок виникло безліч питань з приводу організаційних заходів. Були незрозумілі: механізми здачі на місцях таких продуктів, як сало, масло,

¹ Московська спілка споживчих товариств у вересні 1917 р. перетворена у Всеросійську центральну спілку споживчої кооперації.

яйця тощо; за якими нормативами будуть оплачуватися пудо-версти при доставці, хто буде оплачувати у випадках відсутності коштів у Губ-спілки; як буде здійснюватися контроль за витратами кредитспілок [9;268]. Кооператорам було незрозуміло, чому залишилися невирішеними такі важливі організаційно-фінансові питання, без яких неможливо налагодити чітку роботу. Відповідь прийшла дуже швидко. Через деякий час на півдні України знову панувала політика військового комунізму, за якої питання фінансово-організаційної роботи ставали другорядними. В Одеській губернії¹ у серпні-жовтні 1920 р. було проведено акцію "походу на куркуля", під час якої загони, створені ревкомми, реквізували 4.242.792 пуди зерна, з них 80-85% було відібрано у куркулів і заможних селян, 18.127 голів крупної і дрібної рогатої худоби та свиней, 6 тис. пудів масла, 829 тис. яєць тощо [1;947-950,965].

Проте кооперативи шукали згоди з державою, прагнучи знайти в ній підтримку своїм планам стосовно організації роботи в сфері сільського господарства та мріючи про автономію [9;213]. Радянська держава спочатку намагалася використати активність кооперації на Півдні у власних інтересах і перш за все в забезпеченні трудящих і армії, а останньої особливо, продуктами харчування і фуражем на найвищому рівні [10;12].

Наведені факти свідчать, що хлібозаготівельна діяльність почала займати в кредитній кооперації Півдня найважливіше місце, і кооператори остаточно впевнилися в тому, що тільки контроль над торгівлею збіжжям може гарантувати захист інтересів селянства від приватного капіталу та держави. Різні форми останньої, що діяли на півдні України в часи громадянської війни, незалежно від того, чи монополізували вони хлібну торгівлю (уряд Скоропадського, радянська влада), чи здійснювали політику вільної торгівлі (уряд Денікіна), в першу чергу піклувалися про власні інтереси, а в зв'язку з цим інтереси самої кооперації і селян, яких вона представляла, відходили на другий план. Головна причина, за якою держава зверталася до кооперації за підтримкою, крилася в необхідності залучити до заготівлі збіжжя кооперативний апарат. З одного боку, це гарантувало високий рівень організованості і технічної забезпеченості заготівельної кампанії, а з іншого, – пом'якшувало стосунки з селянством, зменшуючи соціально-економічні протиріччя. Треба також зазначити, що сама кредитна кооперація була зацікавлена в підтримці держави. Незалежно від тих умов, що існували на зерновому ринку, кооперація потребувала фінансової, технічної, матеріальної підтримки. Це було необхідним для подолання конкуренції з боку приватного капіталу, а найголовніше – кризових явищ в еко-

¹ Виділена із складу Херсонської 28 січня 1920 р. Складалася з Одеського, Тираспольського, Очаківського та Ананіївського повітів [1;888].

номіко-політичному житті, створених діями тих же державних формувань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919-1920). Збірник документів і матеріалів. — К., 1957. — 1083 с. 47. ДАМО, ф. 54, оп. 1, спр. 2, арк. 91.
2. Державний архів Миколаївської області (далі — ДАМО), ф. 54 Миколаївська спілка кредитних і ощадно-позичкових товариств, оп. 1, спр. 2.
3. ДАМО, ф. 54 Миколаївська спілка кредитних і ощадно-позичкових товариств, оп. 1, спр. 32.
4. ДАМО, ф. 54 Миколаївська спілка кредитних і ощадно-позичкових товариств, оп. 1, спр. 36.
5. ДАМО, ф. 54 Миколаївська спілка кредитних і ощадно-позичкових товариств, оп. 1, спр. 38.
6. ДАМО, ф. 54 Миколаївська спілка кредитних і ощадно-позичкових товариств, оп. 1, спр. 107.
7. ДАМО, ф. Р-345 Миколаївська губернська сільськогосподарська секція при губернській кооперативній спілці (губсельсекція), оп. 1, спр. 6.
8. ДАМО, ф. Р-345 Миколаївська губернська сільськогосподарська секція при губернській кооперативній спілці (губсельсекція), оп. 1, спр. 32.
9. ДАМО, ф. Р-345 Миколаївська губернська сільськогосподарська секція при губернській кооперативній спілці (губсельсекція), оп. 1, спр. 51.
10. Державний архів Одеської області (далі — ДАОО), ф. Р-4952 Протоколи засідань пленуму Ради з'їздів, оп. 1, спр. 1. 11. ДАОО, ф. Р-5182 Березівська філія Одеської спілки кооперативів, оп. 1, спр. 1.
11. Державний архів Херсонської області, ф. 196 Херсонський губернський комітет у справах дрібного кредиту, оп. 1, спр. 36.

УДК 940: 308

В.В.САХНО

ДІЯЛЬНІСТЬ ГУМАНІТАРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КОМІТЕТУ УКРАЇНИ ПО БОРотьБИ ЗА ПОКРАЩЕННЯ ПОБУТУ СТУДЕНТІВ (КУБУЧУ) НА ХЕРСОНЩИНІ В 1924-1926 РР.

Сучасний етап розвитку суверенної України є найбільш відповідальним і вирішальним для її становлення і самостійного існування. Сьогодні, як ніколи в умовах важкої економічно-соціальної кризи, знання про найскладніші етапи історії нашої держави та шляхи подолання кризових періодів, набувають першочергового значення. Історичний досвід набутий Україною в новітній час підтверджує, що в подоланні кризових явищ в державі значну роль відігравали гуманітарні організації, що діяли в певні періоди її існування. Так, під час голоду 1921-1923 рр., що охопив південь України, вирішальну роль в його подоланні відіграла міжнародна гуманітарна організація американської адміністрації

трації допомоги – АРА, що діяла разом з місією норвезького мецената Ф.Нансена. За даними ЮНЕСКО тільки місією Ф.Нансена в Росії та на Україні врятовано від голоду в 20-ті роки більше 7 мільйонів людей [1.124].

Серед благодійницьких організацій, які діяли на Україні в 20-ті – 30-ті роки відома потужна міжнародна організація допомоги робітникам світу (МОДР) у діяльності якої приймали участь сотні тисяч громадян України, а в тридцятих роках до неї було залучено майже половина населення УРСР [2.173]. Про її роботу, націлену виключно на допомогу політв'язням різних країн. У зв'язку з відкритим доступом до архівних документів тепер можливо глибше вивчити діяльність цілого ряду гуманітарних, благодійницьких, громадських організацій, які відіграли велику роль в подоланні кризових явищ у нашій державі.

Одним із завдань даної роботи є намір визначити маловідомі факти про діяльність молодіжної студентсько-учнівської організації – комітету України по боротьбі за покращення побуту студентської молоді (КУБУЧу), що діяла на Херсонщині, Миколаївщині, Одещині (як і по всій Україні) у двадцяті роки.

У наш час коли всі сфери економіки охопила фінансова скрута, історичний досвід роботи КУБУЧу в подібній ситуації набуває актуальності.

Документи свідчать, що діяльність цієї самоврядувальної молодіжної організації мала позитивні наслідки для покращення життєдіяльності студентства, і тому є потреба надати гласності цю маловідому сторінку з історії студентського руху на Україні.

Сучасні Херсонська, Одеська та Миколаївська області, як адміністративно-територіальні одиниці нашої держави, утворені на теренах колишньої Херсонської губернії.

З перемогою більшовицької влади, Херсонська губернія, за рішенням Херсонського губернського земельного з'їзду, в червні 1919 року поділена на Одеську і Херсонську. До складу Херсонської губернії ввійшли території сучасної Миколаївської, Кіровоградської і майже всієї сучасної Херсонщини. (Рішення про адміністративно-територіальний поділ Херсонської губернії остаточно було затверджено Всеукраїнським ревкомом тільки в січні 1920 року). В цей період Херсонську губернію переіменовано в Миколаївську. У створену 28.01.1920 р. Одеську губернію входили Херсонський, Одеський, Ананівський та Єлисаветградський повіти старої Херсонської та Дніпровський повіт Таврійської губернії, а з 1923 року Одеська губернія розподіляється на 6 округ однією з яких є Херсонська округа [3. 888]. Отже, досліджені дані про діяльність КУБУЧу з 1924 по 1926 рр. на Херсонщині приходяться на період входження її в Одеську губернію на правах округи.

Молодіжна благодійницька організація КУБУЧ була створена за рішенням Української Ради народних комісарів від 10.10.1922 р. у най-

крупніших студентських центрах Харкові, Києві, Катеринославі та Одесі. Згодом діяльність цієї організації передбачалася на території всієї України і регламентувалася Постановою ВУЦВК від 22.10.1924 р. Свого статусу ця організація не мала [5].

Робота КУБУЧу в нашому краї велася в занадто тяжкий час, коли цей регіон УСРР подолав затяжний і великомаштабний голод 1921-1923 рр. Місто Херсон, під час цього голоду втратило більше 40 тисяч жителів, Миколаїв – 27 тисяч [4.135], що наклало певний відбиток на діяльність КУБУЧу, першопричиною створення якого була продовольча скрута, породжена цим тяжким лихом.

На кінець 1924 року студентство Одещини нараховувало більше 4000 чоловік йому приходилося вести постійну боротьбу за своє виживання. У циркулярі Одеського Губвиконкому надісланому Херсонському Округвиконкому зазначалося: "Невероятно тяжелое положение пролетарского студенчества Одещины понудило Губернское общество помощи пролетарскому студенчеству изыскать средства для облегчения и создания делового быта студенчества" [6. 2].

Одеський КУБУЧ був складовою частиною одноіменної організації Радянського Союзу, в його рядах нараховувалося 4500 членів. Безумовно для надання ефективної допомоги 4000 студентам губернії така кількість членів КУБУЧу була занадто недостатньою, а надана допомога студентству проблеми його не вирішувала. Тому губернський бюджет, для підтримки життєдіяльності молоді вузів та технікумів передбачав щорічно 5000 карбованців.

Для губернського бюджету вищезазначені 5000 карбованців були непередбаченими витратами тому Губвиконком вимагав від керівництва Одеської організації. КУБУЧу в 1924 році охопити членством у товаристві допомоги пролетстудові якомога більшої кількості населення у всіх округах губернії [7.7,8]. Губернське товариство цієї благодійницької організації негайно почало активну роботу по залученню в ряди КУБУЧу широких верств населення Одещини. На кінець 1924 року керівництво КУБУЧу зуміло виготовити 2500 примірників посвідчень членів товариства та стільки ж нагрудних знаків.

З реалізацією ж намічених організаційних планів керівники КУБУЧу наштовхнулися на ускладнення. Фактично в Ананіївській та Дніпровській округах студентство було відсутнє і тому основне навантаження по залученню нових членів в ряди КУБУЧу лягло на Херсонську округу, де студентської молоді було багато і особливо в Херсоні де тоді навчалися сотні слухачів партійних курсів і комсомольський актив окрім студентів вузів та технікумів. Для реалізації задуманого херсонське окружне товариство КУБУЧу взяло в аренду один з місцевих театрів для відвідування якого було надруковано 2000 абонементів (така кількість дозволяла отримати бажаний фінансовий результат). За 10 днів активісти Херсонського окружного комітету боротьби за покра-

щення побуту пролетарського студентства (ХОКУБУЧу) зуміли реалізувати населенню міста 1500 абонементів на відвідування в театрі десяти вистав. Ціна кожного складала 3,4,6,8 карбованців [8,13,17].

Одночасно з цими заходами актив організації КУБУЧу дбав про залучення в свої ряди нових членів.

Як видно з проаналізованих матеріалів, актив товариства ХОКУБУЧу зумів за короткий час зрушити з місця справу і досягти непоганих результатів по збору коштів на допомогу студентству. (див. таблиця N1).

Тому викликає інтерес структура організації і методи її діяльності серед населення м.Херсона. Зі звітів Херсонського окружного комітету КУБУЧу губернському комітетові нам вдалося встановити структуру окружної організації, яку і подано в таблиці.

Створена в Херсонській окрузі, ця благодійницька організація на своїх загальних зборах обрала відповідального секретаря товариства (А.Валінберг). За роботу активу відповідав В.Марков, завідував канцелярією М.Попандопуло. Організація була створена дуже оперативно і швидко зуміла організувати роботу, бо до цього спонукали обставини. Студенти, робітфаківці, слухачі різного роду курсів, учні технікумів, що навчалися в Херсоні відчували гостру нестачу продуктів харчування, одяжі, підручників і т.д.

До 80% студентів не могли розраховувати навіть на одноразове харчування і тільки відмінники навчання і круглі сироти були забезпечені одноразовим харчуванням [9, 24,27].

Відповідно до обставин, вся робота агентів і керівництва товариства була зорієнтована на досягнення результату – термінове отримання коштів у фонд допомоги студентам. Робота агентів розпочиналася в агентурі товариства ХОКУБУЧу, де кожний звітував письмово про проведені ним заходи.

Проаналізовані документи показують, що м.Херсон агентурою було розбите на 8 районів до яких прикріплялися трійка студентів та слухачів партшкіл, які персонально опікали 10-15 домоволодінь кожний і вели в своєму районі роботу по залученню та вербовці нових членів в окружне товариство допомоги пролетстудові.

Таблиця 1 – Структура Херсонського окружного товариства КУБУЧу на 1925 рік

1929 рік		
Відповідальний секретар окружного товариства по боротьбі за покращення побуту пролетарських студентів. (обрана особа)		
Завідуючий агентурою окружного товариства КУБУЧУ (Призначена особа)	Канцелярія товариства КУБУЧу зав.канцелярією	
Агентура Херсонського окружного товариства КУБУча (41 агент)		
сектор А 9 агентів	сектор Б 13 агентів	сектор В 19 агентів

Місцева преса сповіщала жителів міста про діяльність цієї благодійницької організації, тому агентів у кожному секторі міста зустрічали як належне і з розумінням. Для роботи в районах райтрійка отримувала весь арсенал необхідних атрибутів для своєї роботи. Кожний агент мав завірений мандат члена організації, підписане зобов'язання на виконання певного об'єму роботи, список будинків, крамниць, приватних будівель та підприємств в яких повинен вести необхідну роботу. На початок 1925 року робота КУБУЧу набула широкого розмаху, але невідомо з яких саме причин над нею було встановлено контроль представника губвиконкому (окруповнажений Славін). Про його дії в цій кампанії ніяких архівних даних немає, але відомо, що між ним і секретаріатом ХОкрКУБУЧу виникло непорозуміння, а можливо і інцидент. Про це говорить лист відповідального секретаря Валінберга до окруповнаженого Д.Славіна від 27.01.1925 року, де Валінберг вимагає від нього негайно припинити залучення в товариство КУБУЧу робітників і службовців. При цьому наголошується в листі, що в ряди КУБУЧу можливо залучати тільки державних, кооперативних службовців, працівників банків, органів окрвідділів та осіб вільних професій [10.34].

Рівно через місяць після виникнення конфліктної ситуації між секретаріатом і окруповнаженим, 27.02.1925 року колишня губерньська організація КУБУЧу отримує офіційну назву: "Областная государственная организация Всеукраинской организации помощи пролетстуду" (ОГОВУОППС). Залучені в неї раніше агенти, отримують статус окруповнажених. Таким чином владні структури Союзу і Республіки підпорядковували незалежну благодійницьку молодіжну організацію державі, фактично політизувавши її.

Але після цієї реорганізації результативність роботи помітно зростає, адже перед населенням були не волонтери, а державні уповноважені з якими не рахуватися було неможливо. Кожний окруповнажений отримує інструкцію такого змісту: "Внедрил в сознание вербуемого

мысль о постоянстве взносов, сдает обязательства райтройкам, подсчитывает согласных и отказников, заводит лицевые счета членов общества" [11,56].

Цей документ свідчить, що робота товариства стає керованою владними структурами, а влада фактично підпорядковує добровільну молодіжну організацію державним структурам.

Подальші події розгорталися за методом радянської штурмовщини. Так 09.03.1925 року в Херсоні було оголошено і проведено перший двохтижневик по залученню та вербуванню членів товариства допомоги пролетарському студентству.

У цей двотижневик було розповсюджено всіма окрупновонаженими 5000 талонів на отримання громадянами міста одноразових газет. Серед арсеналу добування коштів активісти ОГОВУОППС використовували розповсюдження календарів, траурних стрічок, прапорів, значків та іншої різноманітної символіки. Доходною статтю КУБУЧувців було розповсюдження показників будинків та вулиць. Уже 18.03.1925 р. почала приносити доходи окружна студентська газета тиражем 75000 екземплярів ціною 10 копійок. Але для досягнення поставленої мети активісти допомоги пролетстуду проявляли ініціативу і знаходили все нові і нові джерела прибутків. Так, Зінов'ївська округа зуміла створити спеціальне лото, що давало прибутки нарівні з дозволеними в той час ігорними домами [12, 68]. Але найбільший прибуток приніс наданий в аренду найкращим організаціям Одещини оперний театр. Але від подібних заходів обласне керівництво відмовилося в силу того, що з місцевих організацій посипалися багаточисельні прохання направити оперний театр і до них.

Аналіз архівних даних підтверджує, що за короткий відрізок часу Кубувівська організація Херсонської округи зуміла залучити у фонд допомоги студентства десятки тисяч карбованців, які цільово направлялися в Одесу. Згідно спеціальної інструкції зібрані кошти, в поставлений Облвиконкомом строк, повинні були надсилатися з Херсону до Одеси.

Так, Херсонській окрузі було поставлене завдання в термін до 10.03.1925 року направити до Одеси зібрані кошти за розповсюджені траурні стрічки, прапори, поштові картки, календарі, але цього своєчасно зроблено не було. Тільки після накладення на окрупновонаженого Херсонської округи стягнення (сувора догана) зібрані гроші 20.11.1925 року надійшли до Одеси [13,117]. Цікаво, що зібрані на місцях гроші не всі вилучалися обласним центром, 12% з них в 1925 році залишилися в Херсонській організації, яка на лютий 1925 року в фонді окружного КУБУЧу мала 20000 карбованців.

Апогеем у роботі Херсонського окружного товариства допомоги політстуду став 1926 рік. На 22.03.1926 р. прибуток товариства склав 25906 р. 27к., а загальний обіг коштів – 74548 р. 45 к. [14,165]. 3

цього року на потреби Херсонського товариства область залишала двадцять відсотків коштів.

Таким чином за неповних три роки Херсонська благодійницька організація зуміла вирішити занадто складне питання – залучення допоміжних коштів для покращення побуту студентів та учнівської молоді. Цьому, безумовно сприяли самі обставини в країні, адже 1925-1926 роки були роками, коли політика НЭПУ в південному регіоні дала позитивні результати. Фактично Одеса, Миколаїв, Херсон у цей період остаточно поправилися від наслідків голоду, почали розбудовуватися і розквітати. У цей регіон направлялися багаточисельні іноземні пролетарські делегації з Німеччини, Англії, Китаю і це не випадково, бо НЭП на півдні України став не тільки засобом подолання бідності, але дав можливість суттєво покращити рівень життя. Не треба скидати з рахунку і великий ентузіазм, винахідливість та самовідданість молодіжного активу організації допомоги пролетстудові. Досвід по організації допомоги студентам того часу є надбанням історії, адже прості безхитрісні заходи цієї організації послугували великій справі – навчанню і оволодінню професією великої маси студентства, яке в той час без цієї допомоги обійтися не могли.

Проаналізовані документи архіву дозволили розширити наші уявлення про діяльність молодіжних організацій. Звертає на себе увагу досвід боротьби молоді за покращення умов свого життя і навчання, що дозволило студентству в скрутний період успішно оволодіти професією і стати спеціалістами.

Ми маємо надію, що наші дослідження допоможуть сучасним молодіжним організаціям зорієнтуватися в складних обставинах та використати раціональні заходи, що набув КУБУЧ в питання покращення умов побуту та навчання молоді. Заходи, застосовані студентством періоду діяльності КУБУЧу, прості і прийнятні, не потребують ніяких затрат і організаційних ускладнень і за певних умов зможуть принести користь нашій державі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Павленко В.Я., Сахно В.В. Голод 1921-1923рр. На Півдні України : причини та наслідки. – Збірник наукових праць "Південний архів", випуск 1,- Херсон, 1999.
2. Сахно В.В. Діяльність міжнародної організації допомоги робітникам (МОДР) на Півдні України в 20-30 роки. – Збірник наукових праць "Таврійський науковий вісник", випуск 10,- Херсон, 1999.
3. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919-1920). – Збірник документів і матеріалів.-К.1957,-С- 888-912.
4. Херсон за 50 лет советской власти. Збірник матеріалів, – Одеса, 1968, С.- 34.
5. Державний архів Херсонської області (далі ДАХО) Ф.р. 454, оп.1, спр.4, арк.12.

6. ДАХО, Ф.р. – 454, спр.3, арк.7,8.
7. ДАХО, Ф.р. – 454, спр.6, арк. 13,16.
8. ДАХО, Ф.р. – 454, спр.2, арк. 24,27.
9. ДАХО, Ф.р. – 454, спр.1, арк. 34.
10. ДАХО, Ф.р. – 454, спр.6, арк.56.
11. ДАХО, Ф.р. – 454, спр.3, арк. 68.
12. ДАХО, Ф.р. – 454, спр.2, арк.117.
13. ДАХО, Ф.р. – 454, спр.1, арк.165.
14. Державний архів Миколаївської області. Ф.р. 161, оп.1, спр.363, – С.50

Summary

The article reveals an unknown page of history in the activity of the humanistic social organization – of Ukraine in driving for better student's at the study of the importance of the charitable organization help proletarian student's of the Kherson region.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

**ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ СХОДУ НА СТОРІНКАХ "ЗАПИСКИ
ОДЕСЬКОГО ТОВАРИСТВА ІСТОРІЇ ТА СТАРОЖИТНОСТЕЙ"
(40-50 pp. XIX ст.)**

Одеське товариство історії та старожитностей було створено у 1839 році. С самого початку діяльності цього товариства його засновники намагалися притягти до співпраці якомога більше коло фахівців, які б мали забезпечити розвиток різних напрямів історичних досліджень [1].

Слід підкреслити той факт, що ситуація, яка склалася на той час у Одесі сприяла розвитку сходознавства. Місто мало різнобічні відносини зі Сходом, насамперед з Туреччиною, Палестиною, Єгиптом. Багатонаціональний склад населення Одеси вмщував в себе багато представників східних народів. Географічне розташування і історична доля обумовили необхідність практичного сходознавства у Одесі.

У 1828 році за ініціативою графа М.С.Воронцова був створений Східний інститут (училище східних мов) – який готував перекладачів-сходознавців [2].

У 1837 році Східний інститут об'єднали з Ришельєвським ліцеєм. У інституті викладали арабську, турецьку і перську мови, працювала бібліотека, в складі якої мали місце не лише книги, а й рукописи на східних мовах [3].

Просвітницька діяльність викладачів Ришельєвського ліцею стимулювала цікавість одеської громадськості до сходу.

У 30-ті роки XIX ст. на сторінках одеських періодичних видань регулярно друкувалися матеріали за східною тематикою.

М.Розенберг – редактор газети "Одесский вестник" друкував статті, які були присвячені арабській поезії та проблемам єгиптології [4].

Цілком закономірним виглядає той факт, що східна тематика знайшла своє гідне відображення і в працях Одеського товариства історії та старожитностей.

Оцінюючи діяльність членів цього товариства відомий краєзнавець А.Скальковський підкреслив, що вони активно займалися "збором східних рукописів та медалей" [2;43].

У початковий період діяльності товариства серед загальної маси зібраних джерел переважали документи і рукописи, пов'язані з історією Криму та Кримського ханства. Одним з перших перекладом цих документів почав займатися О.О.Борзенко, випускник Одеського Східного інституту, який працював перекладачем при канцелярії генерал-губернатора [4; 77].

Пошуком і обробкою джерел, пов'язані з історією Криму займався також В.В.Григор'єв, голова кафедри східних мов Ришельєвського лі-

цею, який входив до складу Одеської комісії по упорядкуванню архівних матеріалів. Участь у праці над східними рукописами приймав також дійсний статський радник, знавець східних мов О.Ф.Негрі [5], який з 1820 по 1821 роки працював в якості тимчасового посла у Бухарі.

Пошуком єврейської старожитностей у Криму активно займалися О.С.Фиркович, старший вчитель євпаторських караїмських училищ та С.А.Бейм, майбутній голова караїмської громади Криму [6].

Огляд значної частини цих джерел та деякі інші матеріали були надруковані на сторінках першого тому Записів Товариства історії і старожитностей у 1844 році.

У розділі "Оповіді і сказання" надруковані витяги з турецького рукопису з історії Кримського ханства невідомого автора. Переклад джерела і коментарі до публікації були здійснені О.Ф.Негрі. Він дав стислу характеристику рукопису і окреслив зміст її початку, який не містить ніякої інформації з історії Криму. Найбільш повне джерело представлено в тій частині публікації, де подається історія династій кримських ханів від її засновника. Хаджи-Гирея (1428-1466) до правління Аслан-Гирея (1748-1756) [6].

У першому томі також були опубліковані описи татарських і турецьких актів, які зберігалися на той час у одеському міському музеї. Мова йде про п'ять документів, пов'язаних з історією Молдавії XVII – XVIII ст. і джерела з історії Османської імперії і Кримського ханства; шість фірманів турецьких султанів і дев'ять ярликів кримських ханів, які охоплюють період з 40-х років XVI по 70-ті роки XVIII ст. [7].

У тому же виданні має місце і джерелознавство огляд директора Одеського єврейського училища Б.Штерна, стосовно матеріалів, зібраних не лише автором праці, а й іншими дослідниками – О.С.Фирковичем і С.А.Беймом [8]. Особливу цікавість викликають статті В.В.Григор'єва, який працював у Одесі з 1838 по 1844 роки. Це був початковий етап наукової і викладацької діяльності одного з кращих сходознавців свого часу (30-70-ті роки XIX ст.), який володів багатьма східними мовами і залишив після себе чимало праць, які не втратили свого значення майже до нашого часу.

У одній зі своїх статей автор не тільки систематизував знайдені у Росії та Прибалтиці знахідки куфічних монет, але й прийшов до висновку, що з кінця VIII до початку XI ст. "мешканці сучасної Росії проводили постійну торгівлю з прикаспійськими мусульманськими володіннями, що шанували вогонь." За словами автора з якихось причин вона припинилася у першій половині XI століття [9].

Друга стаття містить в собі опис монет Джочидов, генуезців і Гиреев, які були розповсюджені на кримському півострові. Автор прийшов до висновку, що "мусульманські монети" стали друкувати із Криму з XIII ст. [10].

Слід відмітити, що праці В.В.Григор'єва маючи відношення до кубічних монет отримали високу оцінку відомого сходознавця Х.Д.Френа.

В.В.Григор'єв також переклав і підготував до друку ярлики Тохтамиша та Сеадет-Герєя. Мова йде про Гийас ад-дине Токтамиша хана Золотої Орди (1376 р.) та Са'адат-Гирєя – кримського хана (1524) [11].

У публікації має місце не тільки переклад, а й фрагменти оригіналів, дослідник звертає увагу читачів, що це кубічні тексти [12].

Таким чином, головним об'єктом досліджень орієнталістів Одеського товариства історії і старожитностей були ті області сходу, які ближче всього торкалися у минулому нашої вітчизни.

Ця тенденція простежується і у наступних виданнях Записок. У першому розділі другого тому Записок, надрукованому у 1848 році, були опубліковані єврейські манускрипти, які зберігалися у той час в музеї Одеського товариства історії і старожитностей. Ці джерела були в більшості своєї зібрані у Криму. Упорядник публікації І.Михневич розподілів матеріал на три групи: 1 "Світки Закону", 2 "Писання Біблейські", 3 "Писання Талмудичні".

Матеріал викликає цікавість не тільки у фахівців з історії іудаїстської громади, бо на думку автора, деякі рукописи з перших двох груп джерел належать перу караїмів [13].

В Одесі 40-50-х років XIX століття відношення равиністів с караїмами були досить складними. Але люди високої культури: члени Товариства історії та старожитностей, А.С.Фиркович, Б.Штерн и др. вміли бути вище віроісповідних розмовностей.

Джерела з історії Кримського ханства були надруковані у другій частині другого тому Записок, який вийшов у 1950 році. Мова йде про бахчисарайські та турецькі надписи ще у 1841 році частину цього матеріалу О.О.Борзенко відправив для ознайомлення петербурзькому професору-орієнталісту Х.Ф.Френу, який домігся публікації цих джерел. Віце-президент Одеського товариства історії та старожитностей вже згаданий, відомий східно знавець О.Ф.Негрі організував працю для подальшої підготовки цих матеріалів до друку. Деякі переклади були зроблені Ф.М.Домбровським вихованцем східного інституту при Ришельєвському музеї, а також викладачем цього учбового закладу В.М.Кузьминим.

Публікація містить бахчисарайські надписи на мовах оригіналу та переклади. За місцевістю ці надписи були розділені на чотири частини: надписи ханського палацу, надписи ханської мечеті, надписи ханського кладовища та надписи поза Бахчисараєм. Дана публікація майже вичерпно подає дані про генеалогію та хронологію династії кримських ханів [14].

У перекладі О.Ф.Негрі був також надрукований знайдений недалеко від Судака Ескі-Кримський арабський надпис, який датується 714 роком хиджи і розповідає про будівництво мечеті. У свої коментарях до

публікації М.Мурзакевич зробив припущення, що це була перша мусульманська мечеть на кримському півострові [15]. До документальних публікацій слід віднести також і переклад шести копій ярликів кримських ханів, здійснений Я.О.Яйцевим [16].

У розділі "Документи і акти" був також надрукований переклад цінного джерела з історії системи управління немусульманськими громадами у Османській імперії.

Мова йде про фирман, виданий турецьким султаном Мустафою на прохання Константинопольського патріарха Серафима, митрополиту Гедеону на кримську єпархію (1757 р.)

Відомо, що після завоювання турками Константинополя у 1453 році Мехмед II дарував релігійні свободи всьому православному населенню імперії. Визнання православними верховної влади султана та сплата подушної податі, повинні були гарантувати повну свободу культу, а також право духовенству керувати всіма справами своєї громади [17].

Це право здійснювалося у межах культурно-релігійної автономії конфесійної громади, тобто мілета. На чолі візантійського білета (православного) стояв патріарх вселенської православної церкви, яки зосередив у своїх руках всі чинники церковно-громадського управління.

У адміністративному відношенні церква та мілет розподілялися на діоцези, єпархії та приходи на чолі зі своїми митрополитами, єпископами та приходськими священиками [18].

Фирман, який представлено у Записках, свідчить про те, що кримський митрополіт, як духовний ієрарх мав дуже широкі прав і одночасно являв собою суддю і громадянського адміністратора у межах своєї єпархії.

Документ вміщував в собі спеціальний пункт, який оголошував: "Підданих наших християн, без їх добровільного бажання до прийняття магометанського закону не примушувати" [19].

Таким чином, у перший період своєї діяльності Одеське товариство історії і старожитностей внесло чималий вклад у розвиток орієнталістики. На сторінках Записок друкувалися не лише переклади історичних джерел з коментарями та їх описами, а також статті, які сприяли становленню класичного сходознавства. Члени Одеського товариства історії і старожитностей підтримували наукові зв'язки з петербурзькими східно знавцями. Дослідницька і просвітницька діяльність таких фахівців як О.О.Борзенко, В.В.Григор'єва, В.М.Кузьміна, О.Ф.Негрі, І.Михновича та інших членів товариства створила необхідні умови для подальшого розвитку як практичного, так і класичного сходознавства у Одесі.

Разом з тим у 1854 році царський уряд здійснює політику ліквідації регіональних центрів сходознавства. Інститут східних мов при Ришельєвському ліцеї було ліквідовано, що викликало від'їзд фахівців-

сходознавців з Одеси. У тому ж році помер О.Ф.Негрі, який фактично керував дослідженнями з сходознавства членів Одеського товариства історії та старожитностей.

Тільки після відкриття у 1865 році у Одесі Новоросійського університету історія Сходу знов знаходить гідне відображення на сторінках Записок Одеського товариства історії та старожитностей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Устав Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1839. – С.7-8.
2. Скальковский А.А. Участие Одессы в подвигах на поприще наук, отечественной истории и словесности. – Одесса, 1841. – С. 13.
3. Урсу Д. "З історії сходознавства на півдні України" // Східний Світ.- 1994.- №1-2.-С.137.
4. Турушкина Н.В. З історії вивчення проблем сходознавства в Одесі. // Записки історичного факультету. Вип.10. – Одеса, 1997.- С.78.
5. Хмарський В.М. Камеральна археографія у діяльності Одеського товариства історії та старожитностей (40-ві поч. – 50-х рр. XIX ст.) // Записки історичного факультету. Вип.10. – Одеса, 2000. – С.41.
6. Фельдман Д.З. С.А. Бейм – глава караимской общины Крыма (по архивным материалам) // Восток, 2000. – № 3. – С. 53-56.
7. Извлечения из турецкой рукописи Общества, содержащей историю крымских ханов // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1844. – Т.1. – С. 378-392.
8. Татарские и турецкие акты, хранящиеся в Одесском городском музее // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1844.- Т.1 – С. 637-638; Татарские и турецкие акты, доставленные Обществом // там же. – С.638-660.
9. Древние еврейские кодексы и другие памятники // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1844.- Т.1. – С.640-649.
10. Григорьев В.В. О куфических монетах VIII,IX,X и отчасти VII и XI века находящихся в России и прибалтийских странах, как источник для древнейшей отечественной истории // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1844. – Т.1 – С. 159.
11. Григорьев В.В. Монеты Джучидов, генуезцев и Гиреев, бытия на Таврическом Полуострове и принадлежащие Обществу // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1844. – Т. 1.- С.301-314.
12. Босворт К.Э. Мусульманские династии справочник по хронологии генеалогии. – М., 1971. – С. 204; С. 209
13. Ярлык Тохтамыша и Сеадет-Герей // Записки Одесского общества истории и древностей. -1844 -Т.1. – С 331-337.
14. О еврейских манускриптах хранящихся в музеи Одесского общества истории и древностей // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1848. – Т. II. Отдел 1. – С. 47-77.
15. Бахчисарайские арабские и турецкие надписи // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1850. Т.П. Отделение второе и третье. – С. 489-528.
16. Эски-крымская арабская надпись// Записки Одесского общества истории и древностей. – 1850. – Т.П. Отделение второе и третье. – С.528-531.

17. Ярлыки крымских ханов // Записки Одесского общества истории и древностей. — 1850. — Т. II Отделение второе и третье. — С. 675-678.
18. Кримський А. Історія Туреччини. — 2-е вид., випр. — Київ-Львів: Олір, 1996. — С. 91-92.
19. Н.А. Иванов. Система миллетов в арабских странах XVI-XVII вв. // Восток, 1992, № 6. — С. 33.
20. Фирман данный турецким султаном Мустафою, по прошению константинопольского патриарха Серафима, митрополиту Гедeonу, на крымскую епархию // Записки Одесского общества истории и древностей.-1950. — Т. П. Отделение второе и третье. — С.682.

І.Є.ПОЛІЩУК, Л.МИХАЙЛЕНКО

ІСЛАМСЬКИЙ ФУНДАМЕНТАЛІЗМ ЯК ФЕНОМЕН ХХ СТОЛІТТЯ

Феномен ісламського фундаменталізму викликає сьогодні особливий інтерес у фахівців в галузі історії та релігієзнавства. Фундаменталістські рухи найчастіше виникають в періоди бурхливих соціокультурних змін як певний прояв внутрішньої експансії релігії. Не останню роль в їх посиленні і розповсюдженні грають фактори економічного та технічного розвитку, різноманітні впливи інших цивілізацій чи культур.

Фундаменталістські течії насамперед охоплюють соціальні групи і прошарки ісламського суспільства, які відчують загрозу для їх традиційного релігійного світогляду з боку західної техногенної цивілізації. Але силу вони набирають тоді, коли ці групи усвідомлюють, що західна цивілізація при всіх своїх техніко-економічних досягненнях проявляє певну політичну або економічну слабкість. Активне функціонування ісламського фундаменталізму, виходячи за межі східного світу, створює великі проблеми для світу західного. Саме на Заході цей складний соціальний феномен отримав назву "фундаменталізм". Ця обставина зумовлює необхідність ґрунтовного теоретичного аналізу як його сутності, так і політичних та духовних засад, наслідків для різних регіонів планети.

Ця задача є актуальною і для України, яка набула статусу незалежної держави. Складність та невизначеність політичної ситуації, в якій знаходиться Україна як європейська держава, зумовлена її географічним положенням південного форпосту Європи перед мусульманським світом. Суміжна з Україною Туреччина, культура якої набуває рис світського характеру, не захищає нашу країну від ісламського світу, де фундаменталізм в останній час помітно активізувався і отримав низку суттєвих перемог. Наявність же ісламського елементу в особі кримських татар, котрі незадоволені політичним статусом Криму, робить їх здатними використати іслам у боротьбі за свої інтереси [5; 3].

Враховуючи те, що в сучасному вигляді ісламський фундаменталізм – це сукупність релігійно-політичних рухів, груп та об'єднань, які, визнаючи себе як фундаменталістські, часто мають значні розбіжності в основних поглядах та ідеях, викликає необхідність розгляду проблеми типології ідейних течій сучасного ісламу.

Можна виділити два головні види типологій: перший оперує такими поняттями, як фундаменталізм, ортодоксія, реформаторство і модернізм; другий відмовляється від цієї схеми і пропонує різноманітні альтернативні схеми. Прикладом першого виду може служити типологія, запропонована Полонською Л.Р., яка розподіляє прибічників ісламу на фундаменталістів та модерністів. Типології другого виду мають розповсюдження в західних концепціях. Так, наприклад, Дж.Пайпс виділяє в мусульманських країнах всього два напрямки – “урядовий” та неортодоксальні рухи [2; 83]. В концепціях вітчизняних вчених-сходознавців найбільш поширеною є точка зору, згідно якої існує два основні типи – традиціоналісти і фундаменталісти, з одного боку, та модерністи – з іншого. Кардинальним питанням, що розділяє їх, є питання про роль ісламу в суспільному житті країни (його можна сформулювати так: чи повинна релігія бути особистісною справою, чи вона має бути основою укладу суспільства?).

Критерієм розподілу фундаменталістів та традиціоналістів є тлумачення Корану. Традиціоналісти схильні підходити до проблеми сучасного світу, виходячи тільки з положень, що закріплені в Корані (а у випадку, коли проблема не вирішується у відповідності з Кораном, то вона заперечується). Фундаменталісти ж формують своє відношення до реалій сучасного світу, виходячи з модернізованих настанов Корану та сунні [3;14]. Традиціоналізм не пропонує ніяких соціально-політичних проектів та програм, а живе лише моральною тугою за минулим, проповідує ідею, згідно якої необхідне повернення до тексту, створеному традицією. Саме традиція, а не сучасність є ворогом фундаменталістів. Головна мета ісламських фундаменталістів – захоплення влади, яку вони не збираються ділити з іншими соціальними групами чи інститутами.

Духовні основи сучасного ісламського фундаменталізму формувалися наприкінці XIX століття і пов'язані з діяльністю аль-Афгані. Це був період, коли Захід знаходився в zenіті своєї могутності та панував над мусульманським світом як економічно, так і політично. Саме тоді виник рух за оновлення релігії. За реформу ісламу, його адаптацію до нових реалій виступали на той час в Єгипті – Дж.Даль-Афгані, М.Абдо, А.Раль-Кавакібі; в Індії – С.Ахмад Хан, М.Ібін та інші.

Так, аль-Афгані вказував на дві основні причини занепаду мусульманського світу: 1) “фанатизм”, під яким він розумів неправильне використання та невірне тлумачення релігії з метою легітимізації існую-

чого режиму і соціального порядку; 2) тиранія, яка неминуче буде замінена парламентським режимом.

Занепад ісламського світу розглядається як покарання Бога за те, що люди не жили за настановами ісламу. Тому мусульманам необхідно було відповісти на питання, чи заново відкривати істинні закони та заповіді шляхом їх реінтерпретації, чи застосовувати і реалізовувати традиційні норми, кодифіковані в священних книгах. Всі наступні ісламські програми лише розвивали вказані аль-Афгані два основні напрямки ісламу.

В сучасних умовах наголос зміщується з реінтерпретації ісламу на його застосування. Ці зміни відображають успіхи антиколоніальних рухів. Після звільнення від колоніального гніту, вважають ісламісти, божественний порядок речей вимагає прямого застосування та здійснення традиційних норм, сформульованих в Корані та шаріаті. До кінця 70-х років ісламський фундаменталізм був майже невідомий на Заході. Вперше про нього було згадано Б.Льюїсом в статті "Відродження ісламу", опублікованій в 1975 році. А ісламська революція в Ірані в 1979 році на чолі з Хомейні перетворила ісламський фундаменталізм в глобальний феномен, що впливає на політичну ситуацію як в мусульманському світі, так і поза ним [7; 110].

Якщо проблема виділення головних ідейних течій в ісламі досліджена досить детально, то типології вже власне фундаменталізму приділялося менше уваги. В західній літературі частіше зустрічається розподіл фундаменталістів на "поміrkованих" ("moderatos") і "войовничих" ("militants"). Причому за його основу, як правило, приймається готовність застосовувати насилля. Ідеологів ісламізму розподіляють на тих, хто вважає вестернізованих, включених в процес модернізації, мусульман правовірними; і тих, хто гадає, що такі мусульмани втратили право називатися мусульманами і є невірними (кафірами). Прибічників другої точки зору називають ісламськими екстремістами (головним критерієм виділення яких є принцип такфір-звинувачення в невірі).

Інші ісламісти (наприклад, єгипетські "Брати-мусульмани") вважають тих, кого екстремісти називають невірними, грішниками, але все ж мусульманами. Вони, як правило, акцентують увагу на широкій пропаганді своїх ідей серед населення і на сучасному етапі схильні до легальних методів боротьби. Крім того вони стверджують, що право на такфір належить державі, в той час, як екстремісти визнають його за окремими групами, якщо взагалі не за кожним "істинним" мусульманином [2; 20].

Досить важливою вважається пропаганда через мечеті, встановлення контролю над якими розглядається як одна з пріоритетних задач. Та частина ісламських організацій, що стоїть на поміrkованих позиціях, намагається добиватися своєї мети легальними методами. Так, лідер суданської партії "Умма" С.Аль-Махді висунув свого часу ідею

реформи шариату з метою пристосування його до сучасності і ісламізації суспільства шляхом впровадження постулатів такого модернізованого шариату в життя.

В деяких випадках ми можемо бачити перехід тих чи інших організацій з екстремістських позицій на помірковані. Так, в 60-х роках серед єгипетських "Братів-мусульман" з'явилася течія, яка закликала до компромісу з владою з тим, щоб отримати можливість використовувати політичні засоби боротьби. Крім того існують й інші відмінності між ідеологіями екстремістів та "поміркованого" фундаменталізму. Екстремісти, наприклад, стверджують, що боротьба проти Ізраїлю на даний момент неактуальна, набагато важливіше прагнути до створення "істинно" мусульманської держави, тим більше, що тільки вона, з їх точки зору, зможе перемогти Ізраїль.

Таким чином, екстремізм можна визначити як один з напрямків фундаменталізму, який виходить з невіри більшості населення країни або її політичної еліти, і закликає до активних, часто насильницьких дій, в ім'я приходу до влади істинних мусульман.

Щодо відношення екстремістів до першоджерел ісламу – Корану і сунни, то, по-перше, як і для всіх фундаменталістів, для них характерне повернення до ортодоксального ісламу, не спотвореного невірними тлумаченнями. При цьому вони виходять з того, що Коран вічний і абсолютно вірний (це гарантується його божественним походженням), а значить і нормативний для всіх часів і народів [6; 4-5]. Акцентувати увагу на такому підході їм доводиться тому, що на сьогодні в ісламі, особливо офіційному, поширена точка зору, згідно якої Коран можна поділити на дві частини: його сутність, ідеї якої вічні, і конкретно-історичну, несуттєву частину (куди, зокрема, входить більшість заборон). Стверджується, що ця друга частина була обов'язковою для ісламського суспільства VII століття. Ідея розподілу на "суттєве" і "несуттєве" зустрічається навіть в працях теоретиків "Братів-мусульман". Ісламські екстремісти висувають тезу про цілісність, неподільність Корану, наголошуючи, що в ньому немає нічого несуттєвого, тимчасового.

Характерно, що книга С.Кутба (одного з ідеологів ісламізму) "Вихи на шляху" містить більшість коранічних цитат, але там повністю відсутні посилання на праці мусульманських богословів або юристів. По-друге, зосередившись на Корані, більшість ісламських екстремістів схильні заперечувати будь-які положення шариату, що не зводяться безпосередньо до нього або до сунни.

Деякі ідеологи ісламського екстремізму не визначають такі класичні джерела як іджмаа (єдина думка мусульманської спільності) і кияс (судження за аналогією) та його чотири головні мазхаба, засновників яких вони вважають невірними. Кутб, зокрема, проводить чітку межу між шариатом, як системою розпоряджень, встановлених Аллахом для людей, з одного боку, і фікхом, створеним людьми, з іншого; примічає,

що положення традицій мусульманських юристів не відповідають потребам суспільства. По-третє, Коран та сунна оголошуються ісламськими екстремістами єдиним джерелом усіх людських цінностей, законів, стандартів. Всі поняття, традиції, створені людьми, з точки зору екстремістів, мають бути відкинутими.

З цим підходом взаємопов'язана дуже чітко виражена ідея дихотомії світу, полярності добра і зла [3; 42]. Екстремісти розглядають все, що існує, як арену вічної боротьби між силами добра, що очолює Аллах, і силами зла, на чолі яких стоїть сатана; битва, що відбувається на всіх рівнях, починаючи від людської психіки і закінчуючи світовими війнами. В боротьбі добра і зла критерієм добра оголошується віра в Аллаха. Також вони висувують положення, за яким добро пов'язане з вірою, а зло з невірою; в своїх поглядах на історичний процес ісламські екстремісти виступають як переконані детерміністи та ідеалісти. Вони виходять з того, що вся історія людства контролюється і повністю спрямовується Аллахом. Люди не можуть самі змінювати хід історії, а можуть лише координувати свої зусилля з волею Аллаха. Навіть ісламське суспільство, до створення якого вони прагнуть, виникає, на їх думку, в результаті участі людей в потоці історії.

Безумовно, приймаючи тезу про глобальне панування у світі Аллаха та визначення ним ходу історії, екстремісти все ж розглядають її як процес, що підкоряється певним законам. С.Кутб, зокрема, серед факторів, що впливають на хід історичного розвитку, на перше місце відносять релігію, яку сповідує дане суспільство, та його моральні цінності, називаючи все разом "Ідеологічним ідеалом". Таким чином, мета, що поставлена Аллахом перед людством, – утворити і підтримувати на землі суспільство, яке побудоване за його законами.

Важливе значення в діяльності екстремістів має тероризм. Терористичні акти переслідують різну мету. Вони можуть слугувати засобом дестабілізації обстановки. Разом з тим, тероризм може використовуватись і як головний метод протиурядової боротьби для забезпечення повалення існуючого режиму. Це відбувається зараз в Алжирі, де в результаті поширення інтегрістами кампанії широкомасштабного терору в 1992-1996 роках загинуло більше 50 тис. чоловік. Але терористичні акції можуть застосовуватись і як засіб боротьби проти "зовнішнього ворога". Так, зокрема, свідченням цього стали акція, що відбувалася у Всесвітньому торговому центрі в Нью-Йорку, а також вибух на базі ПВС біля Дахрана в Саудівській Аравії [1; 42].

Ісламські фундаменталісти радикально відрізняються від ортодоксальних мусульман відношенням до світу, в якому вони живуть. Вони вірять в те, що кращого світу можна досягти тільки шляхом боротьби. Тому вони ведуть війну з цим світом та його невірою.

Смерть при цьому вважається праведною справою, оскільки загиблий нагороджується тим, що потрапляє в рай. Віра в божественну на-

городу за муки існує і в іудаїзмі, і в християнстві, але тут вона не набула такого прояву. Збереження і активізація культу жертвовності в ім'я Бога в сучасному фундаменталізмі є однією з головних причин, чому він викликає у західної спільноти несприйняття й вороже відношення [7; 111].

Провідні ідеологи-фундаменталісти (Юсуф аль-Карадаві, А.Ахмед та ін.), відкидаючи вестернізацію, не заперечують модернізації, проводячи тим самим межу між фундаменталізмом і традиціоналізмом.

Несприймаючи західну культурну модель, ісламські фундаменталісти в той же час використовують досягнення західної науки і техніки. Таку дуалістичну позицію по відношенню до модернізації вчені визнають як "Ісламську мрію про напівмодернізацію". Для деяких ісламських авторів цей дуалізм – вираження постмодернізації. Ісламський модернізм зображується як адаптація до західної культури, в той час як ісламський постмодернізм – це заперечення Заходу. Для фундаменталістів західні знання можуть бути справжніми тільки в глобальному масштабі [4; 119].

Сучасний ісламський фундаменталізм на відміну від ісламських реформаторів XIX століття, не тільки не визнає переваги західного знання, але й вбачає в Заході головну загрозу мусульманській культурі та світогляду.

Він заперечує західну світську модель світосприйняття, засновану на принципах раціональності, універсальності та об'єктивності. Відмовляючись від цих принципів "епістемологічного імперіалізму Заходу", вони намагаються протиставити їм ісламський світогляд, заснований на вірі в Бога.

Таким чином, виникнення ісламського фундаменталізму можна розглядати як своєрідну реакцію усталених ісламських культур на нерівноправний характер світогосподарських зв'язків, які контролює Захід, на прагнення розвинутих держав до індивідуальної або колективної, політичної та економічної гегемонії над ісламським світом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борисов Н. Современные исламские течения: цели, стратегия, тактика // Азия и Африка, сегодня. – № 9. – 1998. – с.42-47.
2. Коровиков А.В. Исламский экстремизм в арабских странах. – М.: Наука. – 1990. – 167 с.
3. Коровиков А.В. Религиозно-политические основы идеологии экстремизма. – М.: Наука. – 165 с.
4. Кутб Сейид. Вехи на пути. – К., 1989. – с.45.
5. Пророченко Н.О. Ісламський фундаменталізм в мусульманському світі: релігійний світогляд, ідейно-теоретична течія, політична практика (70-90-ті роки) – К., 1997. – 22 с.
6. Тібі, Бассам. Культура и знание: политика исламизации знания как постмодернистский проект? Фундаменталистское требование девестернизации //

Арабо-мусульманський мир на порозі ХХІ століття. Серія: проблеми суспільного розвитку Азії та Африки. — М., 1999. — с.195.

7. Янсен І.І.Г. Двойственная природа исламского фундаментализма // Арабо-мусульманський мир на порозі ХХІ століття. Серія: проблеми суспільного розвитку Азії та Африки. — М., 1999. — с.195.

С.В.ПРОНЬ

КИТАЙСЬКА КАРТА В АМЕРИКАНСЬКО-ЯПОНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ (1972-1980)

1972 рік був багатим на зовнішньополітичні події, які, безумовно, мали вплив на вибір шляху Японії в 1970-х роках. Протягом першої половини року уряд Е.Сато не міг відійти від "шоку", який він отримав від американсько-китайського зближення та повідомлення про візит президента Ніксона до Китаю. Деякі кола японської громадськості очікували, що отримані американські "удари" примусять уряд переглянути зовнішньополітичний курс. Так, професор Кіотського університету М.Косака заявив, що "акція США по відношенню до КНР є гарним уроком для Японії, який змусить її проводити більш незалежний курс" [1].

Але уряд Е.Сато не був готовим і не бажав переглядати свої дипломатичні концепції. Виступаючи в січні 1972 року на 68-й сесії парламенту, міністр закордонних справ Т.Фукуда підкреслив, що відносини з США складають генеральну лінію зовнішньої політики Японії. Виходячи саме з цього, за словами Фукуда, японська делегація прийме участь у зустрічі з керівниками Сполучених Штатів у січні 1972 року. На переговорах у Сан-Клементе між Р.Ніксоном і Е.Сато японська сторона перш за все була зацікавлена в тому, щоб отримати від представників США інформацію про характер майбутніх переговорів президента з КНР: як вони вплинуть на військові зобов'язання США відносно Тайваня, Південної Кореї, а також на американсько-японський "договір безпеки".

Не дивлячись на те, що на переговорах японці були в загальних рисах проінформовані про новий курс США щодо КНР, візит Ніксона до Пекіну визвав певну нервозність у Токіо.

Візит Річарда Ніксона проходив з 21 до 28 лютого 1972 року. У склад офіційної делегації США, крім Ніксона та його дружини входили державний секретар У.Роджерс, помічник президента з питань державної безпеки Г.Кіссінджер, спеціальний помічник президента з адміністративних питань Р.Холдман, секретар Білого дому з питань преси Р.Зіглер, військовий радник президента Б.Скаукфорт, заступник держсекретаря у справах Східної Азії і Тихого океану М. Грін та інші [2]. Р.Ніксон протягом приблизно 70 годин вів переговори з прем'єр-міністром КНР Чжоу-Еньлаєм, які проходили спочатку в Пекіні, а потім

у Шанхаї. В перший день візиту американського президента прийняв Мао Цзе-дун. На цю бесіду президент прибув лише у супроводі Г.Кіссінджера. Слід зауважити, що всі зустрічі проходили в повній таємниці.

На банкеті в Пекіні, який дав Чжоу-Еньлай на честь Р.Ніксона, президент підкреслив, що не дивлячись на наявність великих протиріч між США та КНР, обидві сторони мають спільні інтереси, що переважають ці протиріччя. У привітанні китайського прим'єра візит президента Ніксона був названий "важливою подією в історії відносин між Китаєм та Сполученими Штатами".

27-го надруковано спільне американсько-китайське комюніке. У документі, переважно в загальних рисах, підкреслювалось: "- Розвиток нормалізації відносин між Китаєм і Сполученими Штатами відповідає інтересам всього світу; - Обидві країни бажають зменшити загрозу міжнародного воєнного конфлікту; - Сторони не повинні прагнути до панування в регіоні Азії. - Кожна із сторін буде проти спроби будь-якої країни або групи країн встановити таке панування; - Кожна з обох сторін не має наміру вести переговори від імені третіх країн або укладати між собою договори, спрямовані проти інших держав; - Обидві сторони будуть вважати невідповідністю інтересам народів світу, якщо великі держави поділять світ на сфери впливу" [3].

Китайські лідери, підписавши шанхайське комюніке, фактично зафіксували в ньому розрив Китаю з соціалістичними країнами. В свою чергу, американська сторона ніби підштовхувала, а в окремих заявах небезпідставно натякалося на пряме заохочування Пекіну до подальшого здійснення великодержавного зовнішньополітичного курсу. Саме так можна розглядати заяву Ніксона про те, що "сьогодні два наших народа тримають у своїх руках майбутнє всього світу" [4].

В той же час комюніке ігнорувало такі актуальні для долі світу проблеми, як роззброєння, заборони ядерної зброї, боротьби проти агресії та інші. Хоча пізніше Г.Кіссінджер, аналізуючи комюніке, підкреслив, що працюючи над його змістом, "ми не мали на увазі конкретну країну" [5], але й теза про боротьбу з монополією наддержав у посиленні, дає можливість зробити висновок про антирадянський напрямок цього документу. Підводячи підсумок візиту Р.Ніксона до Китаю в лютому 1972 року відомий американський вчений-політолог Роберт Суттер виділяє чотири важливі досягнення:

- візит поклав кінець американській ворожнечі до Китаю;
- зміцнив надію Пекіну на контроль над Тайванем;
- заклав підґрунття китайсько-американському співробітництву для подальшого розвитку Східної Азії;
- сприяв новим позитивним крокам Пекіну... проти свого головного ворога СРСР" [6].

Загальновідомим є те, що розвиток американсько-китайських відносин завжди знаходився у центрі уваги японської дипломатії, так як зв'язки між цими країнами безпосередньо впливали на два важливих напрямка зовнішньої політики Японії – на її відносини із Сполученими Штатами і Китаєм.

У зміцненні зв'язків з Пекіном керівники США бачили, насамперед, можливість створення загальної антисоціалістичної (на той період часу) платформи в політиці КНР, США та Японії. З цією ж метою Вашингтон намагався використовувати і японсько-китайське зближення.

У травні 1978 року під час зустрічі з Т.Фукуда президент Д.Картер ще раз підкреслив зацікавленість Сполучених Штатів у підписанні договору між Японією та Китайською Народною Республікою. На думку американського політолога Карноу, "... США спокійно, але твердо запевняли Японію поквартитись з укладанням угоди з Китаєм" [7].

Підписання японсько-китайського договору Сполучені Штати розглядали як своєрідну передумову до повної нормалізації японсько-китайських відносин, як можливість перевірити готовність Пекіну до компромісу з Заходом щодо вирішення гострих політичних питань. Враховуючи всі складнощі нормалізації американсько-китайських відносин, Сполучені Штати були зацікавлені в досягненні домовленості між Японією та КНР, тому, що це давало їм надію на можливість більш активного діалогу з новим пекінським керівництвом. Погодовшись підписати договір, в який було включено положення, що він "не буде впливати на позицію кожної з сторін стосовно третіх країн", яке певною мірою нейтралізувало пункт проти "протидії гегемонії", Пекін пішов на певні поступки Японії. Американська преса оцінила це як відповідний сигнал того, що шлях до переговорів між США та Китаєм відкритий. Аналізуючи виступ Ден Сяопіна в Токіо (жовтень 1978 року), кореспондент "Нью-Йорк Таймс" Дж. Рестон підкреслював, що "візит до Японії заступника прем'єра Державної ради... є ілюстрацією зміцнюючого тону китайської політики та народженого духу компромісу" [8].

Японсько-китайський договір про мир та дружбу був підписаний 12 серпня 1978 року (вступив в силу 23 жовтня 1978 року) після обміну документами, який було здійснено у Токіо під час візиту Ден Сяопіна. У договорі підкреслювалося, що дві сторони: "1. будуть будувати відносини на засаді п'яти мирних принципів та Статуту ООН, запобігаючи використанню сили або загрози силою"; 2. виступають проти гегемонізму; 3. будуть розвивати економічні та культурні зв'язки; 4. погоджуються з тим, що стаття договору проти гегемонії не направлена проти будь-якої третьої країни" [9]. Договір був укладений терміном на 10 років [10].

Разом з тим, необхідно зауважити, що як зарубіжна преса того періоду, так і американські вчені-політологи виділяли антирадянський напрямок цього договору. Так, Ден Сяопін під час свого візиту до Токіо

в жовтні 1978 року особисто підкреслив, що китайсько-японський договір – серйозний удар по дійсному джерелу гегемонії, яке загрожує миру та безпеці у всьому світі” [11] (безумовно, що мова йшла про Радянський Союз, який мов би у “покарання” Японії розташував на південних Курилах свій військовий контингент) [12].

Один з найвідоміших вчених-політологів Заходу Петер Калворерс у четвертому виданні 1982 року свого дослідження “Світова політика після 1945” (перші три видання – 1968, 1971, 1977 років) відзначав: “Ден офіційно заявив, що китайсько-американсько-японський альянс спрямований проти Радянського Союзу” [13]. Професор історії інституту китайсько-радянських досліджень при Вашингтонському університеті Річард Зоритон у розділі своєї книги “Еволюція американсько-китайських відносин у 1969-1980 роках” запевняє, що “відносини Китаю з Сполученими Штатами були сконцентровані на спільних інтересах стратегічної лінії – створення контрабалансу ... радянській силі...” [14]. Автори монографії “Китайсько-радянський конфлікт” (редактор Герберт Еллісон), характеризуючи японсько-китайський договір, переконані, що його укладання було кроком у відповідь проти “радянсько-в’єтнамського договору про дружбу і співробітництво”, що був підписаний на “три місяці раніше” [15].

Досить цікаву характеристику японсько-китайському договору дає російський вчений Є. Бажанов у монографії “Китай та зовнішній світ”: “В серпні 1978 року був підписаний договір про мир і дружбу між КНР та Японією. Японці вирішили включити до нього положення про протидію гегемонії. Радянське керівництво могло спокійно ігнорувати це. Більше того, антикитайські положення включалися до багатьох міжнародних документів, які тоді підписувалися Радянським Союзом. Але без емоцій не обійшлося. Була проведена демонстрація сили (збільшення військового потенціалу на Далекому Сході), яка ще раз переконала і Пекін, і Токіо, і Вашингтон в ефективності “гри на почуття СРСР” [16].

Встановивши в січні 1979 року дипломатичні зв’язки з КНР, Сполучені Штати фактично доповнили ту ланку, яка зв’язувала антирадянський напрямок американсько-японського “договору безпеки” та японсько-китайського “договору про мир і дружбу”. Хоча і США, і Японія пішли на нормалізацію відносин з КНР, виходячи насамперед, з особистих державних інтересів, (які безумовно, не завжди і не в усьому співпадають), головною рисою, яка характеризувала загальну мету цих країн щодо Китаю, було намагання США і Токіо використати “антирадянський дух Пекіна” для зміцнення своїх позицій в межах протистояння двох систем.

Намагаючись повною мірою використати Японію для реалізації своєї політики щодо Китаю, Сполучені Штати спробували запобігти повторенню негативного досвіду “ніксонівського шоку”. З усіх питань, що торкалися контактів з КНР, велися досить ретельні американсько-

японські консультації, усі візити американських посадових осіб до Пекіну, як правило, супроводжувалися відвідуванням Токіо, де проводився обмін інформацією про стан зв'язків з Китайською Народною Республікою. Ці кроки диктувались не тільки необхідністю координації політики щодо КНР, але й бажанням ще більше зміцнити союзницькі зв'язки з Японією, що зміцнювали позиції США у стосунках з Китаєм.

Намагання США узгодити з Японією свою політику щодо КНР пояснювалося також необхідністю заспокоїти тих, хто був наляканий тим, що акцент американської далекосхідної політики був перенесений з Японії на КНР. Рішення Вашингтона припинити дипломатичні відносини з Тайванем з 1 січня 1979 року та денонсувати американсько-тайванський договір про "взаємну спільну оборону" з 1 січня 1980 року викликали в Японії серйозне занепокоєння відносно американської готовності виконувати обов'язки перед союзниками. Директор японського Дослідницького інституту Номура Д.Токуяма з цього приводу писав: "Ефект нових відносин між США і Китаєм повною мірою проявиться лише через декілька років, щодо негайного ефекту, то на жаль, він виявився в падінні довіри до США серед країн Східної Азії. Країна, яка обіцяла ніколи не залишати на призволяще долю ні Південного В'єтнаму, ні Тайвань, тепер залишила обох" [17].

Нормалізація американсько-китайських відносин, що було завершальним етапом процесу становлення нового рівня зв'язків між США, КНР і Японією, суттєво вплинула на політику Токіо у сфері мілітаризації країни. Починаючи з 1972 року Пекін, який до встановлення японсько-китайських міждержавних відносин, виступав як противник роззброєння Японії, але із зміцненням його контактів з США та Японією, він починає займати позицію все більш активної підтримки укріплення як японсько-американського військового союзу, так і японської воєнної могутності, прикладаючи всі зусилля, щоб направити їх в антирадянське русло. Під час візиту до Японії в жовтні 1978 року Ден Сяопін у бесіді з прем'єром Фукуда прямо заявив, що він "з розумінням відноситься до японсько-американського договору безпеки і до збільшення оборонного потенціалу Японії" [18].

Така позиція Пекіна цілком задовольнила японський уряд, який в свою чергу, використовував заяви такого змісту, щоб якимось чином пояснити громадськості збільшення воєнної могутності, збереження військового союзу з Сполученими Штатами. Так, міністр закордонних справ Японії С.Окіта, відкрито визнав на початку 1979 року, що "не можна відкидати, що... зміни в міжнародних обставинах зробили дещо сприятливими відносинами Японії до військового союзу з США, особливо, зміни в політиці Китаю, який сьогодні вітає договір безпеки" [19].

Японський уряд, який за характеристикою відомого американського політолога Р.Соломона, "в наслідок нормалізації американсько-китайських відносин позбавився одного з головних факторів, напруже-

ності у післявоєнній політиці – китайської критики японсько-американського військового союзу” [20], суттєво активізував зусилля щодо зміцнення військового потенціалу країни та зміцнення механізму воєнного співробітництва із Сполученими Штатами.

Курс Японії на посилення військової могутності повністю задовольняв глобальні стратегічні розрахунки США. Висунувши тезу про те, що “міцний Китай відповідає інтересам Сполучених Штатів”, адміністрація Картера приділяла значну увагу військовому співробітництву КНР з Японією. Поклавши за основу ідею відомого американського політолога і державного діяча З. Бжезінського, яку він висловив у 1972 році, про “тристоронні японсько-американсько-китайські консультації в соціально-економічних проблемах регіону, а можливо, і з військово-політичних питань” [21], керівництво Сполучених Штатів почало розробку концепції співробітництва трьох країн саме у військовій галузі. У дослідженні вчених Брукінгського інституту щодо національних пріоритетів такого альянсу, підіймається питання про можливість концентрації військових зусиль на особливих напрямках, наприклад, на спеціалізації в галузі боротьби з підводними човнами, що “... відповідало б координатії військової політики США, КНР та Японії” [22]. З цього приводу газета “Інтернешнл Геральд Триб’юн” підкреслювала: “Сполучені Штати не заперечують проти зміцнення китайського військового потенціалу руками своїх союзників, якщо це не порушує балансу сил між КНР і Тайванем і не викликає занепокоєності ні в Японії, а ні в Південній Кореї” [23].

Питання про особливу роль Японії в американських планах мілітаризації Китаю стало особливо дебатоватися після того, як США почали конкретну реалізацію планів військового співробітництва з Пекіном. Японський дослідник Я.Нокада в книзі “Військова сила і політика в Азіатських країнах: Китай, Індія, Японія” стверджував: “Японські військові експерти... переконані в тому, що китайські лідери виступають за... співробітництво з Японією в сфері модернізації промисловості, особливо в галузі важкого машинобудування і технології, включаючи виробництво радарів, танків, бронетранспортерів... В Японії... серйозно занепокоєні з приводу конкуренції з США та іншими країнами в галузі військового постачання в Китай” [24].

Нормалізація дипломатичних відносин між США та КНР сприяла активізації американсько-китайських торгівельно-економічних зв’язків. У січні 1979 року була підписана американсько-китайська угода про науково-технічне співробітництво, а в липні цього ж року – торгівельну угоду. Це було відразу використано діловими колами Японії як пропагандистське обґрунтування необхідності розширення японських позицій на китайському ринку. Газета “Майніті Дейлі Ньюс” з цього приводу писала: “Немає гарантій того, що США, які запізнилися в Китай, сьогодні не використовують всі свої сили, щоб завоювати китайський ринок.

Якщо, це так, то зменшена конкурентна здатність японських товарів, що пов'язане з підвищенням курсу ієни, може привести до того, що на долю Японії, яка має географічну перевагу перед США, буде припадати ще менша частина торгівлі з Китаєм" [25]. Необхідно зауважити, що реальна оцінка позицій Японії та США на китайському ринку дає можливість зробити висновок, що Сполучені Штати напевно не мали можливість зробити більш-менш серйозну конкуренцію Японії на китайському ринку.

Незважаючи на обмежені можливості японсько-американської конкуренції на китайському ринку, Пекін робив все можливе, щоб стимулювати її. Під час візиту в КНР у травні 1979 року міністра торгівлі США Х.Кренса, Ден Сяопін підкреслив, безумовно розраховуючи і на слухачів у Токіо, "що американсько-китайська торгівля не повинна поступатися за обсягом японсько-китайській" [26].

Розвиток співробітництва між США, КНР та Японією, що здійснювався на антирадянських засадах, вплинув на зовнішню політику останньої. Японія була зацікавлена в зміцненні зв'язків з США і КНР, вбачаючи в цьому важливий фактор зміцнення позицій проти Радянського Союзу. Розраховуючи на підвищення своєї ролі в міжнародних відносинах на Далекому Сході, Японія активно приймала участь у розширенні співробітництва з Пекіном. Як проголосив під час підписання японсько-китайського "договору про мир і дружбу" 1978 року міністр закордонних справ Японії С.Сонода, "якщо Японія і Китай візьмуться за руки і стабілізують становище в Азії, і Радянський Союз, і Сполучені Штати, і ЄЕС будуть приділяти Японії більше уваги" [27].

Проголошені міністром оборони США Г.Брауном концепції американсько-китайських "паралельних стратегічних зацікавленостей" та "стратегічного виробництва" фактично мали на увазі і участь Японії в проведенні антирадянської політики. Ще в серпні 1978 року колишній міністр закордонних справ Японії Т.Кімура, зауважив, що "Японія разом з Сполученими Штатами і Китаєм можуть виробити єдину глобальну стратегію проти СРСР" [28].

Аналіз підсумків візиту прем'єра Держради КНР Хуа Гофена в Токіо та візиту заступника прем'єра Ген Бяо у Вашингтон у травні – червні 1980 року демонструють явний паралелізм підходу США і Японії до своїх відносин з Пекіном. Під час зустрічі з китайськими керівниками в обох столицях підкреслювалось співпадання оцінок розвитку ситуації в світі, особливо обставин загострення міжнародного становища. Разом з тим, намагання пекінського керівництва "прив'язати" японську політику до свого антирадянського курсу, викликали негативну реакцію в Японії. Постійне підкреслювання китайськими лідерами "антирадянської мети" зближення між КНР, Японією та США, не задовольняло Токіо. Японія намагалася зберегти принаймні подобу офіційно проголошеному курсу на "багатосторонню і мирну зовнішню політику".

Звернення Пекіна до тези про зміцнення "антирадянського фронту" ставили японське керівництво в дуже складне становище і певним чином змушували виступати з заявами про те, що Японія не збирається приймати участь у політиці "оточення СРСР".

Не дивлячись на активізацію американсько-китайських та японських відносин у 1970-х роках, навряд чи можна з упевненістю говорити про можливість трансформації зв'язків між цими країнами у військово-політичний союз.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Japan Times. – 1972. – January 10.
2. Washington Post. – 1972. – February 13.
3. Peking Review. – 1972. – March 3.
4. Washington Post. – 1972. – March 1.
5. The New York Times. – 1972. – February 28.
6. Sutter R. China – Watch: Toward Sino-American Reconciliation. – Baltimore, London., 1978. – p.109.
7. Foreign Affairs. – 1979. n.3. – p. 596.
8. The New York Times. – 1978. October 31.
9. Япония. Справочник. – М., 1992. – с. 519.
10. 40 лет КНР. М.: Наука, 1989. С. – 38.
11. Peking Review. – 1978. – n. 45. – p. 3.
12. Г. Кунадзе. В поисках нового мышления: о политике СССР в отношении Японии // Мировая экономика и международные отношения. – 1990. – №8. – с. 61.
13. Calvororessi P. World Politics Since 1945. – London, N.Y. 1982. – p. 75.
14. Thornton R. C. China: A Political History. – Colorado, 1982. – p.355.
15. The Sino-Soviet Conflict. A Global Perspective (Ed. by Ellison H. J.) Seattle, 1982. – p. 180.
16. Бажанов Е.П. Китай и внешний мир. – М.: Международные отношения, 1990. С. 85.
17. Newsweek. – 1979. – January 29. – p. 4.
18. Japan Press Service. – 1978. – Oktober 24.
19. Pacific Affairs. – 1979. – Vol. 52. – n. 3. – p. 440.
20. Asian Security in the 1980: Problems and Policies for Time of Transition. – Santa Monica, 1979. – p. 28.
21. Brzezinsky Zb. The Fragile Blossom. – N. Y., 1972. – p. 136.
22. Setting National Priorities: Agenda for the 1980. – Wash., 1980. – p. 416.
23. International Herald Tribune. – 1978. – n. 17. – June 18.
24. Military Power and Policy in Asian States: China, India, Japan. – Boulder, Colorado, 1980. – p. 162.
25. Mainichi Daily News. – 1979. – January 3.
26. China's Economy and Foreign Trade 1978-1979. – U. S. Department of Commers. – Washington, 1979. – p. 19.
27. Pacific Affairs. – 1978. – n. 3. – p. 310.
28. Japan Times. 1978. – August 13.

ПРОБЛЕМИ СТАДІАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СХІДНИХ СУСПІЛЬСТВ ПОЧАТКУ НОВОГО ЧАСУ

У радянському сходознавстві, методологічною основою якого був формаційний підхід, прагнення пов'язати еволюцію Сходу з революційними подіями європейської історії обумовило існування двох точок зору щодо питання кінця середньовіччя і початку нового часу. Московські сходознавці початком нового часу вважали англійську буржуазну революцію середини XVII століття, опоненти даної концепції, в основному представники ленінградської школи, вважали такою гранню французьку буржуазну революцію кінця XVIII століття.

Ці два підходи відображені в радянській учбовій літературі. Підручники з історії країн Азії і Африки, видані Московським державним університетом, засновувалися на першому підході, а підручники, підготовлені авторами Ленінградського державного університету, засновувалися на другому підході [1].

Згідно з концепцією "східного феодалізму", країни Сходу у XVI-XVIII століттях перебували в стані кризи. У деяких працях безвихідність ситуації підкреслювалася тезою про те, що на момент європейської колоніальної експансії капіталізм на Сході не виник [2]. Погляди на характер еволюції азійських суспільств, що панували в радянському сходознавстві, не виходили за межі європоцентристських уявлень про поступально-однолінійний розвиток людства по ступенях історичного прогресу.

Останнє десятиріччя ознаменувалося істотними змінами в методології вивчення Сходу. У пострадянському сходознавстві пошуки більш глибокого розуміння суті історичної еволюції східних суспільств стимулювали інтерес до проблем впливу релігійно-ідеологічних нормативів на політичну і соціально-економічну підсистеми. У вітчизняному сходознавстві були зроблені спроби застосування цивілізаційного підходу до вивчення історії.

На сучасному етапі дослідження східних цивілізацій набули явної політичної актуальності. Це зумовлено безпрецедентним похваленням останнім часом незахідних центрів культури, що претендують на універсальне значення власних традицій і цінностей (Китай, Індія, арабський світ та ін.). Цивілізаційний аналіз східних суспільств актуалізується в галузі прикладної політології.

Проблеми, пов'язані з вивченням специфіки історії конкретних східних цивілізацій, виявилися настільки складними, що виник свого роду методологічний еклектизм, що виявився в поєднанні європоцентристського прогресизму з цивілізаційним підходом, заснованим на принципі соціокультурного плюралізму.

Ця тенденція відбилася, насамперед в російських і вітчизняних учбових посібниках і визначила характеристику стадіальної ідентифікації східних суспільств початку нового часу.

Так, в учбовому посібнику В.А.Рубеля, Схід розглядається в цивілізаційному ракурсі, виділяється відповідна соціокультурна спільність, концепція "східного феодалізму" відкидається. Автор стверджує, що всі структури традиційних східних суспільств прийшли до логічного занепаду і кризи [3]. Інакше кажучи в посібнику, мова йде про системну кризу, яка торкається всіх суттєвих сторін цивілізації: політики, економіки, ідеології, культури, а також поза особистісне середовище мешкання. В.А.Рубель датує цей кризовий стан кінцем XVII століття і розглядає його як рубіж між середньовіччям і новим часом. Зазначимо, що саме поняття "середні віки", в контексті цивілізаційного підходу до Сходу, втрачає будь-яке значення.

Теза про системну кризу східних цивілізацій так само викликає ряд заперечень. У сучасних сходознавчих дослідженнях досить аргументовано доводиться, що у XVI-XVIII століттях на Сході не було абсолютного господарського регресу. У той час як XII-XVII століття для Західної і Східної Європи були періодом затяжної кризи сільськогосподарської культури. Прихильники концепції "випереджального розвитку" Європи в період нового часу підкреслюють, що за рівнем розвитку продуктивних сил і суспільної продуктивності праці Схід аж до середини XVIII століття випереджав Європу. Лише до позначеного періоду Європа наздогнала Азію за рівнем ВВП на душу населення. Саме Схід, передусім Індія і Китай, мали до середини XVIII століття більш високий рівень економічного розвитку, більш розвинену систему товарно-грошових відносин і більш глибокі традиції торгівлі і лихварства. До кінця XVIII століття Європа як би залишила позаду країни Сходу, але це було результатом випереджального розвитку Заходу. У розвитку східних суспільств не сталося і не відбувалося ніяких принципових змін [4].

Поверхневий погляд на соціально-політичну історію Сходу періоду XVI-XVIII століть сповна може надати аргументи, які підтверджують кризовий стан східних суспільств. Так, ситуація що склалася в Індії на початок XVIII століття В.Рубелем характеризується таким чином: "Індія як унікальна стабільна система традиційних порядків перестала існувати, але тотальна криза не створила умов для фазового переходу до нових суспільних структур". При цьому підкреслюється, що стабільність не забезпечувалася не тільки державою, але і варно-кастовою системою [3; 417].

Розпад Монгольської імперії, розглянутий в контексті соціокультурної специфіки Індії, не є вирішальним, оскільки політичний індуський системі не характерна імперська традиція. Ослаблення державних засад не обов'язково рівнозначно соціально-політичній деградації суспільства.

Найважливішим структуроутворюючим принципом індійської соціальної організації була общинність. Цей принцип обумовив існування не тільки каст, але і общин різних типів і рівнів організації. Затвердження про кризу варно-кастової системи та індійської общини вимагають аргументованого підтвердження.

Немає вагомих доказів занепаду культури в Індії, вона розвивалася в руслі традиційних релігійних цінностей [5].

У цивілізаційному ракурсі постановка питання про кризу індійської соціокультурної спільності у XVI-XVIII століттях може бути виправдана ісламським "викликом". Оцінки наслідків взаємодії ісламської і індуської соціокультурних традицій вельми різні, але, як правило, підкреслюється велика стійкість традиційних релігійно-філософських і етичних уявлень індуїзму, що зберігалися навіть в тих індусів, що прийняли мусульманство [6].

Існуючи чотири тисячі років та стикаючись на протязі цього періоду з різними культурами, традиціями і релігіями, індуїзм демонстрував надзвичайну життєвість, уміння з'єднувати непокероване і здатність наділятися в самі вигадливі форми.

Криза китайської державності чітко виявилася наприкінці XVIII століття. Дослідження ряду конкретних аспектів історії китайського суспільства у XVI-XVIII століттях дозволили сучасним західним синологам прийти до висновку, що стереотип сприйняття Китаю, який лишався пасивним і незмінним в означені сторіччя, явно застарів. Дж.Фербенк підкреслює також зменшення ролі держави "в динамічному зростанні китайської економіки і суспільства" в період маньчжурського володарювання [7].

У ракурсі цивілізаційного підходу встає питання: чи можна розглядати маньчжурську династію, як традиційну в смислі сприйняття базових цінностей китайської цивілізації.

Завоювавши Китай, маньчжури фактично стали вищим правлячим спадкоємним станом, міцно закритою кастою військових. Це суперечило конфуціанським принципам, що визначали "відкритий" характер станової системи традиційного Китаю. Змінилася і цільова установка влади. Ті, що тримають владу в конфуціанській державі, засновуючись на принципі сімейно-державної супідрядності, ніколи не ототожнювали свої інтереси з економічними і політичними потребами якої-небудь однієї соціальної групи.

Для маньчжурів, основною задачею яких було збереження свого панування, використання конфуціанської обрядовості і адміністративного апарату було лише умовою, що забезпечує цю мету. Використовуючи "літературну інквізицію" маньчжури спробували здійснити фундаментальну ревізію усієї китайської культурної спадщини. В умовах, що склалися, китайська інтелектуальна еліта практично позбавилася можливості виконувати свою головну функцію – підтримувати норма-

тивні традиції суспільства і адаптувати їх до нових історичних умов. Китайський "благородний чоловік" став простим виконавцем волі пануючої маньчжурської аристократії. Екзаменаційна система, покликана готувати представників вченого стану (чиновників) також абсолютно деградувала. Зміни, які зазнала державно-адміністративна структура в період маньчжурської династії мали принципове значення. Мова йде не тільки про переважачу роль маньчжурів в державному управлінні, але і про встановлення військового контролю над адміністративною владою [8].

Цивілізаційна специфіка визначається способами вирішення таких фундаментальних протиріч людського буття, як суперечності між людиною і природою, соціумом та індивідом, традицією і інновацією. При маньчжурах механізм забезпечення підтримки цих традиційних способів значною мірою був порушений. Відповідно, криза в Китаї кінця XVIII століття була і проявом відходу від китайських соціокультурних нормативів. Але це не означало, що базові цінності китайської цивілізації були втрачені. Процес адаптації китайської соціокультурної спільності до нових історичних умов був просто ускладнений маньчжурським пануванням.

Теза про світову тотальну кризу східних цивілізацій в початковий період нового часу, викладена в деяких учбових посібниках, фактично веде до заперечення внутрішньою потенцією розвитку східної соціокультурної спільності. Схід представляється як кладовище цивілізацій, що цілком відповідає розхожому історичному стереотипу, який був створений на базі європоцентриського прогресизму. Проблема стадіальної ідентифікації східних суспільств повинна розглядатися в контексті періодизації всесвітньої історії в цілому. Сучасні дослідники глобальної історії початковим рубезем Нового часу вважають XVI століття. Саме з XVI століття формується синхронічна єдність світової історії [10].

Період XVI-XVIII століть розглядається як початковий етап становлення загальнолюдської макрочивілізаційної системи. Промислова революція відповідно була передумовою виникнення індустріального суспільства. Темпи і механізми переходу від аграрної стадії до індустріальної зумовлені цивілізаційною специфікою. Східна соціокультурна спільність до XVIII століття не втратила ні своєї цивілізаційної самоідентифікації, ні своєї вітальності. Спосіб вирішення східними цивілізаціями суперечності між традицією та інновацією, природно, відрізнений від західного. Але не треба забувати, що китайська і індійська цивілізація, на відміну від європейської, мають досвід безперервної соціокультурної традиції протягом, принаймні, трьох тисячоліть. Традиція на Сході була найважливішим засобом еволюції, а потім і модернізації. У процесі переходу від аграрної стадії розвитку до індустріальної лідерство, безумовно, належало Заходу, однак темпи і механізми цього пе-

переходу не можуть розглядатися як універсальні. Соціокультурний плюралізм обумовив поліваріантність цього переходу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. История стран Азии и Африки в средние века.-М.: Изд-во МГУ; История стран Азии и Африки в новое время. Ч.1.-М.: Изд-во МГУ, 1989; Новая история стран зарубежной Азии и Африки.-Л.: Изд-во ЛГУ, 1971.
2. Розалиев Ю.Н. Новейшая и новая история стран Азии и Африки.-М.: Выс. шк., 1987.-С.37.
3. Рубель В.А. История середньовічного Сходу: Курс лекцій : Навч. посібник.-К.: Либідь, 1997.-С.14.
4. Детальніше див.: Иванов Н.А. Восток: новые подходы к изучению истории // Восток.-1993.-№ 4.-С.4-11; Иванов Н.А. Упадок Востока и установление мировой гегемонии Западной Европы. // Восток.-1994.-№ 4.-С.5-17.
5. Ванина Е.Ю. Идеи и общество в Индии в XVI-XVIII вв.-М.: Наука, 1993.-С.28-29.
6. История Индии в средние века.-М.: Наука, 1968.-С.371; Васильев Л.С. История религий Востока. – 4-е изд. – М.: Книжный дом "Университет", 1999. – с. 259; Индуизм. Джайнизм. Сикхизм. – М.: Республика, 1996. – с.9.
7. Fairbank J.K. China: a new history. The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge, Mass., London.-P.163.
8. Черных И.Д. К проблеме кризиса китайской империи в период нового времени. // Записки історичного факультету.-Вип.10.-Одеса, 2000.-С.208-214.
9. Павленко Ю. История світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства.-К.: Либідь, 1996.-С.222.
10. Максименко В.И. Россия и Азия, или Анти-Бжезинский (очерк геополитики 2000 года) // Восток. – 2000. – № 1. – С. 55-59.

T.SROGOSZ

POCZĄTKI KARIERY WOJSKOWEJ JOZEFA GABRIELA STEMPKOWSKIEGO (DO 1772 ROKU)

Historycy wojskowości staropolskiej dość dokładnie opisali już poszczególne kampanie, bitwy, rodzaje broni, a także sylwetki dowódców, szczególnie tych, którzy wstawili się błyskotliwymi zwycięstwami lub dowodzili podczas znaczących batalii. Mimo to nadal stoja przed badaczami poważne luki, zwłaszcza w zakresie życia codziennego żołnierzy i okresów dziejów wojska koronnego (i litewskiego), w których wykonywano zwykle czynności oraz przeprowadzano działania niezgodne z interpretacją późniejszej historiografii.

Dowódca, którego negatywnie oceniano w historiografii, był Józef Gabriel Stempkowski. Nie doczekał się on (może z tego powodu?) bogactwa publikacji, mimo że przez wiele lat dowodził największą jednostką armii koronnej, zasiadał w Departamencie Wojskowym Rady

Nieustajacej, a takze spelnial na kresach poludniowo-wschodnich wazna role polityczna. Wlasciwie jedyny, w miare pelny, wizerunek Jozefa Gabriela Stempkowskiego opracowal A. J. Rolle [1]. Stempkowski jawi sie w jego pracy jako okrutny pogromca hajdamakow, który przypadkowo wzniosl sie na szczyty drabiny społecznej, po czym nieudolnie kierowal sprawami wojskowymi i politycznymi na Ukrainie, majac przede wszystkim na uwadze interes osobisty (budowe swojej potegi ekonomicznej). Zainteresowania A.J. Rollego wynikaly ze znajomosci problemow Podola i Ukrainy, wiedzial on bowiem, ze Stempkowski byl na tych pierwszoplanowa postacia w drugiej polowie XVIII w. Interpretacja faktow i ocena postaci to juz druga sprawa.

Inni autorzy zajmowali sie postacia Stempkowskiego w kontekście problemow, jakie nekaly Rzeczypospolita na przełomie lat 60-tych i 70-tych XVIII w-F. Rawita-Gawronski i W.A. Serczyk, ze wzgledu na swoje sympatie do ro-chow hajdamackich i tzw. koliszczyny, podkreslali okrutne traktowanie zbuntowanych chlopow przez Stempkowskiego [2]. Zupelnie inaczej przedstawia postac regimentarza W. Konopczynski, który sugerowal inspirowanie koliszczyny przez rosyjskie kregi dyplomatyczne i wojskowe [3]. Duzo ustaleni, które niestety nie zostaly wykorzystane przez pozniejszych autorow, wniosl B.Pawlowski [4]. Zaslugi Stempkowskiego podczas tlumienia epidemii dżumy w latach 1770-1771 opisal T.Srogosz[5].

Celem artykulu jest ukazanie dzialalnosci wojskowej Jozefa Gabriela Stempkowskiego do 1772 r., kiedy wszedl on do grona senatorow Rzeczypospolitej. W artykule bede analizowal kolejne etapy jego kariery wojskowej, aby wyroznic niektore prawidlowosci awansu społecznego w okresie panowania Stanislaw Augusta Poniatowskiego. W tym celu bede polemizowal z dotychczasowymi ocenami historykow, zwlaszcza zas A. J. Rollego i W. A. Serczyka.

Jozef Gabriel Stempkowski nie pochodził z rodziny nuworyszow, aczkolwiek tylko niektorzy jego przodkowie osiagneli godnosci senatorskie. Pierwsze wzmianki o Stempkowskich vel Stepkowskich herbu Suchekomnaty (uzywam pierwszej wersji nazwiska, poniewaz tak podpisywal sie Jozef Gabriel) pochodza z XVI w. Obok podpisu hetmana wielkiego litewskiego Krzysztofa Radziwilla z 1598 r. widnieje nazwisko Maksyma Stempkowskiego, który pelnil wówczas funkcje pisarza [6]. Reprezentowal on jednak linie rodzinna, która w XVIII w. juz wygasla. W XVII w. najbardziej znanym przedstawicielem rodu byl Gabriel Stmpkowski, starosta wlozmierski i kasztelan bralawski, wlasciciel dobr pod Luckiem, za którym wielokrotnie wstawiala sie szlachta w instrukcjach poselskich na sejm, podnoszac jego zaslugi dyplomatyczne i dzialalnosc w komisjach moskiewskich. Bez watpienia Gabriel Stempkowski w 1645 r. poslowal do Moskwy [7]. Po jego smierci w 1662 r. kasztelanem bralaw-skim zostal syn Stefan [8]. Innym znaczacym czlonkiem rodziny byl Jan Ludwik, biskup kamieniecki. W 1712 r. trzej bracia Stempkowscy (Stefan, Jan i Teodor)

dokonali zajazdu na majatek wdowy po Ulasie Szyznarowiczu Synhajewskim i zabrali jej czesc wsi Meszki.

Jozef Gabriel Stempkowski urodzil sie okolo 1740 r. jako syn Jakuba, kasztelana zamowskiego, i Hanny z domu Henry kowskiej. Druga zona Jakuba byla Teresa Geszawowna, corka generala-majora Tomasza Ernesta Antoniego Ge-schawa vel Geschowa, z ktora mial drugiego syna Jana [9]. Wedlug A.J.Rollego majatek Stempkowskich w Halickiem nie nalezal do duzych, dlatego synowie "liznawszy troche nauki, zapewne n jezuitow lwowskich, rzucili sie w swiat szeroki szukac doli lepszej" [10]. Niewatpliwie Jakub Stempkowski nie dorobil sie wielkiej fortuny, ale przez kilkudziesiecioletnie sprawowanie godnosc senatorskiej i powtorny ozenek z corka generala-majora stworzyl podwaliny pod przyszla kariere wojskowa i polityczna najstarszego syna. Prawdopodobne wyksztalcenie w szkole jezuickiej nie odbiegalo od owczesnej normy postepowania w rodzinach szlacheckich, a nawet magnackich. Dowod na niezbyt gruntowne wyksztalcenie Jozefa Gabriela Stempkowskiego znajdujemy w jego korespondencji, gdzie zdarzaly mu sie bledy gramatyczne, stylistyczne, a nawet ortograficzne (np. zamiast koncowki -a prawie zawsze pojawia sie -om). Tylko dzieki inteligencji i jasnosci umyslu pisane przez niego osobiscie lub dyktowane teksty sa zrozumiale i odzwierciedlaja widziana jego oczami rzeczywistosc.

Czynnikiem znacznie ulatwiajacym Stempkowskiemu droge do kariery bylo wstepienie na tron Stanislaw August Poniatowski, jego polityka personalna, poroznienie sie z wujami Czartoryskimi i zalozenie w 1765 r. gabinetu. Stanislaw August reprezentowal poglad, ze nie nalezy nominowac na stanowiska ludzi, dzieki ktorym sprawowal wladze lub pelniacy dotad wazne funkcje. Swiadcza o tym slowa A. Moszczynskiego: "Od poczatku panowania Stanislaw August dazyl krol do pominięcia magnatem i familii, ktore go wyniosly nad rownosc szlachty za poprzednikow jego i nigdy ich nie uzywal, nie wysylal poslami do zagranicznych dworow, ale z nowo zrobionych albo wybranych pomiedzy szlachty" [11].

Dla Stempkowskiego sprzyjajaca okolicznoscia okazala sfe znajomosc (mlodziencza przyjazn) z Franciszkiem Ksawerym Branickim. A. J.Rolle napisal: "Obaj kasztelanke, obaj chudopacholowie, a do hulaszczego zycia majacy ped niemaly, przypadli sobie do serca" [12]. Z kolei Branicki, weteran wojny siedmioletniej i juz znany oficer, zasluzy na wdziecznosc przyszlego krola dzieki sytuacji, jak miala miejsce w 1758 r. Wyruszył on wowczas do Petersburga w celu uzyskania poparcia Rosji dla kandydatury ksiecia Karola na tron kurlandzki. W tym samym czasie w Petersburgu przebywal z misja dyplomatyczna Stanislaw Antoni (dopiero podczas koronacji przybral imie August) Poniatowski, ktorego laczył zwiasek milosny z Katarzyna, przyszła imperatorowa. Branicki wyswiadczył Poniatowskiemu i Katarzynie przysluge, zaslaniajac ich przed gniewem

meza, wielkiego księcia Piotra [13]. Po powrocie z Petersburga przyszedł król adorował słynną z piękności siostrę Branickiego, Elżbietę, która miała duży wpływ na kochankę. W pierwszych latach panowania Stanisława Augusta osiągnął Branicki znaczącą pozycję i zaszczyty: generała-lejtnanta wojsk koronnych, generała artylerii litewskiej, kawalera orderów, starostwo przemyskie i stanowisko łowczego wielkiego koronnego.

Na początku lat 60-tych XVIII w. powstała grupa koleżeńska młodych ludzi, wśród których najważniejsze role pełnili Poniatowski i Branicki. W tym kręgu pozostawali obaj bracia Stempkowscy: Józef Gabriel i Jan. Jan nie zrobił kariery, jedynie w 1764 r., po koronacji Stanisława Augusta, został szambelanem. Być może zaważyły tutaj jego cechy osobowości (małomówność, brak siły przebicia), ale najważniejszą przyczyną załamania kariery stanowił późniejszy dostęp do konfederacji barskiej, czym sprzeniewierzył się dotychczasowym możnym przyjaciółom. Zupełnie inną osobowość miał starszy brat, Józef Gabriel. A.J. Rolle, po części tendencyjnie i krzywdząco, tak go scharakteryzował: "Rycerskie umiłował rzemiosło, ale ducha wojennego rzeczywiście nie nosił w sobie, tylko w formie cały utonął. Rubaszny i posuwisty, polskiego stroju nie zrzucił do zgonu, czuprynę podgalał, z dykteryjkami się nosił, a te właśnie jowialistes jedyną mu potem stronników, pomagały do popularności. Szlachta, na kresach szczególnie, przepadała za tłustymi żartami pana wojewody" [14]. Józef Gabriel Stempkowski był rzeczywiście człowiekiem otwartym i bezpośrednim, czym jednał sobie otoczenie, ale też pracowitym i konkretnym, ze sporym zmysłem organizacyjnym i nabywanym z czasem doświadczeniem wojskowym. Wreszcie charakteryzowała go lojalność, zwłaszcza wobec króla. Stało się to zresztą przyczyną nieprzychylnych opinii zarówno współczesnych, jak i historyków, że jakoby kierował się tylko karierą lub nie miał innej drogi. Tym opiniom przeczy twarde stanowisko podczas niespokojnych lat 1768-1772 (inni, często wychwalani przez historiografię, zmieniali obozy i to nie z pobudek pryncypialnych) oraz postawa już po osiągnięciu wysokich funkcji w państwie, kiedy w dalszym ciągu wiernie stał przy boku Stanisława Augusta.

Stempkowski został rotmistrzem w autoramencie cudzoziemskim przed 1764 r., ponieważ w tym roku wystąpił w tej roli podczas uroczystości koronacji cudownego obrazu w klasztorze bazylianów poczajowskich [15]. W tym czasie wojsko koronne znajdowało się w stanie rozkładu, a kupowanie szarż, nawet dla kilkunastoletków, traktowanie oddziałów jako źródła zysku lub dla celów reprezentacyjnych i paradnych, uważano za zjawiska normalne [16]. Nie wiemy, w jaki sposób Józef Gabriel Stempkowski uzyskał rotmistrzostwo i czy służył wcześniej. Jako hipotezę możemy przyjąć, że szarżę zakupił mu ojciec. Jest to uzasadnione stosunkowo małym majątkiem rodzinnym, czyli kasztelana żar-nowskiego stać było na nabycie szarży w niżej notowanym autoramencie cudzoziemskim (o wiele wyżej ceniono autorament polski, zwłaszcza

kawalerie narodowa). Autorament cudzoziemski, zorganizowany podczas panowania Władysława IV, tak został w drugiej połowie XVIII w. scharakteryzowany przez J.Kitowicza: "Wojsko polskie, które używało sukni, języka i trybu niemieckiego (munduru, komendy, regulaminu). Były tam regimenty piesze i konne, tudzież artyleria" [17].

Podane wyżej czynniki i okoliczności, jakie obserwujemy w okresie młodości Stempkowskiego, możemy rozpatrywać z trzech punktów widzenia: jako normalna droga kariery dla syna magnata lub bogatego szlachcica, jako droga wynikająca z przynależności do potencjalnie bardzo wpływowego kregu przyjaciół, czy wreszcie jako zespół jego cech osobowości. Wszystko to złożyło się na dobry start w karierze wojskowej, co w powiązaniu z niezwykle skomplikowaną sytuacją na przełomie lat 60-tych i 70-tych XVIII w. przyniosło efekty w postaci osiągania kolejnych stopni awansu społecznego w wojsku i świadę polityki.

Czy Stempkowski nominalnie tylko sprawował funkcje dowodczą, czy poważnie traktował szarżę rotmistrza? Obecność podczas uroczystości w klasztorze bazylianów począjowskich wskazuje na to, że rzeczywiście przynajmniej część czasu spędzał wśród swoich podkomendnych. O rosnącej wiedzy i doświadczeniu wojskowym świadczy wybór Stempkowskiego na sejmie Czaplica w 1766 r. do grona koronnej Komisji Wojskowej (współ ze swoim przyjacielem Branickim) [18]. Stempkowskiego, jako delegowanego z izby poselskiej, nazwano kasztelanem zarnowskim i porucznikiem znaku pancernego, a więc musiał w międzyczasie zakupić szarżę w kawalerii narodowej. Osobne dla Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego komisje wojskowe utworzono w 1764 r. w celu ograniczenia władzy hetmanów i reorganizacji armii. Koronna Komisja Wojskowa z energią przystąpiła do pracy, zajmując się między innymi ułożeniem nowych regulaminów. Stempkowski, popierany przez króla i Branickiego, w 1767 r. wszedł w skład komisji układającej regulamin dla kawalerii, której przewodniczącym został książę August Czartoryski. A.J.Rolle tak to skomentował: "To pierwszy krok i nie tak małego znaczenia jakby się zdawać mogło. Prezesem komisji był senator lub inny wysoki dygnitarz, jakby dla honoru; ale na członków wybierano ludzi obeznanych z wojennym rzemiosłem. Szlachta, czytając owe przepisy, ciekawa była, kto je układał, i oto w poczcie znanych nazwisk spotyka nieznane Stempkowskiego. Kto to taki? – pyta jeden drugiego. Musi być – konkluduje – w bojowym kunstcie doświadczony, kiedy tu się dostał. I oto krok pierwszy do awansów. Tak stały rzeczy, kiedy wybuchła barska zawierucha..." [19].

Komentarz A.J.Rollego zawiera dwa istotne braki. Po pierwsze Stempkowski nie był wówczas osobą nieznaną, skoro od wielu miesięcy zasiadał w Komisji Wojskowej, po drugie zaś nie skończyła się na tym jego aktywność przed konfederacją barską. Mianowicie na sesji Delegacji sejmowej 28 stycznia 1768 r. Stempkowski, obok Kazimierza

Poniatowskiego, Adama Poninskiego i pułkownika gwardii Jordana, figuruje jako autor Projektu regulamentu nowo reformowanego wojska autoramentu polskiego[20]. W Ionie Komisji Wojskowej scierały się wówczas wpływy księcia Augusta Czartoryskiego i partii dworskiej kierowanej przez podkomorzego wielkiego koronnego Kazimierza Poniatowskiego, który pretendował do buławy wielkiej po Janie Klemencie Branickim. Podstawowym punktem spornym stał się autorament polski. Kawaleria narodowa kojarzyła się obserwatorom z zewnątrz ze średniowieczem i orientalizmem. Szarże traktowano jako synekury, a najważniejsza bolączka było "absentowanie". Spor o polski autorament miał w gruncie rzeczy podłoże polityczne, ponieważ towarzysze stanowili klientele hetmanów. Komisja Wojskowa, gdzie przeważały wpływy księcia Czartoryskiego, usiłowała drogą łagodnej perswazji skłonić towarzyszy do dyscypliny, natomiast grupa Kazimierza Poniatowskiego, z pominięciem Komisji Wojskowej, a szukając poparcia u ambasadora rosyjskiego Mikołaja Repnina, podjęła radykalną próbę rozprawienia się z polskim autoramentem w czasie obrad Delegacji sejmowej.

Według projektu reformy wojsko polskiego autoramentu miało być podzielone na cztery pułki i osiem szwadronów jazdy przedniej (razem ponad 5000 ludzi). Pozostawiono część nazw (oddziały husarskie i pancerne, podział na towarzyszy i pocztowych, zaciąg towarzyski itp.), ale ogólnie dążono do wprowadzenia zwyczaju cudzoziemskiego: przeobrażenia żołnierzy w podoficerów i szeregowych, ograniczenie roli rotmistrzów na rzecz wzmocnienia władzy pułkowników, musztra, przydział zółdu, karności. Projekt został przyjęty przez Delegację, ale pominięto go w dalszej procedurze sejmowej. E. Rostworowski uważał, że przyczyną tego była konfederacja barska, ponieważ wstrzymanie reformy miało zapobiec masowemu przechodzeniu chorągwi polskiego autoramentu na stronę konfederatów [21].

Mając około 26-28 lat Stempkowski stał się ważną postacią w życiu wojskowym i politycznym Rzeczypospolitej. Praca w Komisji Wojskowej i innych gremiach była dobrą odskocznią do dalszej kariery. Przeszkody nie stanowił młody wiek Stempkowskiego, który wykazał w tych chwilach dojrzałą trwałość stanowiska. Mimo zasiadania w komisji kierowanej przez księcia Czartoryskiego nie uległ tej osobowości i dalej trwał na pozycjach prokrolewskich. Wynikło z tego poparcie dla projektu reformy polskiego autoramentu, forsowanego przez partię dworską. Poparcie to zostało wzmocnione faktem, iż Stempkowski był rotmistrzem autoramentu cudzoziemskiego (szarża porucznika znaku pancernego miała charakter reprezentacyjny), dlatego nie podobало mu się rozluźnienie dyscypliny wśród towarzyszy z polskiego zaciągu. Można nawet wysunąć hipotezę, że w 1764 r. kasztelan żarnowski z rozmysłem, a nie z braku pieniędzy zakupił dla syna szarżę w autoramencie cudzoziemskim, gdyż reforma lub likwidacja autoramentu polskiego wpisywała się w plan naprawy

Rzeczypospolitej nowo wybranego krola. Byc moze na decyzji Stempkowskiego zawazyla takze opinia weterana wojny siedmioletniej Ksawerego Branickiego, który niejednokrotnie wypowiadal sie na temat nieprzydatnosci zaciagu towarzyskiego. Prawdopodobnie w pierwszych miesiacach 1768 r. Stempkowski awansowal w hierarchii wojskowej i zostal oboznym koronnym [22].

Lata 1768-1772 to okres wielkiej proby dla Stanislaw Augusta Poniatowskiego i ludzi z nim zwiazanych: konfederacja barska, koliszczynna, wojna rosyjsko-turecka w okolicy Chocimia (przemarsze zolnierzy rosyjskich przez terytorium Rzeczypospolitej), epidemia dzumy, zakusy panstw osciennych w kierunku rozbioru. Lata te stwarzaly mozliwosc wybicia sie, dzialania, poszukiwania wlasnej drogi w szybko zmieniajacych sie okolicznosciach. Czy nowo mianowany obozny koronny skorzystal z dalszej szansy awansu, czy sprostal narastajacym problemom, czy nie dal sie skusic koniunkturalnym konstelacjom politycznym?

Dla Stempkowskiego okazja do dzialania nadarzyla sie juz w poczatkowych dniach konfederacji barskiej. W partiach podolskiej i ukraińskiej nastapilo poruszenie konfederackie, zwlaszcza wsrod towarzyszy polskiego autoramentu. Ambasador Repnin wywieral presje, aby wyslac do wojska Branickiego w celu uspokojenia nastrojow. Na ten temat rozmawial z krolew 14 maja 1768 r. W trzy dni pozniej Komisja Wojskowa postanowila wyslac swoich dwoch czlonkow, Branickiego i Stempkowskiego, aby zaprowadzili porzadek w obu partiach oraz w garnizonach Kamieniec Podolski i Lwow [23].

Przed Branickim i Stempkowskim stalo trudne zadanie. Na terenie ich dzialania stacjonowaly dwie partie: podolska pod dowodztwem regimentarza Jozefa Dzieduszyckiego i ukraińska pod dowodztwem regimentarza Ignacego Woronicza. Branicki polaczyl obie partie i objal nad nimi dowodztwo. Z uszczuplonymi przez dezercje silami musial zwalczac oddzialy konfederatow. Pierwsza bitwa rozegrala sie pod Zinkowem z grupa Slawoszewskiego [24]. Stempkowski w czasie walki poczatkowo pozostawal w rezerwie, pozniej zas wspieral awangarde. Bitwa zakonczyla sie zwyciestwem oddzialow krolewskich. W tych chwilach Branicki nie szczedzil pochwal swojemu przyjacielowi. 4 czerwca 1768 r. pisal do krola z Chodorowa: "Rowna jest pana oboznego troskliwosc, co i moja (...) Samemu zas jemu moge dac te twierdze: ze szczerze, ochoczo i z expensem mnie dopomaga" [25]. Branicki i Stempkowski w stosunkowo krotkim czasie doprowadzili do zwiekszenia szeregow partii ukraińskiej i podolskiej. Mianowicie konfederatow, ktorzy uprzednio zdezerterowali z oddzialow kompu-towych wcielali do swojej partii. W grudniu partia ukraińska i podolska liczyla 12 oficerow, 271 towarzyszy i 764 pocztowych [26].

19 czerwca 1768 r. polaczone sily rosyjsko-krolewskie zdobyly Bar, gdzie Stempkowski spotkal sie ze swoim bratem, Janem. A.J.Rolle ujal to

w literacki sposób (nie ma na ten temat podstawy źródłowej): "Spotkanie braci było nader przykre. Mieli oni długą na osobności rozmowę, która nie doprowadziła do pożądanego porozumienia. Przekonania zostały niewzruszone, co zaszczyt Janowi przynosi. Groziło mu wygnanie w dalekie stępy – a jednak nie uległ" [27]. Prawdopodobnie wskutek wstawiennictwa brata Jan Stępkowski został zwolniony i powrócił do swojego majątku w Halickiem. Podobno obaj bracia nie spotkali się już nigdy więcej. Obozny koronny trwał nadal przy królu, mimo wezwań konfederatów, aby przystąpił do ich szeregów [28].

Po zdobyciu Baru partia ukraińska i podolska została rozlokowana we wschodniej części województwa podolskiego, a na początku lipca 1768 r. Branicki rozkazał rozbicie obozu w okolicy Serbow pod Szarogrodem. Wkrótce potem wybuchła koliszczyzna, o której Komisja Wojskowa dowiedziała się z raportu Branickiego 11 lipca 1768 r. [29]. Naczelne władze w Warszawie wydały natychmiast dyspozycje odnoszące się do stłumienia buntu. Stanisław August radził, aby co dziesiątego hajdamaka i chłopów karać ucieciem reki i nogi, co da większe efekty psychologiczne, niż kara śmierci [30]. Po wzmocnieniu partii ukraińskiej i podolskiej dziesięcioma chorągwiami partii małopolskiej regimentarza Hieronima Wielopolskiego do akcji tłumienia buntu przystąpił Branicki, w czym współdziałał z oddziałami rosyjskimi [31]. W wydarzeniach tych uczestniczył Stępkowski/ na którym – z racji sprawowania stanowiska obozowego koronnego – spoczywały liczne obowiązki: zapewnienie żywności i kwater dla żołnierzy oraz furazów dla koni, wydawanie biletów (przepustek) na wyjazd z obozu, zapewnienie dyscypliny na kwaterach, zwłaszcza zaś wstrzymywanie i zgodnego z artykułami prawa wojennego zachowania się wobec ludności cywilnej. Niewątpliwie stanowisko obozowe dobrze przygotowywało do późniejszego dowództwa nad partią ukraińską i podolską.

Pierwsza fala represji przeciwko koliszczyznie miała miejsce jesienią 1768 r., w czym uczestniczyły oddziały rosyjskie generała Michała Kreczennikowa, partia ukraińska i podolska oraz grupki milicji nadwornych. Zaczęły pracować sady doradne w Żytomierzu i Białej Cerkwi. Branicki część schwytanych hajdamaków i chłopów karał śmiercią, część wysyłał do Kamieńca Podolskiego i Lwowa do pracy przy naprawie fortyfikacji, a pozostałych wysyłał królowi do Ujazdowa. Działania te zakończyły się pod koniec 1768 r., kiedy to partia ukraińska i podolska, wobec wybuchu wojny rosyjsko-tureckiej, została wycofana w Chełmskie. Branicki, na polecenie króla, wyjechał wówczas do Warszawy, a dowództwo przykazał dotychczasowemu obozowemu koronnemu, Stępkowskiemu [32].

Do momentu wyjazdu Branickiego do Warszawy w zasadzie główne siły hajdamaków pod dowództwem Maksyma Zelezniaaka i Jurana Gonty rozbito, ale nadal na kresach południowo-wschodnich Rzeczypospolitej istniało dużo mniejszych oddziałów, które miały spustoszenie. Nowy wodz hajdamacki o nazwisku Zurba zgromadził około 600-700 ludzi i

kontynuował walkę, która toczyła się w sprzyjającym dla niego terenie, składającym się z gęstych lasów i porośniętych wysoką trawą stepów. Oddziały hajdamaków (hajdamaka w języku tureckim znaczy: grabić, rabować, napadać) cechowały się okrucieństwem, zwłaszcza wobec szlachty, księży, unitów i Żydów. Zgodnie z polskim ustawodawstwem za rozboj, bunt, zbrojstwo, kradzież (też za współdziałanie) groziła kara śmierci. W zależności od rozmiaru wyżej wymienionych przestępstw wymierzano karę zwykłą przez ścięcie lub powieszenie, albo kwalifikowaną przez ciętowanie, łamanie kołem, wbicie na pal itp.

Po objęciu dowództwa nad partią ukraińską i podolską (15 czerwca 1769 r. przyszła oficjalna nominacja na regimentarza) [33]. Stępkowski miał bardzo poważne trudności, dlatego cofnął się do defensywy. Jego siły miały wskutek dezercji, natomiast oddziały hajdamaków, dzięki uzupełnieniom zadanych łupów chłopów, pozostawały mimo strat w prawie niezmienionej postaci. Do tego dochodziło złe obchodzenie ze strony wojska rosyjskiego, łącznie z biciem żołnierzy koronnych i wyrzucaniem z kwatery. Regimentarz pisał do Komisji Wojskowej: "Moskale te czynią gwałtowności przez branie podwód do Chocimia i tych powracających, tudzież, przez mienienie komend, którzy nieustannie przechodzą od granic i nie tylko na kolo mnie ze biora, ale i z moich posterunków już brać chcieli. Opieram się jak mogę, ale żadna racja tak grubego narodu widzieć nie skonwikuje, a bić się ani mocy, ani ordynansu nie mam" [34]. Komisja Wojskowa podtrzymywała z jednej strony rozkazy dla Stępkowskiego przeciwko hajdamakom, z drugiej zaś nakazywała cofać się w głąb kraju w celu unikania zaczepki ze strony żołnierzy rosyjskich i utrzymania stanu osobowego partii. Z kolei okolicznością sprzyjającą regimentarzowi były wypadki hajdamackie na lewobrzeżnej Ukrainie, łącznie z atakami na oddziały carskie. Dlatego Rosjanie musieli w dalszym ciągu współdziałać ze Stępkowskim w walce z buntownikami.

Po krótkim okresie odpoczynku i przygotowań regimentarz przystąpił do zdecydowanego działania. Prawdopodobnie w pierwszym kwartale 1769 r. założył stały oboz wojskowy pod Kodnia, gdzie powołał również specjalny sąd wojskowy dla hajdamaków i zbuntowanych chłopów [35]. W celu rozbicia resztek oddziałów hajdamackich zorganizował podległą sobie jednostkę, w obozie pozostawiając tabory, a na wyprawy zabierając jedynie juczne konie. Rzadko kiedy Stępkowski wyruszał sam przeciwko buntownikom, wysyłając podjazdy pod dowództwem wypróbowanych oficerów, najczęściej Rafała Dzierżka i Rocha Jerlicza. Przez wiosnę i lato 1769 r. podjazdy partii ukraińskiej i podolskiej przenosiły się z miejsca na miejsce, pacyfikując województwa braclawskie i kijowskie, zwłaszcza zaś rejon Humania, który najbardziej groził odnowieniem buntu.

30 sierpnia 1769 r. regimentarz wydał manifest do poddanych na Ukrainie, który nakazał wydrukować, a następnie odczytywać z ambon, rozwieszać na drzwiach karczem i kościołów, przesyłać właścicielom

ziemskim. W manifestacji ubolewano nad stanem pięknej ziemi ukraińskiej, ongiś mlekiem i miodem płynącej, a aktualnie zbroszonej krwią, spustoszonej i obroconej w popioł. Stempkowski nawoływał do okazania posłuszeństwa duchownym unickim i dziedzicom oraz do wywiazywania się z zaległych świadczeń. Na koniec przestrzegal: "Gdybyście w najmniejszym punkcie cokolwiek uchylili, co jest wyżej przepisanego, zesłany ja z woli i rozkazu Jego Królewskiej Mości i ordynansu Przesławnej Komisji Rzeczypospolitej Wojska Koronnego generalnie nad wszystkim tu będącym mający komendę, gromić i ściągac tak będą, jakiesie widzieli i słyszeli w Lisiance, i gdybym się bił z wami pod Olchowcem i Litniówką jak dotąd hajdamacy i zbrojcy, którymi wy sami jesteście, doświadczają w obozie, to kar cielesnych, to życia utracą" [36].

Stempkowski miał na kresach południowo-wschodnich Rzeczypospolitej dużą swobodę w działaniu. Najczęściej korespondował z Jackiem Ogrodzkiem, kierownikiem gabinetu królewskiego, lub z samym Stanisławem Augustem. B. Pawłowski trafnie określił stanowisko Komisji Wojskowej wobec wydarzeń na Ukrainie [37]. Magistratura ta, zadowolona z przebiegu akcji pacyfikacyjnej, niewiele mogła pomóc, zalecała tylko, aby regimentarz nie obchodził się nazbyt okrutnie z chłopami i nie wszystkich karał śmiercią. Ostrzegała, aby ograniczył wydawanie uniwersałów odnoszących się do jurysdykcji duchownej i nie forsował zbyt no żołnierzy, którym od kilku miesięcy zalegano z żołdem.

Bywało, że korespondencja Stempkowskiego z Warszawą okresowo ustawała. Na przykład w 1769 r. regimentarz przez dwa miesiące nie wysyłał raportów. Fakt ten tłumaczył przecieciem komunikacji z powodu znacznych sukcesów konfederatów w województwach bełzkim i wołyńskim [38]. W okresie późniejszym, to jest 23 września 1770 r., Stempkowski informował, że kurier przedostał się tylko dlatego szczęśliwie do Warszawy, ponieważ napotkani po drodze konfederaci spali nie wystawiając wart [39]. Również z powodu złej pracy poczty nie wszystkie raporty docierały do gabinetu królewskiego i Komisji Wojskowej. Między funkcjonariuszami poczty a kurierami Stempkowskiego wybuchały konflikty. Wysłannicy regimentarza zostali kilka razy bezpodstawnie zatrzymani na stacjach pocztowych, na dodatek rabowano ich z pieniędzy. Z drugiej strony narzekano też na zachowanie kurierów. Na przykład poczt-majster z Włodzimierza złożył skargę o pobicie, bezprawne zagarnięcie koni i wymuszanie świadczeń bez zapłaty [40]. Stempkowski obiecał, że przesłucha w tej sprawie swoich ludzi i ewentualnie ukarze.

Stempkowski zwalczał hajdamaków w latach 1769-1771, ze szczególnym nasileniem w pierwszym roku dowodzenia partią ukraińską i podolską, za co wśród ludności ukraińskiej zyskał przydomek "krwawy" lub "straszny". Jego działania przeciwko hajdamakom zostały szczegółowo opisane w literaturze przedmiotu, zwłaszcza zaś przez W. A. Serczyka [41], dlatego ograniczę się do pobieżnego omówienia tych faktów, polemizując

czasem z interpretacją, dokonana przecież w latach 60-tych i 70-tych naszego stulecia (mimo to i tak wywazona). Chodzi głównie o osobistą odpowiedzialność Stępkowskiego za zbyt srogie represje. Można wprowadzić stwierdzenie, że dowódca jest zawsze odpowiedzialny za wszystkie czyny podległych sobie żołnierzy, ale należy również brać pod uwagę okrutny charakter działań z obu stron, odpowiedzialność dowódców podjazdów, czy wreszcie postawy żołnierzy, niepłatnych, przyzwyczajonych od lat do bezkarności i swawoli wobec ludności cywilnej, ze zmaconymi umysłami przez nastroje konfederackie. Surowość regimentarza wynikała wreszcie z wyrachowania, to jest intencji odstraszenia ewentualnych chętnych do dalszego niesienia zarzewia buntu przeciwko istniejącemu porządkowi prawnemu. Podobne stanowisko reprezentowali przedstawiciele władz w Warszawie, w tym również Stanisław August, oceniany przez historiografię jako humanitarny mecenas kultury, słabego charakteru. Wspomniane wyżej zalecenia Komisji Wojskowej odnośnie złagodzenia represji Stępkowski starał się realizować. W postawie tej magistratury należy dopatrywać się też ukrytych intencji politycznych, związanych z podziałem rządzących na przeciwnie obozy. W Warszawie przeciwnicy króla ukazywali często rojalistę Stępkowskiego w krzywym zwierciadle.

Większość potyczek z hajdamakami podjazdy partii ukraińskiej i podolskiej rozegrały w 1769 r., zwyciężając między innymi pod Olchowcem i Litniówką. W Kalnibłotach żołnierze powiesili 20 chłopów na belkach stropowych w starej cegielni, w monasterze łebedyńskim dowodzony osobiście przez Stępkowskiego podjazd wsadził na pal parlamentariuszy, którzy wyszli na jego spotkanie z okupem, w Lisiance regimentarz dla przykładu kazał powiesić 60 chłopów bez żadnego postępowania wyjaśniającego. Jedyne przypadki rozbicia podjazdów partii ukraińskiej i podolskiej miały miejsce w 1770 r. pod Ber-szadą, kiedy nie spodziewano się już większych wystąpień [42]. Zaskoczony tym faktem Stępkowski wszczął w tej sprawie formalne śledztwo, ale poprzestął na wysłuchaniu zeznań żołnierzy.

W kwaterze regimentarza w Kodni pracował intensywnie w latach 1769-1771 specjalny sąd wojskowy. Pierwsza wiadomość o egzekucji pochodzi z 7 marca 1769 r., kiedy powieszono dwie osoby. Do 1770 r. sąd wojskowy rozpatrzył 337 spraw, opisanych w tzw. księdze kodenskiej, z czego 218 zakończyło się wyrokami śmierci (10 kwalifikowanych), 34 chłosty, a pozostałych 85 aresztantów zwolniono [43]. Z powodu szczupłości miejsca w miejscowym areszcie schwytanych buntowników więziono i lokowano w dołach. W wyniku zmieniających się warunków atmosferycznych, złego odżywienia i braku urządzeń sanitarnych następowały zgony, co kwitowano lakoniczną notatką: "umarł w jamie". Wobec podsądnych stosowano tortury, ale w ówczesnym prawodawstwie polskim należały one do normalnej procedury wyjaśniającej. Zwolnieni od

kary (co nie znaczyło uniewinnieni) powtarzali przed kompletem sędziowskim ślubowanie: "Przysiegam Panu Bogu Wszechmogącemu w Trojcy Świętej Jedynemu na to, iż przy odebranym na siebie miłosierdziu darowania mi życia mego, dożgonnie, wiernie i trzeźwo, bez żadnej zdrady i uciekania, w tajni JM Regimentarza lub do woli dyspozycji dworu majacego, do jakiej by mnie usługi obrocil, te bez żadnego sprzeciwienia się czynic mam. Tak mi Boże dopomoz i niewinna meko Syna Jego" [44]. Ze zwolnionych aresztantów rekrutowała się część robotników przy zaczętej wówczas ko-denskiej rezydencji Stempkowskiego.

Nie tylko sąd wojskowy rozpatrywał sprawy hajdamaków i zbuntowanych chłopów, ale również sady powszechne. Szczególna surowością wyróżnił się sędzia Dubrawski z Żytomierza. Mimo to powtarzane z ust do ust pogłoski wyolbrzymiały skalę represji ze strony Stempkowskiego i przez niego powołanego sądu wojskowego, z czego nawet powstało przekleństwo ukraińskie: "Oby cie nie ominęła święta Kodnia".

Latem 1770 r. przed Stempkowskim stały nowe poważne zadania związane z epidemią dżumy. Sytuacja Rzeczypospolitej, w tym również partii ukraińskiej i podolskiej, była niezwykle skomplikowana. Armia rosyjska, operująca w rejonie Chocimia i atakująca w kierunku rzeki Prut, traktowała Podole, Wołyn i Ukrainę jako teren bezpośredniego zaplecza działań wojennych. Wszystko wskazuje na to, że zaraze przywlekli żołnierze rosyjscy, którzy maszerowali przez terytorium Rzeczypospolitej w celu wybierania żywności i furazu, dokonywania uzupełnień i odprowadzenia jenców tureckich [45]. Żołnierze z armii feldmarszałka Piotra Rumiancewa powodowali również powstawanie dalszych ognisk epidemii. Pod koniec czerwca 1770 r. gazeta pisana donosiła: "Nowin w kraju naszym żadnych nie masz osobliwszych, ta tylko okropna, że na Ukrainie pod Kuzminkiem, kilka mil za Zastawieni, w dwóch wsiach pokazało się aktualne powietrze, które słychać, że pomiędzy armią rosyjską zaczęło się pokazywać" [46]. W lipcu 1770 r. epidemia rozszerzyła się na znaczne obszary, a następnie objęła całe Podole, Wołyn i Ukrainę, nie wychodząc jednak poza rzekę Bug.

Partia ukraińska i podolska latem 1770 r. realizowała jeszcze zadania związane z tłumieniem buntu hajdamaków i chłopów. Regimentarz musiał się liczyć z niezadowolaniem swoich podkomendnych, którym od trzech lat nie płacono żołdu. W 1771 r. posypały się skargi szlachty do sądów grodzkich na nadużycia żołnierzy, którzy samowolnie oddalali się od jednostki, aby grabić mieszczan i chłopów [47]. Zdarzało się, że maszerowali przez zapowietrzone okolice.

W instrukcji Komisji Wojskowej dla Stempkowskiego z 27 lipca 1770 r. umieszczono wiele zadań⁴⁸. Regimentarz miał podzielić swoją partię na trzy części: jedna obroczyć przeciwko hajdamakom, druga wysłać do organizacji kordonu sanitarnego, a trzecia zatrzymać w rezerwie do

pilnowania magazynów. Komisja zobowiązała Stempkowskiego do sporządzania cotygodniowych raportów, w których miał umieszczać dane o ruchach swojej jednostki i oddziałów rosyjskich oraz o zarazie. Stempkowski miał porozumieć się z dowódcami armii rosyjskiej i przekonać ich, że intencja polskich władz wojskowych jest tylko tłumienie epidemii. Z powodu szybkiego przenoszenia się ognisk zarazy nie została zrealizowana organizacja kordonu sanitarnego. Pozostałe zadania dowódca partii ukraińskiej i podolskiej wykonał, w miarę możliwości umieszczając w raportach informacje o lokalizacji dżumy i wysyłając pismo do generała Krzysztofa Essena, dowodzącego oddziałami rosyjskim na zapleczu działań wojennych.

Sytuacja partii ukraińskiej i podolskiej z dnia na dzień stawała się trudniejsza, a czarna śmierć rychło zagroziła kwaterze regimentarza. 27 sierpnia 1770 r. Stempkowski raportował Komisji Wojskowej: "Już się wszystka bida przybliża, bo i mor, i głód, i hajdamacy pokazali się w Bracławskim. Najciszej jednak to znosić, że tylko dwie mile od śmierci, dlatego dla tak bliskich zaraz cofnął się głębiej w lasy do miasteczka Trojanowa, mila od pierwszej pozycji, to jest od Kodni. Szwadrony ku mnie zamknęli się, żaden jednak nie dalej jak mila, wszelka mam na kółko siebie ostrożność i oprócz tego każdy szwadron równie pilnuje się" [49]. Żołnierze byli skłonni dezertować, a ponadto, z powodu rekwizycji dokonywanych przez armię rosyjską, brakowało furazu. W jednostce Stempkowskiego od wielu tygodni konie karmiono jedynie sianem. Do realizacji zadań postawionych przez władze naczelne regimentarzowi brakowało ludzi, gdyż jeszcze nie powróciły trzy podjazdy wyprawione na Ukrainę, do województwa bradawskiego i na Polesie w celu chwytania hajdamaków, a ponadto: "inne nieodbite potrzeby w wojsku i powinności, furazowe komendy, przy magazynie, placowe straży, forwachty i hobwachty i inne tysiączne komenderawki, a teraz sadny dzień, bo syn ojca, a ojciec syna do wsi nie puszcza" [50].

We wrześniu i na początku października 1770 r. Stempkowski czynił kolejne rozpaczliwe próby zorganizowania kordonu sanitarnego. Na komendanta "sznura" z partii ukraińskiej i podolskiej Komisja Wojskowa wyznaczyła starostę smotryckiego Stefana Komorowskiego, porucznika chorągwi pancерnej [51]. Porucznik Komorowski, bezpośrednio podlegający Komisji Wojskowej, miał utworzyć kordon od Pikowa do Brodów (na pozostałych odcinkach żołnierze rosyjscy), ustanawiając tam czterdziestodniową kwarantannę. Wobec szczupłości sił (zaledwie około 500 żołnierzy) Komorowski otrzymał pozwolenie na wykorzystanie mieszczan i chłopów do pełnienia straży.

O niemożliwości zorganizowania kordonu sanitarnego świadczy list Stempkowskiego do Komisji Wojskowej z 23 września 1770 r. Na Wołyniu, gdzie miała być linia z żołnierzami partii ukraińskiej i podolskiej, zaraza dotarła już do Konstantynowa, Zastawia, Białogrodka i innych

miejscowosci. Jezeli regimen-tarz zechcialby ustawic zolnierzy wzdluz innej linii, "to Lachowce, Jampol i Krzemieniec tak wymarli, ze malo jest komu umierac" [52]. Przez Polesie przeprowadzenie kordonu tez bylo niemozliwe, gdyz po drodze do Olyki nie sposob ominac zarazonych wsi Tuczyna i Krupy. Stempkowski zamierzal ustawic posterunki wojskowe nad rzekami Slucz, Horyn i czescia Styru, ale trudno mu bylo rozpoznac z mapy warunki terenowe. Planowal wobec tego wyslac zwiadowce w celu zbadania sytuacji na miejscu. Dodatkowe utrudnienie stanowil opor czesci wlascicieli dobr ziemskich na uzycie ich oddzialow nadwornych i poddanych do dzialan przeciwepidemicznych.

11 pazdziernika 1770 r. z kancelarii krolewskiej wyslano list do Stempkow-skiego, w ktorym polecono mu oslonic kordonem Wolyn i Wielkie Ksiestwo Litewskie [53]. Dzialania, jakie podjal regimentarz, swiadcza o jego juz duzej wiedzy wojskowej i doswiadczeniu. Stempkowski rozkazal 20 pazdziernika 1770 r. chorazemu choragwi pancernej Janowi Lubonskiemu, aby zaczal organizowac kordon od Miropola nad rzeka Slucz, dalej wzdluz rzek Slucz, Horyn, Styr, az do miasta Brody. Mimo posiadania mapy i rozpoznania terenu przez zwiadowcow regimentarz pozostawil Lubonskiemu swobode decyzji co do linii kordonu: "na to tylko komenderujacy dac bacznosc powinien, by wszystkie zarazone i podejrzanе miejsca mial na froncie przed soba" [54]. Komendant kordonu powinien skonfiskowac wszelkie promy i czolna na rzekach. Przy jednym tylko przejeździe nalezalo ustanowic czterdziestodniowa kwarantanne lub krotsza, gdy do nowiu Ksiezyca brakuje kilku dni (owczesnie uwazano, ze podczas nowiu zmniejszaja sie symptomy dzumy). Osoby zarazone powinno sie umieszczac w lesie, a ich towary palic. Chorazy Lubonski mial zalecic zolnierzom, aby przywozili zywnosc i furaz ze zdrowych okolic. Pelniacy warte nie mogli przepuszczac osob od strony poludniowej bez paszportu od Stempkowskiego, do czego zreszta byli przyzwyczajeni i w normalnych czasach. Zolnierze rosyjscy musieli posiadac paszporty od swoich komendantow. Rozkaz regimentarza okazal sie jednak niewykonalny. Zreszta feldmarszalek Rumiancew i politycy z Petersburga sprzeciwili sie kordonowi przez Wolyn, jako przeszkadzajacemu potrzebom wojny z Turcja.

W tych trudnych chwilach Stempkowski musial rozwiazywac wiele problemow organizacyjno-zaopatrzeniowych. Szczegolnie martwil sie o wyslany wczesniej podjazd przeciwko hajdamakom. Podjazdem w silę 180 koni dowodzil chorazy Rafal Dzierzek. Zachodzila obawa, ze epidemia uniemozliwi zolnierzom Dzierzka powrot do kwatery glownej partii ukraińskiej i podolskiej. Stempkowski rozkazal dowodcy podjazdu zachowac ostroznosc, rozsyilajac patrole w celu sprawdzenia, czy na trasie nie znajduja sie zapowietrzone miejscowosci. Niebezpieczenstwo wynikalo zarowno z przerwania komunikacji, jak i ewentualnego przywleczienia zarazy przez zolnierzy Dzierzka. Regi-mentarz informowal 5 pazdziernika

1770 r. gabinet królewski, że w magazynie zostało zaledwie pięć korcy żyta⁵⁵. Nie chodziło już nawet o furaz dla koni, ale o wyżywienie żołnierzy, skłonnych w tej sytuacji dezertować i bardziej podatnych na chorobę. W partii ukraińskiej i podolskiej brakowało wykwalifikowanych medyków. W Warszawie ludzie nieprzychylni regimentarzowi rozsiewali plotki na jego temat, łącznie z pogłoskami o zatruceniu podległej mu jednostki.

Po początkowym okresie szczegółowych dyspozycji z Warszawy, w miarę rozwoju sytuacji, która komplikował się, król i Komisja Wojskowa pozostawili Stempkowskiemu swobodę realizacji głównych zadań: osłony kraju przed dżumą, ściągnięcia podjazdów, zaopatrzenia w żywność i furaz. Wreszcie regimentarz otrzymał rozkaz ratowania jedynie stanu osobowego partii ukraińskiej i podolskiej. 10 października 1770 r. Komisja Wojskowa jako główne zadanie postawiła: "ustrzeżenie siebie i wojska od powietrza, tak dla wojska samego, jak i dla niezapowietrzenia przez toż kraju jeszcze zdrowego. Stan, gdzie widzisz najbezpieczniej, cofaj się przed powietrzem, gdzie sam będziesz rozumiał najlepiej, choćby na koniec i litewskie granice gdzie przestąpić przyszło" [56]. W przypadku stwierdzenia dżumy w poszczególnych pododdziałach należy chorych żołnierzy izolować, udzielić im pomocy medycznej, zaopatrzyć w żywność i nie interesować się dalej ich losem. Komisja Wojskowa, wobec pustek w skarbie, nie obiecywała Stempkowskiemu rychłego przysłania pieniędzy na wypłacenie żołnierzom zaległego żołdu. Zapowiadała jedynie transport prochu z twierdzy kamienieckiej, co w momencie zawieszenia działań zbrojnych przeciwko hajdamakom było niepotrzebne, a niebezpieczne z powodu przemarszu z Kamienca Podolskiego do rejonu kwaterowania partii przez zadzumione okolice.

W listopadzie 1770 r. czarna śmierć zagroziła bezpośrednio partii ukraińskiej i podolskiej, pojawiając się między Kodnia a Trojanowem. Stempkowski, po osobistym rozpoznaniu terenu, wybrał na swoją kwaterę Makarów koło Brusilowa. Za wyborem Makarowa przemawiał konieczność zamknięcia granicy z Rosją, ponieważ na polską stronę przedzierali się w poszukiwaniu żywności zadzumieni mieszkańcy Kijowa, których władze rosyjskie usunęły z miasta. Regimentarz wziął z sobą 120 żołnierzy i ruszył przeciwko dopuszczającym się przemocy i grabieży kijowianom. Mimo że Makarów położony był na uboczu przemarszów oddziałów rosyjskich, to nadal istniało niebezpieczeństwo konfliktu. Stempkowski pisał do króla: "Te wsie Miłosciwy Panie od Moskali zarazone prawie w oczach komendy mojej i tak gdzie tylko stana Miłosciwy Królu, to rzadko miejsce by nie zaraziły, a i teraz naokoło mnie tak rzucili kantony o mil dwie, trzy i jedno, że gdyby mile gdzie wyjechać, to przecie ich posterunek. Zwłaszcza to Miłosciwy Panie z karty te wszystkie zapowietrzone miejsca, co tylko pobliskie, jeżeli nie jest w środku wszystkiego złego" [57].

Od 13 grudnia 1770 r. do 7 marca 1771 r. całkowicie zanikła łączność Stempkowskiego z Warszawą. W okresie tym dżuma zaatakowała

bezpośrednio żołnierzy partii ukraińskiej i podolskiej, dlatego stało się niebezpiecznym posyłać kuriera do stolicy. Ponadto dochodziło już nawet do walki wręcz z Rosjanami o kwatery, żywność i furaz. Kolejne interwencje regimentarza u generałów rosyjskich nie przyniosły rezultatu. Stempkowski starał się w tym okresie rozbroić partię, łącznie z przekroczeniem granicy z Wielkim Księstwem Litewskim, co nie było zgodne z zasadami unii. Po usmierzaniu zarazy Komisja Wojskowa nakazała przesunięcie partii na Wołyn, ponieważ Litwini wystosowali protest przeciwko pobytowi żołnierzy koronnych w powiecie mozyrskim [58]. Na podstawie istniejącej bazy źródłowej niemożliwe jest ocenić straty partii ukraińskiej i podolskiej wskutek dżumy. Niewątpliwie ubytek żołnierzy był mniejszy niż ludności cywilnej, na co składała się ruchliwość i większa możliwość stacjonowania w okolicach nie dotkniętych zarazą.

W kwietniu 1771 r. w raportach Stempkowskiego pojawiły się znowu wzmianki o grupach hajdamaków, popieranych przez niektórych oficerów rosyjskich. 27 kwietnia 1771 r. Stanisław August uznał, że nadszedł czas na dalsze tłumienie buntu hajdamaków i chłopów, "gdy teraz już z powietrzem przecie wojować nie trzeba" [59]. W celu ostatecznego rozprawienia się z buntownikami Komisja Wojskowa wzmocniła partię ukraińską i podolską piechotą z Kamienca Podolskiego (200 ludzi) i dwoma armatami [60]. Ruch hajdamacki, osłabiony poprzednimi represjami i epidemią dżumy, nie stanowił jednak większego zagrożenia. Sąd wojskowy w Kodni jeszcze wprawdzie działał, ale nowych spraw przybywało niewiele [61]. Życie partii ukraińskiej i podolskiej wracało do normy, a jej dowódca zajmował się bardziej montowaniem stronnictwa królewskiego w województwie kijowskim, gruntowaniem swojej pozycji i budową rezydencji w Kodni. Jego działalność w tym trudnym okresie została należycie nagrodzona. Jeszcze w 1769 r. król przyznał Stempkowskiemu order św. Stanisława, a zwieńczeniem dotychczasowej kariery było uzyskanie 29 października 1772 r. kasztelanii Kijowskiej [62]. Nowy senator miał silną pozycję w Rzeczypospolitej, zwłaszcza w armii i wśród szlachty kresów południowo-wschodnich.

Kariera wojskowa i polityczna Józefa Gabriela Stempkowskiego rodziła się w trudnym okresie dla Rzeczypospolitej. Jest to prawidłowość, że awans odbywał się w momencie burzliwych, wartko płynących wydarzeń. Pojawiające się wówczas wybitne jednostki wykazują się następującymi cechami osobowości: szybka reakcja na zmianę sytuacji, talentem organizacyjnym, odpornością psychiczną, wytrwałością. Stempkowski posiadał wszystkie wyżej wymienione cechy. Niezbyt wykształcony i nie pochodzący z pierwszych rodów Rzeczypospolitej rotmistrz cudzoziemskiego autoramentu zrobił w ciągu kilku lat błyskawiczną karierę, dobijając się godności senatorskiej. Wykorzystując swoją młodzieńczą przyjaźń z Ksawerym Branickim i Stanisławem Augustem Ponia-towskim pisał się w hierarchii społecznej, ucząc się i

nabywając doświadczenia wojskowego. Wreszcie godnym podkreślenia jest jego lojalność wobec króla, co nie wynikało tylko z realizowania interesu osobistego. W tym trudnym okresie wielu przecież opuściło oboz królewski i to wcale nie z pobudek światopoglądowych. Stanisław August Poniatowski cenili wprawdzie wykształcenie, ale jeszcze bardziej poszukiwali ludzi lojalnych, realizujących jego program polityczny i sprawdzających się w działaniu.

SUMMARY

The early military career of Józef Gabriel Stępkowski (to 1772)

Historians have been very critical of Stępkowski both as a soldier and a politician. He was seen on as a cruel commander of one of the largest of the Crown contingents, and a member of the Army Department of the Royal Council. He later (in 1772) became a senator of the Crown. He made his name in quelling the revolting Ukrainian peasants. His career represents a social climber who achieved high office and influence whilst amassing a personal fortune. On the example of Stępkowski the author analyses the means for social advancement during the reign of Stanisław II August (1764-1795).

1. J. Rolle, *Straszny Józef*, (w.) *Wybor pism*, t. I: *Gawędy historyczne*, oprac. W. Zawadzki, Kraków 1966, s. 23-84.
2. F. Rawita-Gawronski, *Historja ruchow ludzackich* (w. XVIII), t. II, Brody 1913, s. 216, 227-228; W. A. Serczyk, *Hajdamacy*, Kraków 1978, s. 362-381; tenże, *Historia Ukrainy*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990, s. 195; tenże, *Koliszczyzna*, Kraków 1968, s. 131-145.
3. W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, 1.1, Warszawa 1991, s. 70.
4. Pawłowski, *Wojsko koronne i Komisja Wojskowa w dobie konfederacji barskiej 1768-1772*, (w.) *Od konfederacji barskiej do powstania styczniowego. Studia z historii wojskowości*, Warszawa 1962, s. 18-53.
5. T. Srogosz, *Dzuma ujarzmiona? Walka z czarną śmiercią za Stanisława Augusta*, Wrocław 1997, s. 48-55.
6. A.J. Rolle, op.cit., s. 25.
7. W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, Warszawa 1996, s. 308.
8. *Polska encyklopedia szlachecka*, t. XI, Warszawa 1996, s. 170. A. J. Rolle mylnie podał datę 1660 r. (op.cit., s. 26).
9. K. Niesiecki, *Herterzpo;sh'*, t. IV, Lipsk 1839, s. 108; t. Vffl, s. 516.
10. Rolle, op.cit., s. 27.
11. Moszczeński, *Pamiętnik do historii polskiej...*, Warszawa 1905, s. 66.
12. A.J. Rolle, loc. cit.
13. *Polski Słownik Biograficzny*, t. II, z. I, Kraków 1936, s. 398.
14. J. Rolle, op.cit., s. 28.
15. *Ibidem*, s. 29.
16. Pawłowski, op.cit., s. 11.
17. J. Kitowicz, *Opis obyczajów za Augusta III*, Wrocław 1951, s. 343.
18. *Yolumna Legum*, t. VII, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 206.
19. J. Rolle, op.cit., s. 29-30.

20. E. Rostworowski, Sprawa aukcji luojska na tle sytuacji politycznej przed Sejmem Czteroletnim, Warszawa 1957, s. 52.
21. Ibidem, s. 53-54
22. J. Rolle nie rozumiał istoty funkcji wojskowych, skoro napisał, że w pierwszych dniach czerwca 1768 r. Stempkowski został pomocnikiem, "subalternem" albo oboznym Branickiego (op.cit., s. 30).
23. Pawłowski, op.cit., s. 25-26.
24. J. Rolle, loc.cit.
25. Korespondencja między Stanisławem Augustem a Ksawerym Branickim łowczym koronnym w r. 1768, wyd. L. Gumplowicz, Kraków 1872, s. 9.
26. Pawłowski, op.cit., s. 36.
27. J. Rolle, op.cit., s. 30-31.
28. W. Konopczyński, Konfederacja..., 1.1, s. 227.
29. Pawłowski, op.cit., s. 31.
30. W. A. Serczyk, Hajdamacy..., s. 361.
31. W. Konopczyński sugerował, że władze rosyjskie przyłożyły początkowo rękę do wybuchu kołyszczyny, ale później zmieniły stanowisko, rozumiejąc, że rewolucja chłopska, zwycięska na Ukrainie polskiej, udzieli się łatwo na Ukrainie rosyjskiej, a może nawet wywołać powikłania międzynarodowe (Konfederacja..., 1.1, s. 70).
32. Korespondencja..., s. 174, 176.
33. W. A. Serczyk, Hajdamacy..., s. 363.
34. Biblioteka im. Czartoryskich w Krakowie (dalej B. Czart.), nr 709, s. 137.
35. W. A. Serczyk, Hajciffinacy..., s. 363.
36. Cyt. za: ibidem, s. 364.
37. Pawłowski, op.cit., s. 46.
38. J. W.
39. Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie (dalej AGAD), Zbiór Popielów, nr 363, k. 229.
40. Czart., nr 709, s. 145-146.
41. W. A. Serczyk, Kołyszczyna..., s. 131-136; tenże, Hajdamacy..., s. 362-367.
42. Ibidem, s. 371.
43. Ibidem, s. 365.
44. Cyt. za: ibidem, s. 366-367.
45. T. Srogosz, op.cit., s. 16-17.
46. Biblioteka im. Ossolińskich we Wrocławiu, nr 587/1, k. 86.
47. T. Srogosz, op.cit., s. 16-17.
48. AGAD, Zbiór Popielów, nr 363, k. 82.
49. B. Czart., nr 709, s. 137.
50. Ibidem, s. 121.
51. AGAD, Zbiór Popielów, nr 363, k. 161-162 v.
52. Ibidem, k. 229 v.
53. B. Czart., nr 709, s. 175.
54. Ibidem, s. 193.
55. Ibidem, s. 172.
56. Ibidem, s. 179.
57. Ibidem, s. 186.
58. B. Pawłowski, op.cit., s. 51.
59. B. Czart., nr 709, s. 333.

- 60. B. Pawlowski, loc. cit.
- 61. W. A. Serczyk, *Hajdamacy...*, s. 381.
- 62. *Ibidem*, s. 367; A. J. Rolle, *op.cit.*, s. 45.

ІЗ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

НОВИЙ КРОК У ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ ЛЕМКІВЩИНИ В ПОЛЬЩІ

The Lemkos of Poland. Articles and Essays / Edited by Paul Best and Jaroslaw Moklak. – Cracow and New Haven, 2000. – 240 p.

Влітку 2000 року, одночасно в Польщі та США, до наукових книгачень і бібліотек надійшов збірник статей та есе відомих дослідників Лемківщини Пауля Беста (науковий департамент Південного Конектикутського державного університету, Нью Хевен, США) і Ярослава Мокляка (Інститут історії, Ягеллонського університету, Краків, Польща).

У своїй передмові автори зазначають, що матеріали цієї книги – результат більш ніж десятирічної дискусії вчених, що зацікавлені у дослідженні історії регіону Карпат, заселених східними слов'янами. Матеріали збірника подані не в тематичному порядку, а згідно з часом їх представлення науковій спільноті на конференціях.

У США, на думку авторів, дослідження історії східних слов'ян було започатковане у листопаді 1988 року у Гонолулу (Гаваї) на семінарі Американської асоціації по вивченню слов'янської культури. Під час його роботи було репрезентовано багато матеріалів на тему "Етнокультурні особливості прикордонних земель". По завершенні конференції ряд її учасників домовилися про організацію "Карпато-русинської" (тепер "Слов'янської") дослідної групи із призначенням секретаря, відповідального за листування, випуск інформаційних матеріалів і організацію нових зустрічей.

На IV світовому конгресі з питань дослідження Центральної та Східної Європи зустрілося багато груп науковців, котрі займаються карпатським питанням, та були опубліковані деякі матеріали (Перший том "Карпато-русинських досліджень").

Влітку 1992 року в Ягеллонському університеті відбулася конференція з різноманітних питань, що стосуються польських лемків. Тут були оприлюднені матеріали другого тому "Карпато-слов'янських досліджень".

"Карпато-слов'янська дослідницька група" – неофіційне об'єднання вчених та зацікавлених осіб, що вивчають культуру регіону Карпат, заселених східними слов'янами.

У збірнику використовуються варіативні поняття щодо східно-слов'янського населення Карпат – лемки, бойки, гуцули, русини тощо. Як нейтральне застосовується поняття "карпато-слов'янське населення".

Книга складається із трьох секцій (розділів).

Перша – Volume 1 Carpatho-Slavic Studies, papers delivered at the 1V World Congress for Central and East European Studies Harrogate, England 21-26 July 1990 and related materials. Тут можемо ознайомитися із дослідженнями З.Конечного, Я.Мокляка, А.Зієба, Л.Мніха, В.Войціка, П.Беста.

Друга – Volume II Carpatho-Slavic Studies, papers delivered at the conference on The Carpatho-Rusyns of Poland, Cracow, Poland July 2-24 1992. В ній опубліковані розвідки П.Беста, М.Парчевські, С.Шантер, Б.Струмінські, Я.Мокляка, Г.Крохмаль, С.Міхаласкі, С.Шантер, О.Дік-Файфер.

Третя – Volume III Carpatho-Slavic Studies, papers from the V World Congress for Central and East European Studies Warsaw, Poland 6-11 August 1995 and related materials. Тут можна ознайомитися з доробками Я.Мокляка, С.Міхаласкі, О.Зайцева, А.Корнієнко, Б.Войтович, П.Беста.

Збірник споряджений алфавітним показчиком, містить цікаві фотографії та мапи.

Очевидно репрезентоване видання знайде свого читача не тільки в США та Польщі, але і в Україні.

О.О.КОНИК

ПРОФЕСОР ВІД ФОНДУ ФУЛБРАЙТА НА ІСТОРИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ

3 жовтня 2000 р. на історичному факультеті ХДПУ працює професор фонду Фулбрайта, доктор історичних наук Девід Робінсон.

Статус професора фулбрайтівського фонду є дуже престижним, кандидат на роботу в країнах, охоплених програмою фонду, окрім ґрунтовних фахових знань мусить ще і володіти мовою приймаючої країни. Професор Робінсон володіє російською, він проходив стажування в Берліні, в часи бутності цього міста столицею НДР, і в Москві, теж колишній столиці СРСР. В Україні він вперше, і, з нашого погляду, чудово представляє як корпус вчених-істориків США, так і свою країну загалом. Він професіонал, глибоко володіє предметом, це головним чином нова історія – США та Центрально-Східної Європи, користується сучасною методикою викладів, широко використовує роздатковий матеріал (виготовлений, вочевидь, власним коштом), і взагалі, на його заняттях дуже цікаво. Студенти III курсу, а саме їм пощастило слухати лекції та брати участь у дискусіях, організованих професором, змогли належно все це оцінити. Як і викладачі факультету, які теж мали мож-

ливість ознайомитися з прийомами роботи і науковим рівнем колеги з державного університету ім.Трумена штату Міссурі.

Професор Робінсон виявився доброзичливим і контактним в неофіційному спілкуванні. Інформативним був його виступ на науковій конференції факультету, що відбулася у вересні. Цікаво було дізнатися про його враження від Ольвії і взагалі від поїздки туди, організованої факультетом у жовтні в рамках його роботи з студентами-істориками. Непересічною та змістовною була подорож пана професора у складі делегації факультету до колег-істориків із Миколаївського державного педагогічного університету.

Не буде перебільшенням сказати, що робота і особистість професора Девідсона ламає старі стереотипи про "проклятих буржуїв", і для студентів-істориків було б добре, якби можна було продовжити його перебування на факультеті принаймні до кінця навчального року.

Є.Г.СІНКЕВИЧ

ВИЩА ШКОЛА ПЕДАГОГІЧНА М.ЧЕНСТОХОВИ – НАУКОВИЙ ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ЗАМКІВ

(Суб'єктивні спостереження про міжнародну конференцію "Zamki i przestrzen społeczna w Europie Srodkowej i Wschodniej")

Заголовок цього коротенького звіту про мою і доцента факультету О.О.Коника участь у конференції не є випадковим, оскільки саме так оцінювали учасники місце, яке посідає історичний факультет Вищої Школи Педагогічної м.Ченстохови у Центральній та Східній Європі у дослідженні історії середньовічних замків. Треба зазначити, що учасниками конференції стали провідні фахівці із ключових наукових центрів Польщі: Варшави, Кракова, Катовіце, Вроцлава, Познані, Щецин, Гданська, Любліна; а також з Росії, Німеччини, Чехії, Словаччини, Білорусії. Україна була репрезентована Волинським університетом і Херсонським державним педагогічним університетом.

Де кілька штрихів хотів би приділити місцю проведення конференції. Ченстохова (тут відбулося відкриття і заключне засідання конференції) місто, що розташоване на узгір'ї, яке виникло за часів Юрського періоду і простирається на південь до Кракова. У місті проживає близько 300 тисяч жителів і воно відоме не тільки металургійним виробництвом, чудовими килимами, виготовленням сірників та харчовою промисловістю, але і двома потужними науковими закладами – Вищою Школою Педагогічною (якій виповниться восени 2001 р. 30 років), що нараховує близько 18 тисяч студентів і Політехнікою. Окраса Ченсто-

хови – Ясна гора, де розташований монастир, в якому знаходиться головна святиня католиків Польщі – образ Матері Божої Ченстоховської. Учасники конференції мали змогу побувати у музеях монастиря, побачити славнозвісну ікону та відвідали чудову барокову монастирську бібліотеку.

Але, по порядку. 10 жовтня 2000 р. у конференцзалі Вищої Школи Педагогічної, на пленарному засіданні було покладено початок напруженій чотириденній праці учасників конференції. До них з вітаннями звернулися ті, хто доклав максимум зусиль, щоб конференція стала пам'ятною і значимою подією у науковому житті Центральної та Східної Європи – ректор, д.і.н., професор пан Ришард Швед; декан, д.і.н., професор Тадеуш Срогош; директор інституту (в складі ВШП), д.і.н., професор Марчелло Антоневич. Вже перші виступи доповідачів засвідчили зростання інтересу дослідників до середньовічної історії загалом та історії заснування і діяльності замків та фортець, зокрема.

Секційні засідання конференції проходили в мальовничій місцевості в 40 кілометрах від Ченстохови – Золотому Потоці – в колишньому маєтку відомого польського письменника Красінського. Цікавими та змістовними, на мій погляд, були доповіді Франца Штаба "Замки Баландів при Рудольфі Габсбурзі 1273-1276 рр." (Німеччина); Беати Можейко "Становище замків Королівської Прусії під час попівської війни", Блажея Слівінські "Фортеця і гданський замок на рубежі XIII і XIV вв." (Гданськ); Генріха Котарські "Постійні пункти опору в системі обороноздатності руських земель Речі Посполитої в XVI-XVII ст." (Краків); Володимира Пришляка "Замок в Бережанах (до історії укріплень в Західному Поділлі)" (Луцьк); Рафала Степеня "Замок в Трембовлі в XV-XVII ст. і його роль в регіоні" (Ченстохова).

Прекрасні побутові умови та плідна робота на секційних засіданнях були доповнені захоплюючою екскурсією по замках Ченстоховсько-Краківського узгір'я. Найбільше враження на колег справили замки на околицях Ольштина (його вже мали змогу відвідати студенти та магістранти нашого факультету під час музейної практики в травні 2000 р.) і Огородінця.

Всі, понад 60 учасників конференції звернулися до господарів з пропозицією не зупинятися на досягнутому і, зважаючи на набутий досвід, ініціювати нові конференції, які стимулюватимуть подальші пошуки.

**ПУБЛІКАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ПРОТЯГОМ 1995-2000 рр.¹**

1995 РІК

Коник О.О. Депутат Державної думи від Подільської губернії Іван Заболотний // IX-та Подільська істор.-краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. – 221-223.

Коник О.О. Запровадження рідної мови // Етноестетика праці вчителя: Посібн. для вчит. – К., 1995. – С. 31.

Коник О.О. Плани семінарських занять з історії України (з 1917 р. до наших днів). – Херсон: ХДПІ, 1995. – 30 с.

Коник О.О. Провал плану "Барбаросса" і слов'янський фактор / Велика Вітчизняна війна: правда і вигадки: Матер. обл. наук.-практ. конф. – Херсон, 1995. – С. 2-5.

Коник О.О. Селянські депутати з України в I і II Державних думах Російської імперії // Укр. іст. журн. – 1995. – № 1. – С. 58-66

Павленко В.Я.,Водотика С.Г., Дарієнко В.М., Ніцой А.І. Історія України: Навчально-методичний посібник для підготовки до вступу до вузу. – Розділ 1-27. – Херсон, 1995. – 181 с.

Павленко В.Я. Деякі аспекти історичного досвіду функціонування Української держави, створеної на Лівобережній Україні Б.Хмельницьким (Тези). – Херсон, 1995. – с.3-5.

Павленко В.Я. Плани семінарських занять з історії України /з 1917 до наших днів/ для студентів, що навчаються по спеціальності "Історія". – Херсон, 1995. – 30 с.

Сінкевич Є.Г. Історія народного господарства: методологічні та методичні особливості її наукової розробки // Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Харків, 1995. – С.83-87.

Сінкевич Є.Г. Земська статистика – важливе джерело з історії освіти на Херсонщині (кін.XIX – поч.XX ст.) // Проблеми музеєзнавства, збереження та відновлення історичної пам'яті: Матеріали 3-ї наукової конф. з питань музеєзнавства та історичного краєзнавства. – Харків, 1995. – С.125-126.

¹ Бібліографічний показник наукових праць включає в себе публікації за останніх п'ять років викладачів (що побажали подати інформацію), які є на даний момент штатними працівниками факультету.

Сінкевич Є.Г. Контрольні роботи з історії // Абітурієнт. – Херсон, 1995. – С. 40—42.

Сінкевич Є.Г., Сінкевич І.Ю., Водотика С.Г., Савенок Л.А., Ходаловський В.Ф. Матеріали до шкільного курсу з історичного краєзнавства Херсонщини на тему: "Наш край у XIII – XVIII ст. /від навали орди Батия до ліквідації Запорозької Січі/". – Херсон, 1995. – 45с.

Сінкевич Є.Г., Сінкевич І.Ю., Водотика С.Г., Савенок Л.А., Ходаловський В.Ф. Матеріали до шкільного курсу з історичного краєзнавства Херсонщини на тему: "Наш край у XIII – XVIII ст. /від навали орди Батия до ліквідації Запорозької Січі/". – Вид.2-е. – Херсон, 1995. – 47 с.

Сінкевич Є.Г., Водотика С.Г. Методичні вказівки по написанню та захисту курсових робіт. – Херсон, 1995. – 32 с.

Сінкевич Є.Г., Павленко В.Я Навчально-методичні вказівки та плани семінарських занять для студентів-істориків 1-го курсу. – Херсон, 1995. – 49 с.

Сінкевич І.Ю. Засновник Херсонського історико-археологічного музею (Віктор Іванович Гошкевич) // Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали доповідей Міжнародної наукової конф., присвяч. 400-річчю з дня народж. гетьмана Б.Хмельницького та 90-річчю Україн. т-ва "Просвіта" в Одесі. – Одеса, 1995. – С. 178-179.

Сінкевич І.Ю. Перші кроки краєзнавчої роботи на Херсонщині /кінець XIX – початок XX ст./ // Проблеми музеєзнавства, збереження та відновлення історичної пам'яті: Тези доповідей Третьої наукової конференції з питань музеєзнавства та історичного краєзнавства. – Харків: ХДУК, 1995. – С.123.

Цибуленко Г.В. Кредитна кооперація – головний захисник інтересів селянства півдня України // Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє: Міжнародна наукова конференція (Матеріали доповідей). – Одеса, 1995. – С. 204-206.

Цибуленко Г.В. Кредитна кооперація в соціально-економічному і політичному житті півдня України кінця XIX – початку XX ст. – Херсон: Константи, 1995. – 18 с.

Цибуленко Г.В. Сепаратистские тенденции и национальный вопрос в контексте борьбы кредитной кооперации юга Украины за экономическую самостоятельность // Революция и гражданская война 1917-1920 годов: новое осмысление: Международная научная конференция (Материалы). – Симферополь: Крымский архив, 1995. – С. 107-109.

Коник О.О. Діяльність М.С.Грушевського в 1906 році // Михайло Грушевський (до 130-ї річниці від дня народження): Збірка матеріалів. – Херсон, 1996. – С. 24-25.

Коник О.О. Плани семінарських занять з курсу "Історія слов'янських народів" для студентів історико-правознавчого факультету. – Херсон: ХДПІ, 1996. – 31 с.

Коник О.О. Умови освоєння студентами соціально-історичного досвіду // Актуальні проблеми професійної педагогіки: Моногр. збірн. – Херсон, 1996. – С. 6-7.

Павленко В.Я., Коник О.О. Плани семінарських занять з курсу "Історія слов'янських народів" для студентів історико-правознавчого факультету. – Херсон, 1996. – 30 с.

Сінкевич І.Ю. Етнічна історія південної України на сторінках "Записок" Одеського товариства історії та старожитностей // Сучасна етнокультурна та етнополітична ситуація на Півдні України і актуальні проблеми державного управління: Матеріали регіональної науково-практичної конференції. – Ч.2. – Одеса, 1996. – С.24-25.

Сінкевич Є.Г., Сінкевич І.Ю., Водотика С.Г., Савенок Л.А. Матеріали до шкільного курсу з історичного краєзнавства Херсонщини на тему: "Наш край у XIII –XVIII ст. /від навали орди Батия до ліквідації Запорозької Січі/" – Вид.3-є. – Херсон, 1996. – 51 с.

Сінкевич Є.Г. З досвіду викладання архівознавства та проведення архівної практики на історико-правознавчому факультеті Херсонського державного педагогічного інституту // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наукові доповіді Всеукраїнської конференції. – Ч.2. – К.,1997. – С.29-31.

Сінкевич Є.Г. Контрольні роботи з історії // Абітурієнт. – Вип.6. – Херсон, 1996. – С.44-46.

Цибуленко Г.В. Вплив історичних знань на громадську позицію майбутнього вчителя // Актуальні проблеми професійної підготовки: Монографічний збірник. – Херсон, 1996. – С. 7-8.

Цибуленко Г.В. Херсонський союз кредитних и ссудосберегательных товариществ в 1917-1920 годы // Кооперация как компонент рыночных отношений: проблемы теории и истории: Межвузовский сборник научных трудов. – Вип. 1. – Иваново: ИвГУ, 1996. – С. 87-102.

Коник О.О. Відлуння польського повстання 1830-1831 рр. у Херсонській губернії // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку: Наукові доповіді міжнародної наук.-метод. конф. – Херсон, 1997. – Ч. I. – С. 165-167.

Коник О.О. Історичні витоки консолідації українства в російських державних думках // Нація і суспільство: шляхи консолідації: Збірка матеріалів. – К., 1997. – С. 54-56.

Коник О.О. Ставлення царських урядовців до німецьких колоністів Південної України в роки Кримської війни // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку: Наукові доповіді міжнародної наук.-метод. конф. – Херсон, 1997. – Ч. I. – С. 167-169.

Павленко В.Я. Етнічний склад населення Херсонщини у 70-80-х рр. ХХ ст. // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку: Наукові доповіді міжнародної науково-методичної конференції (21-24 травня 1997р.). – Херсон, 1997. – Ч.2. – С. 20-23.

Павленко В.Я. Плани семінарських занять з історії держави і права України. – Херсон, 1997. – 20 с.

Синкевич Е.Г., Бобылева С.И. Немецкая тематика на конференци в Херсоне // Wissenschaftliches Informationsbulletin. – Москва, 1997. – №3. – С.12-14.

Сінкевич Е.Г. "Новая историческая наука" – как течение историко-культурной мысли ХХ века: Учебное пособие / С.С.Мохненко. – Херсон, 1997. – 230 с. / Рецензент видання.

Сінкевич Є.Г. Організація роботи з підготовки фахівців: історико-правознавчий факультет // Херсонський педагогічний з минулого – в майбуття. – Херсон, 1997. – С.127-135.

Сінкевич Є.Г., Водотика С.Г. Нова хрестоматія з історії суспільної думки України XVIII – початку ХХ ст.: Рецензія: Пам'ятки суспільної думки України (XVIII – перша половина XIX ст.): Хрестоматія / Під ред. проф. А.Г.Болебруха. Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1995. –488 с.; Історія суспільної думки України (друга половина XIX – початок ХХ ст.): Хрестоматія / Уклад. А.Г.Болебрух. Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1995. – 192 с. // Українська історична наука на порозі ХХІ століття: Харківський історіографічний збірник. – Вип.2. – Харків: Авеста, 1997. – С.196-198.

Сінкевич Є.Г., Неред Н.В. Ще один центр краєзнавчих досліджень на Херсонщині // Заселення Півдня України: проблеми націона-

льного та культурного розвитку: Наукові доповіді Міжнародної науково-методичної конференції. – Ч.2. – Херсон, 1997. – С.123-125.

Сінкевич І.Ю. Етнічна ситуація в Херсонській губернії в дослідженнях херсонських статистиків (друга половина XIX ст.) // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку: Наукові доповіді Міжнародної науково-методичної конференції. – Ч.2. – Херсон, 1997. – С.153-155.

Сінкевич І.Ю. Херсонська губернська вчена архівна комісія // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку: Наукові доповіді Міжнародної науково-методичної конференції. – Ч.1. – Херсон, 1997. – С.103-108.

Цибуленко Г.В. Вплив україно-російських протиріч на економічну діяльність союз кредитів Півдня в роки революцій та змагань за державну незалежність (1917-1920 рр.) // Нація і суспільство: шляхи консолідації: Матеріали науково-практичної конференції. – К.: АЦ "Укр. джерела", Кн. Палата України, 1997. – С. 65-67.

Цибуленко Г.В. Кредитна кооперація у процесі освоєння селянством ринкового простору Півдня України на початку XX ст. // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку. Міжнародна науково-практична конференція: У 2 ч. – Ч. 1. – Херсон, 1997. – С. 169-172.

Цибуленко Л.О. Міста у процесі колонізації Півдня України у кінці XIX – на початку XX ст. // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку: Міжнародна науково-практична конференція: У 2 ч. – Ч. 1. – Херсон, 1997. – С. 162-165.

1998 РІК

Андрєєв В.М. "Німецький період" в діяльності Д.І.Дорошенка // Україна-Німеччина: економічне та інтелектуальне співробітництво (19-20 ст.): Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ, 1998.

Андрєєв В.М. З історії державницької школи в українській історичній науці (про походження історіографічних зацікавлень Дмитра Дорошенка) // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. – Вип.5. – Запоріжжя, 1998.

Андрєєва С.С. До питання про запорозько-татарські взаємини періоду Нової Січі // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. IV. – Запоріжжя, 1998. – С.100-109.

Андрєєва С.С. Запорозько-татарські взаємини у висвітленні А.О.Скальковського // Наукові доповіді студентів та аспірантів кафедри історії України ЗДУ. – Вип. 4. – Запоріжжя, 1998. – С.11-16.

Андрєєва С.С. Проблема запорозько-татарських прикордонних конфліктів у зовнішній політиці Російської імперії (1739-1768 рр.) // Наукові праці історичного факультету. – Вип.ІІІ. – Міжнародні відносини і проблеми державного будівництва в країнах Європи і Америки. – Бердянськ-Запоріжжя, 1998. – С.10-18.

Коник О.О. Урок історії як засіб виховання творчої особистості Збірник наукових праць: Педагогічні науки. – Вип. 3. – Херсон: ХДПІ, 1998. – С. 128-129.

Коник О.О. Формування історичної свідомості в польській професійній школі // Проблеми вдосконалення викладання гуманітарних дисциплін у вищому технічному навчальному закладі: Збірник науково-методичних статей. – Херсон: ХДТУ, 1998. – С. 112-114.

Коник О.О., Сінкевич Є.Г. Формування історичної свідомості в польській професійній школі // Проблеми вдосконалення викладання гуманітарних дисциплін у вищому технічному навчальному закладі: Збірник науково-методичних статей. – Херсон, 1998. – С.112-115.

Сінкевич Є.Г. Вагомий внесок польського дослідника у вивчення історії лемків / Jaroslaw Moklak. Lemkowszczyzna w Drugiej Rzeczypospolitei: Zagadnienia polityczne i wyznaniowe. – Krakow, 1997. – 224 s. – Рецензія // Проблеми історії та методології історичної науки: Харківський історіографічний збірник. – Вип.3. – Харків, 1998. – С.234-235.

Цибуленко Г.В. Спільки кредитних кооперативів Півдня України в умовах соціально-економічних і політичних зрушень 1917-1920 рр. // Південна Україна: проблеми історичних досліджень: Зб. наук. пр.: У 2 ч. – Ч. ІІ. – Миколаїв, 1998. – С. 77-81.

Цибуленко Л.О. Міське самоврядування у розбудові соціально-економічних та політичних інститутів суспільства // Південна Україна: проблеми історичних досліджень: Зб. наук. пр.: У 2 ч. – Ч. ІІ. – Миколаїв, 1998. – С. 133-137.

1999 РІК

Андрєєв В.М. Д.І.Дорошенко та його роль у формуванні історіографії як окремої історичної дисципліни // Південний архів: Збірник наукових праць: Історичні науки. – Вип.2. – Херсон, 1999. – С. 62-73.

Андрєєв В.М. До питання про скіфських сліпих рабів Геродота // Проблеми скифо-сарматської археології Северного Причорномор'я (к 100-летию Б.Н.Гракова). – Запоріжжє, 1999. – С. 16-19.

Андрєєв В.М. Південна Україна у науковій творчості Д.Дорошенка (праця "Д.М.Бантиш-Каменський та його "Історія Малої Росії") // Південна Україна XVIII-XIX ст.: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Вип.6. – Запоріжжя, 1999.

Андрєєв В.М., Павленко В.Я. До питання про форму устрою української козацької держави середини XVIII-XVIII ст. (історіографія проблеми та історичний досвід) // Відродження української держави: актуальні проблеми державотворення та права: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Херсон, 1999. – С. 142-146.

Андрєєва С.С. До питання про етнокультурні аспекти запорозько-татарських взаємин часів Нової Січі // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип.VI. – Запоріжжя, 1999. – С. 10-18.

Андрєєва С.С. До питання про міжнародний статус Запорозької (Нової) Січі // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип.VII. – Запоріжжя, 1999. – С. 73-81.

Андрєєва С.С. Організація боротьби з чумою на запорозько-татарському кордоні за часів Нової Січі // Південна Україна XVIII-XIX століття: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Вип.4(5). – Запоріжжя, 1999. – С. 80-92.

Коник О.О. Tadeusz Zrogosz. Dzuma ujarzmiona? Walka z czarna smiercia za Stanislaw Augusta. – Wrocław: Wydawnictwo Arboretum, 1997.: Огляд // Український гуманітарний огляд. – 1999. – № 2. – С. 251-253.

Коник О.О. Архівні матеріали та краєзнавча література Херсонщини про німецьке населення Півдня України (XIX – поч. XX ст.) // Південний архів: Збірник наукових праць: Історичні науки. – Вип.1. – Херсон: ХДПУ. – 1999. – С. 184-189.

Коник О.О. До питання про організацію науки та освіти в Польській державі // Південний архів: Збірник наукових праць: Історичні науки. – Вип.1. – Херсон, ХДПУ. – 1999. – С. 193-200.

Коник О.О. Польський історик Фелікс Конечний: доля вченого в долі держави // Південний архів: Збірник наукових праць: Історичні науки. – Вип. 2. – Херсон.: Айлант. – 1999. – С. 53-62.

Макієнко О.А., Сінкевич Є.Г. Статистичні служби Херсонської губернії в структурі адміністративної влади та органів місцевого самоврядування XIX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького

го державного університету. – Вип. VII. – Запоріжжя, 1999. – С. 154-159.

Павленко В.Я., Сахно В.В. Голод 1921-1923 рр. на Півдні України: причини та наслідки (на матеріалах Херсонщини та Миколаївщини) // Південний архів: Збірник наукових праць: Історичні науки. – Вип. 1. – Херсон, 1999. – С. 124-136.

Ржеуцький С.В. Іван Крип'якевич як дослідник української історичної науки // Південний архів: Збірник наукових праць: Історичні науки. – Вип. 2. – Херсон, 1999. – 74-80.

Сінкевич Є.Г. Tadeusz Srogosz. Dzuma ujarzmiona? Walka z czarna smiercia za Stanislaw Augusta. – Wroclaw, 1997 / Рецензія // Південний архів: Збірник наукових праць: Історичні науки. – Вип.1. – Херсон, 1999. – С.189-191.

Сінкевич І.Ю. Краєзнавча діяльність Херсонської громадської бібліотеки // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: (Збірник статей). – Вип. 6. – К.: Рідний край, 1999. – С. 137-143

Сінкевич І.Ю. Херсонська губернська вчена архівна комісія: нові знахідки та старі проблеми // Південний архів: Збірник наукових праць: Історичні науки. – Вип. 1. – Херсон, 1999. – С. 18-40.

Цибуленко Г.В., Цибуленко Л.О. Транспортні системи у розвитку муніципального та кооперативного підприємництва на Півдні України // Південний архів: Збірник наукових праць: Історичні науки. – Вип. I. – Херсон: Айлант, 1999. – С. 95-109.

Цибуленко Л.О. Демократизація діяльності органів міського самоврядування на Півдні України у 1917 році // Наукові доповіді Всеукраїнської науково-практичної конф. "Кіровоградщина на зламі тисячоліть: стан, проблеми, перспективи". – Кіровоград: Інститут політичних та економічних досліджень НАН України, 1999. – С. 57-62.

Цибуленко Л.О. Дорадянські дослідження проблем соціально-економічного розвитку міського самоврядування // Південний архів: Збірник наукових праць: Історичні науки. – Вип. II. – Херсон: Айлант, 1999. – С. 190-197.

Цибуленко Л.О. Органи міського самоврядування в період революції // Константи. – Херсон, 1999. – С. 119-121.

Цибуленко Л.О. Органи самоврядування Одеси, Миколаєва і Херсона у розвитку транспортних систем Півдня України у другій половині XIX – на початку XX століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. VII. – Запоріжжя: "Тандем – У", 1999. – С. 187-195.

Цибуленко Л.О. Становлення муніципального скотопереробного виробництва у містах: Одесі, Миколаєві та Херсоні у кінці XIX – на початку XX ст. // Південний архів: Збірник наукових праць: Історичні науки. – Вип. I. – Херсон: Айлант, 1999. – С. 109-117.

Цибуленко Л.О. Формування та розвиток муніципальної земельної власності на основі Міського положення від 16 червня 1870 р. // Сторінки історії: 36. наук. пр. – Вип. 13. – К.: Національний технічний університет України "КІУ", 1999. – С. 33-48.

2000 РІК

Андрєєв В.М. Методичні рекомендації та плани семінарських занять з курсу "Спеціальні історичні дисципліни". – Херсон, 2000. – 20 с.

Андрєєв В.М., Бравцев Д.А. Методичні рекомендації та плани семінарських занять з курсу "Історіографія історії України". – Херсон, 2000. – 20 с.

Андрєєва С.С. Впровадження карантинів на запорізько-татарському кордоні за часів Нової Січі // Вісник Академії митної служби України. – №1. – Дніпропетровськ, 2000. – С. 82-85.

Коник О.О. Фінське питання в депутатських запитах в III Державній думі // Етнічна історія Європи: Збірник наукових праць. – Вип. 5. – К.: УНІСЕРВ, 2000. – С. 39-42.

Макієнко О.А. З історії та діяльності земської статистичної служби у Херсонській губернії (70-80-ті роки XIX ст.) // Південна Україна XVIII – XIX століття: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Вип. 6. – Запоріжжя: РА "Тандем – У", 2000. – С. 119-129.

Сінкевич Є.Г., Савенок Л.А. Українсько-польські стосунки часів Хмельниччини і проблема формування модернової політики українства // Музей і XXI сторіччя: Збірник наукових праць. – Херсон: Айлант, 2000. – С. 3-6.

Сінкевич І.Ю. Внесок статистиків Херсонської губернії у дослідження історії краю /XIX – поч. XX ст./ // Південна Україна XVIII – XIX століття: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Вип. 6. – Запоріжжя: РА "Тандем – У", 2000. – С. 171-176.

Сінкевич І.Ю., Макієнко О.А. Плани семінарських занять з історії України (середина XIV – кінець XVI ст.). – Херсон: Айлант, 2000. – 12 с.

Цибуленко Г.В. Херсонська спілка кредитних і позичково-ощадних товариств – кооперативний центр селянства Херсонщини //

Музей і XXI сторіччя: Збірник наукових праць. – Херсон: Айлант, 2000. – С. 41-47.

Цибуленко Л.О. Розвиток муніципальної земельної власності Одеси, Миколаєва та Херсона в другій половині XIX ст. Після контр реформи 1892 р. // Південна Україна XVIII – XIX століття: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Вип. 6. – Запоріжжя: РА "Тандем – У", 2000. – С. 133-139.

Цибуленко Л.О. Роль органів самоврядування міста Херсона в процесі формування муніципальної власності // Музей і XXI сторіччя: Збірник наукових праць. – Херсон: Айлант, 2000. – С. 22-29.

НАШІ АВТОРИ

- Головко В. –** аспірант кафедри історіографії історичного факультету Дніпропетровського національного університету
- Гребцова І.С. –** к.і.н., доцент кафедри нової та новітньої історії історичного факультету Одеського Національного університету
- Добролюбська Ю.А. -** к.ф.н., ст. викладач кафедри всесвітньої історії історичного факультету Південно-українського державного педагогічного університету
- Добролюбський А.О.–** д.і.н., професор, завідувач кафедри історії України історичного факультету Південно-українського державного педагогічного університету
- Колесник І.І. –** д.і.н., професор кафедри історіографії історичного факультету Дніпропетровського національного університету
- Коник О.О. –** к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії історичного факультету ХДПУ
- Лебідь В.О. –** доцент, начальник управління освіти при Херсонській обласній державній адміністрації
- Мандрик Я.І. –** к.і.н., доцент, докторант
- Мердак А. –** аспірантка кафедри історії України історичного факультету Південно-українського державного педагогічного університету
- Михайленко Л. –** магістрантка кафедри філософії та релігієзнавства історичного факультету ХДПУ
- Поліщук І.Є. –** к.ф.н., доцент, завідувач кафедри філософії та релігієзнавства історичного факультету ХДПУ
- Гіронь С.В. –** к.і.н., доцент, декан історичного факультету Миколаївського державного педагогічного університету
- Самарський В. –** науковий співробітник музею гончарства с.Опошня Полтавської області

- Сапельняк Т.І. –** асистент кафедри українознавства Херсонського державного аграрного університету
- Сахно В.В. –** здобувач кафедри історії України історичного факультету ХДПУ
- Сінкевич Є.Г. –** к.і.н., доцент, завідувач кафедри історії України, декан історичного факультету ХДПУ
- Срогош Т. –** д.і.н., професор, декан історичного факультету Вищої Школи Педагогічної м.Ченстохова (Польща)
- Турушкина Н.В. –** здобувач кафедри нової та новітньої історії історичного факультету Одеського Національного університету
- Цибуленко Г.В. –** к.і.н., доцент кафедри історії України історичного факультету ХДПУ
- Чарнецка Г. –** аспірантка історичного факультету Вищої Школи Педагогічної м.Ченстохова (Польща)
- Черних І.Д. –** к.і.н., доцент кафедри нової і новітньої історії історичного факультету Одеського Національного університету

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНА НАУКА: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

І.І.Колесник – Українська історія на перехресті: традиціоналізм чи постмодернізм?	4
В.Головко – Криза української історичної науки: саморефлексія діаспори	9
В.О.Лебідь – Створення моделі шкільної історичної освіти – пріоритетні завдання	16
А.Чернецка-Хаберко, Б.Урбанович – Реформа системи народного образования и опыт обучения учителей истории в высшем педагогическом институте в Ченстохове	19
Ю.А.Добролюбська – Темпорально-історичні погляди Фернана Броделя та їх значення для сучасної української науки	40
А.О.Добролюбський, Т.І.Сапельняк – Характерні риси історико-культурного процесу на південному заході України	46

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

В.Самарський – Гончарний промисел Одеського повіту Херсонської губернії у другій половині XIX століття	52
І.С.Гребцова – Висвітлення в місцевій пресі діяльності закладів піклування і благодійних організацій в Одесі у другій третині XIX ст.	59
А.М.Мердак – Вплив Французької культури на розвиток Північного Причорномор'я в останній чверті XVIII – першій чверті XIX сторіччя (до постановки проблеми)	66
Я.І.Мандрик – Кадрове забезпечення сільських культурно-освітніх закладів УРСР наприкінці 1920-х-1930-ті роки	72
Г.В.Цибуленко – Роль кредитспілок Херсонської губернії в становленні економіко-правових засад зернової політики в 1917 – 1920 рр.	77
В.В.Сахно – Діяльність гуманітарної організації комітету України по боротьбі за покращення побуту студентів (КУБУЧу) на Херсонщині в 1924-1926 рр.	84

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Н.В.Турушкина – Проблеми історії сходу на сторінках "Записки Одеського товариства історії та старожитностей" (40-50 pp. XIX ст.).....	94
І.Є.Поліщук, Л.Михайленко – Ісламський фундаменталізм як феномен ХХ століття	99
С.В.Пронь – Китайська карта в Американсько-Японських відносинах (1972-1980)	105
І.Д.Черних – Проблеми стадіальної ідентифікації східних суспільств початку нового часу	113
T.Srogosz – Początki kariery wojskowej Józefa Gabriela Stępkowskiego (do 1772 roku)	117

ІЗ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Є.Г.Сінкевич –Новий крок у дослідженні історії Лемківщини в Польщі. The Lemkos of Poland. Articles and Essays / Edited by Paul Best and Jarosław Moklak. – Cracow and New Haven, 2000. – 240 p.	138
О.О.Коник – Професор від фонду Фулбрайта на історичному факультеті.....	139
Є.Г.Сінкевич – Вища школа педагогічна м.Ченстохови – науковий центр дослідження середньовічних замків	140

Публікації викладачів історичного факультету Херсонського державного педагогічного університету протягом 1995-2000 pp.

1995 рік.....	142
1996 рік.....	144
1997 рік.....	145
1998 рік.....	146
1999 рік.....	147
2000 рік.....	150
Наші автори	152

Методична література
ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
“ПІВДЕННИЙ АРХІВ”
(ІСТОРИЧНІ НАУКИ)
Випуск III

ISBN 966-630-025-7

Технічний редактор – Дудченко С.Г.
Комп'ютерний набір та макетування – Дудченко С.С.

Підписано до друку 20.11.2000
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Друк різнографія.
Гарнітура Arial. Умовн. друк. арк. 9,75. Наклад 500.

Віддруковано у ТОВ «Айлант»
73000, Україна, м.Херсон, пров. Пугачова, 5.
Тел. 26-67-22.